

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1983/5

MÖVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

31. KRISTÓ GYULA

„A Nógrád megye kialakulásáról formált és itt most kommentárok nélkül közreadott, egymással olykor ellentétes, nemritkán önmaguknak ellentmondó elképzelések is jelzik: sem Nógrád megye kialakulásának, sem általában a magyarországi vármegyerendszer létrejöttének kérdése nincs megoldva. A megoldás útját egyengetheti az alábbi néhány szempont mérlegelése.”

63. TÓTH ELEMÉR

„A képzőművészeti élet decentralizációja jelentős vidéki centrumok létrehozásával és erősítésével is szolgálni kívánja a művészeti irányítás és a mecénatúra folyamatos megteremtését és kibontakoztatását. Amikor az 1970-es évek elején e gondolat jegyében megtörténtek az első lépések, Salgótarjánban született meg az a koncepció, hogy a jövőben – szoros összefüggésben a tárgyi és személyi feltételekkel – a Nógrád megyei múzeumi szervezet legyen hivatott az egyedi rajz gyűjtésére, országos gyűjtőkörrel.”

Tartalom:

1. Tóth Károly: Prófécia túlról
3. Agócs Sándor: Nagypám, Csernók Imre, Nézem a Holdat
4. Fecske Csaba: Kép, Cella
5. Id. Szabó István 80. éves
6. Takács József: Májzsugor
10. Karácsondi Imre: Nyomot hagyni
12. Tanka László: Mi vagyunk a debilisek?
17. Brunda Gusztáv: Hagyományörzés és átörökítés
22. Laczkó Pál: Kalandozások és göröngyök (II.)
24. Kerényi Ferenc: A Komjáthy kör
25. Csikász István: Rembrandt-ballada
26. Radnai Ketykó István: Sólomröptű lányok
27. Lázár László: „...egy ország vérben áll...”
29. Ádám Tamás: Nyár, Tél
30. Zonda Tamás: Várakozás, Hirtelen ősz ez is

KRÓNKA

31. Kristó Gyula: Nógrád megye kialakulásának kérdéséhez
38. Kosján László: A parasztnemesség

KÖRKÉP

45. Vers/z/ók (Bezzeg János)
48. Világvesztés?! (Endrődi Szabó Ernő, Veress Miklós és Nagy Gáspár kötetéről)
52. „Csak itt és így tudunk élni” (Törőcsik Miklós Grendel Lajos három könyvéről)
55. Megértés és megélés (Kardos András Balassa Péter könyvéről)
59. Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. (Römsics Ignác)
61. M. Szabó Gyula: Bordásfalak (Horpácsi Sándor)
63. Tízéves a salgótarjáni nemzetközi művésztelep (Tóth Elemér)

E számunkban id. Szabó István munkái és műtermének belső részei láthatók. A 5. oldalon a művész fényképe. Fotó: Buda László.

Prófécia túlról

(Nagy László emlékének)

Sajdul a seb és jaldul a szó
gyönyörű gyásszal gyónom gyötrelmeimet
a tudat habosra hajszolt szárnyas lovai még zihálnak
gyomrukban még pókhálóremegés fészkel
fogukon forrásfakasztó szomjúság peng
és iszonyú késeivel már a tüdőt szabdalja

Megtérek ím hát hars harmatos füvek klorofil kirakatához
s nem kell üveget bezúzni csillaghókás fejjel
ha vágyaim természetes színüket mutatják
s nem manipulálják reklámreklamák
mert itt nem nőnek tilalomfaligetek
nem harsognak minden-lehet-vidámparkok
és nem kattognak gombnyomásautomaták
tündérmosolyú tavak tükrére hajolok
vizzel iszom felhőt napot és csillagot

De a kétségemet nem adom
szabadjegy az ég és föld közötti liftezéshez

Bűncím ím bételtek
egyszerre választottam hitet és hitetlenséget
és mindörökre
hiszek bennetek mert hitetlen vagyok
nem hiszek bennetek mert hívó vagyok
de ne feledjétek
szememben a ti szemetek is benne ragyog

Ez az élet kegyetlen
csak azért mert egyetlen
ha volna több is belőle
hogyan jutnánk előbbre

**A MINDENSÉG MUNKÁLJON MINDENKIBEN
HOGY
MINDENKI MUKÁLKODHASSÉK A MINDENSÉGEN**

Még az ujjlenyomatomat sem hagyom rátok
hogyan azonosítotok engem önmagammal
„versben bújdosó haramiát”
miféle billogbandérium tüzesül ellenem

homlokom holdját halovánnyá halottasítani
hogy éjfürdető fényem
rámsütött bélyegetek betűit izzítsa
melyet milliók lelkébe akartok égetni

De vigyázzatok
mennykőharagom ég velőtöket is pöndör pernyévé aszalja
és aszályom olyan Szaharát szül néktek
hogy szemetek nedve is hozzám szívárogo
és én felhőként föliszom
s harmadnapra nyakatokba zuhintom
hogy tengerjáróitok is belerokkannak
mire megjárják az én nagy óceánomat
s „hozzá légoszlopot fúvok a zavaros időbe”
dőre dimenzióitokat halomra döntögetni
és megnyitom alattatok az anyaföld méhét
hogy halálba öleljen s nem éltető só gyanánt
vajúdjon Karthágó-pusztaságot

Nem a szavaimhoz dörgölöző macskahízalgést hajszolom
nekem immár hajszálam se görbülhet
de néktek még a gerincetek is és nem a térgörbület
az oka ha tartásotok a ferde tornyot formázza

Őrizzétek ó a pártában hagyott gyermek-Krisztusokat
ne házasítsák a halállal magukat

A „kerub-Kondorral” parolázok
görbe törpe hiteket meggyalázok
de tiszta tenyérből megítatok
növényt embert és állatot

Ritmusomat ott zengetem
asszonyaitok hajának elektromos vibrálásaiban
és a férfi falloszok égnek meredő
legősibb ütemek utáni vágyakozásaiban
de tudom nevetésem tengermély árkokat vető tektonikaiban
vér villog véren
a halál öröklétre-fent késein

Ezüst glóriám a Napra akasztom
leszállok a poklok poklára is értetek
szívdobbanásra az élet örök áramát fakasztom
ne görbítsétek hamis imára térdetek
büszkén meneteljünk a megsemmisülésbe
tudván „jelett hagyni” e földön a legdicsebb érdem

Nemcsak húzódoznak tőlem
hátba is támadnak a hamisok
de hozzám húzódnak a hóvirág-hitű igazak
s arcom barázdáiból betűzik emberi és isteni sorsukat

Nagyapám, Csernók Imre

félárbocra kellene ma zászló,
beállt a télidő:
harang szól, hosszúakat sírva,
a testben már nincs annyi erő

csillag hullt le Jankovác mellett:
nagyapám, s az ország nagyapja
Európát járták a két háború alatt,
de tengert nem láttak soha –

ami megmaradt, kevés a sorhoz, mint
nagyanyám száján a mea culpa,
Magyarország! vesznek katonáid,
és belehülnek a múltba

kabátját hordom, szorítja testem,
nyomába lépve *kell* tüzesednem!
s arcomat védeni a lázban, a
ködben. . .
– ruháiba már belenőttem

Nézem a Holdat

nézem a Holdat és a csillagot,
mint aki megismeri magát,
nyitott ablaknál születtem:
fázom egy életen át

méregből is mézet szívtam, s csak
így lehettek tagjaim nagyok,
ígért szavamat visszavonom,
ha már hitegetésből vagyok

egy elértett szóért fejemet vennék s
lenne, aki testem szanaszét hordja! –
de ne legyen fölöttem úr,
és én ne legyek szolga

KÉP

Középen állok én, a két szülő
között, kapocsként fogva egybe
– mit is? – a képet, szét ne esne
az, mi itt még csak éppen készülő –

félben: krizantém-kert, már ősülő,
s az érzelgős fényképész kedve
szerint tán, kissé elmerengve
mi hárman, és az – elkapott idő,

a pillanat, mely mint a lepke,
gombostühegyre szúrva, már örök
pózba dermedt, a por belepte

Mögöttem mint a macska sündörög
megfoghatatlan, szürke árnyam,
s ami a legszebb: nincs szakállam

CELLA

Húséged kolostorában írom a verset,
emlékek dohszagú kódexcit;
az idő homályos folyosóján
visszhangzik a szerelem cipőkopogása
míg el nem nyeli egy cella
vasfogú csöndje, s azontúl
már csak az évek rései közé szorult
ábránd halk nyöszörgését hallani,
s ahogy súlyos suhogással
szemhéjad árkádjaira
telepszik a hó.

ID. SZABÓ ISTVÁN 80 ÉVES

Ritkán köszöntünk fiatalosabb szellemű 80 éves alkotót, mint id. Szabó István. Vele kapcsolatban a közhely igazságtartalma nehezen megfellebbezhető: töretlen alkotókedve, életenergiája csodálkozásra készíti látogatóit. Őstehetségnek mondanánk, ha a harmincas években – amikor pályája valójában indul – ehhez a kitejéhez nem tapadt volna annyi művészetnél kívüli megkérdőjelezhető mozzanat. Kétségtelen azonban, hogy ő is abból a tovább lefojthatatlan forrásból buggyant a felszínre, amely a népi írókat, az első parasztfestőket adta a magyar kultúrának. Az elzárt medvesaljai kis településről, a különös hangzású Ceredről indulva vált a nógrádi népelet hiteles művészi megfogalmazójává. 1934-es első kiállítása óta van jelen a magyar képzőművészeti életben. Úgy tartja magáról, annyi fába nem öntött lelket egyetlen szobrász sem, mint ő. A nemzetközi hírnév útján 1939-ben indult el, amikor is a New York-i világiállításon mutatták be műveit. Azóta számos ország számos kiállítóhelyén szerepelt.

Munkásságát a legmagasabb helyi és országos kitüntetésekkel ismerték el. A Kossuth-díj után 80. születésnapján a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét kapta meg, amelyhez ezúton is gratulálunk.

Itt az ideje, hogy kiterjedt közönsége albumok és egész munkásságát bemutató tudományos igényű pályaképek révén is még behatóbban megismerje.

Születésnapján a tehetségébe a hűséget és szolgálatot is beépítő elkötelezett művészt köszöntjük. Olvasóink nevében is fogadja szívből jövő jókívánságainkat.

A PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

MÁJZSUGOR

Még akkor elkerült Pestre azokban a keserves időkben, a legelején.

Az egyik este a nagyon szegényes vacsoránál – épp krumpliganca volt – azt mondja az apja:

– Fiam, te vagy hármatok közül a legnagyobb, nincs pénz, nincs kenyér, menned kell munkára. Hiába, én nem mehetek.

Mindenki ránézett, ő bólintott, tudomásul vette.

Még vacsora után és másnap összeszedegette a holmiját, az anyja készített valami kis elemózsiát, hátzsákokat csinált, erős pántokat kötözött rá, bepakolt, s vasárnap este már ő is ment a többivel, a meglehetősen felduzzadt csapattal az állomásra. Minden további nélkül felvették, kellett akkor a segédmunkás mindenütt. Nagy, ormótlan épületben kapott szállást – nem akart elszakadni a cimboráktól –, nem messze a munkahelytől. Mit számít az, csak fedél legyen a feje felett. Űgyis ideiglenes az egész, megy ő haza, ha teheti.

Bizony az első hetekben, hónapokban nagyon nehéz volt, hiába voltak ott a cimborák. Valósággal szenvedett, mivel sehogysem találta fel magát, de egy szóval sem panaszkodott volna senkinek. Alig várta már a péntek estétet, mikor végre otthon lehet, leülhet a szokott helyére az asztal mellé, vagy végigsétálhat a sokszor legucsomolt kis, görbe utcájukon. Szinte észrevétlenül minden más lett a szemében, amire eddig oda sem figyelt, most hirtelen jelentőséget kapott, megnőtt, megszépült. Az esővert deszkakapu csakúgy, mint a ház előtti, megrokkant eperfa, az utcájukban meghúzódó majdnem egyforma házak, a kerítésekben őrt álló orgonabokrok, minden. Öröm volt rajtuk végignézni. Még a keskeny járda is kényelmesebb, lábhoz simulóbb volt, mint az ot-tani akármilyen széles és praktikus, amelyiken reggel, este végig kell mennie.

Valósággal boldog volt, mikor benyitott a kapun, s megláthatta az ámbi-tus melletti kiskertet, gyorsan körbeszaladta az udvart, benézett az istállóba, a nagykertbe, mindenhová, hogy lássa, mi változott egy hét óta. Csak aztán ment be üdvözölni az itthonvalókat. Akár nyár volt, vagy tél, lökte le a husoló ru-háját, magára kapkodta az ócskát, amiben itthon dolgozott, s már csinálta is, amit kellett, ami elé került, mintha csak az előbb hagyta volna abba. Hogy-ne biztatta volna az apja, mikor egy-egy cigarettaszünetre megálltak:

– Ne félj fiam, nem maradsz ott, csak egyszer egyenesbe jöjjünk.

Fiatal volt, tele munkakedvvel, hogyne csinált volna mindent örömmel. Szinte égett keze alatt a munka. Néha az apja alig tudta követni vagy utolérni.

De bizony csaknem jöttek ők egyenesbe, mert ha egyszer-másszor úgy is érezték, mindig közbejött valami, s gyorsan szétfoszlatta az illúziókat. Pedig néhány évre rá, hogy elkerült, meg is nősült, de mégsem ragadt meg otthon. Ha nem úgy jött ki a lépés, mit csináljon? Éppenséggel, ha nagyon akarja, maradhat, belép a tsz-be, vagy keres valami más helyet, épp akadt volna; a gépállomásra is hívták, noha elég gyatra munkára, de hát – ha már egyszer elment – ilyenre nem pályázott. Valamire mégis nézze magát. Az igazság az,

a felesége sem húzta vissza, sőt néha ilyeneket mondogatott: – Minek maradnál itthon, hogy húszforintos munkaecységért dolgozz? Legalább pénzt hozol, ezek meg várhatnak rá az osztozkodásig.

Bizony az otthonragadás így mindinkább kitolódott.

Aztán – mit tagadja – egy idő után már nem is akart véglegesen hazamenni, hiába tataroztatta a házat – az apja a két testvére beleegyezésével neki ígerte –, kerítést csináltatott, mikor a pénz már jobban eresztett. Ám arra mégsem mert vállalkozni, hogy valahol Pest környékén telket vegyen, s lassan házat építtessen rá, mivel az erzsény csak így bírta volna. Maradt tehát a munkába járás, a vonatozás, a munkásszálláson való egyhangú élet, a hetenkénti, néha kéthetenkénti hazalátogatás, noha egyre inkább ez bujkált, ez formálódott benne: elég volt, jövőre ő ezt már nem csinálja. Ám olyan megoldást, ami neki is, meg a családnak is jó lett volna, egyelőre nem talált. Maradt tehát minden a régiiben. A reménykedései viszont egyre jobban koptak, száradtak. S ő – mi tagadás – ennek arányában egyre kényelmetlenebbnek, néha már-már elviselhetetlennek érezte ezt az egész vigasztalan helyzetet. A legjobban az aggasztotta, ugyan egyszer vége lesz-e ennek az egésznek? Vagy ő már örökké a sivár munkásszállás meg a vonatfülke rabja lesz? Hogyne – mosolyodott el –, ha élete három állomása közül valamelyiken felfordul. Akkor biztos, hogy vége lesz.

Mit mondjon, míg fiatal volt, mindent kibírt, elviselt. Ha azt mondták neki, így csinálja – akármilyen szamárság volt is –, úgy csinálta, nem morgott, nem tett megjegyzést semmire, mert nagyon hamar megtanulta, az ilyesminek nagy ára van: ő húzza a rövidebbet. Legjobb hát, ha hallgat, csinálja a dolgár, szorgoskodik, nehogy még jobban keresztülnézzenek rajta ezek a szakmájukra olyan büszke szakik meg művezetők. Így is, ha valami baj volt, csak ők, a hasonszőrűek szorultak. Őket le lehetett tolni, káromkodni rájuk: – Azt az éretlen parasztistenit az eszednek! Még ennyit se tudsz? Honnan szalajtottak téged?

Mikor mi volt a baj, mikor hogy tódították. Hogy merte volna hát valaki is kinyitni a száját!

Igaz, később, mikor el-elhagyogatták a rosszul fizető üzemeket, gyárat, némileg megváltozott a hangnem, még kedveskedni is tudtak, ha a piszkos munkákra végképp nem maradt ember. Megtanulták, mégiscsak érnek valamit.

Persze, idővel ők is megedződtek, ha kitoltak velük – mindig a legrosszabb munkákat adták nekik –, a maguk módján visszaütöttek, vagy egyszerűen kinyitották a szájukat, visszabeszéltek, nem hagyták annyiba. Sokszor a vezetőség is nekik adott igazat, legalábbis úgy látszott, aztán kezdődtek a finom megtorlások, visszaütések. Így a praktikákat nekik is meg kellett tanulniuk.

Megtanulta hát ő is.

Otthon is hasonló várta. Az jó lett volna, ha minél több pénzt visz a házhoz, de ráadásul az otthoni munkát is elvégzi. Ha a gyerekekkel baj volt – persze, te rájuk nem szólnál, csak dédelgeted őket – engem meg tönkretesznek egész héten. Örökké a sok dolog, vesződés. Vagy ezt kellett csinálnia, vagy azt, de ha leragadt valahol, már baj volt. Mit tagadja, egyre jobban beleunt az itthoni bajokba is, mivel sose tudott kikászálódni belőlük. Hiába reménykedett, csak ezt befejezze, neki is jár egy kis nyugalom: sehogysem sikerült. Akkor még a felesége is ilyesmivel traktálta: – Könnyű neked, te visszamégy, s egész héten egyet csinálsz, másra nincs gondod. De nekem ezret kell, nyakamon a gyerekek, a sok jószág, minden.

Most vitázzon övele is? Úgy is van elég baja. Hogyne, neki könnyű, semmi gondja! Menne csak a helyére.

Egy idő után arra a keserves igazságra kellett rádöbbsen, még a vonaton a legjobb, nem parancsolgat neki senki. Egy üveg bor mellett elbeszélgetnek, vagy kártyáznak, esetleg meghányják-vetik, mi történt a héten. Nem oktatja senki. Végre szabadok, a maguk kedvére élhetnek. Hogy néha mindent értelmetlenül csinálják, igaz, már másnap belátják, de hát nekik is van önérzetük.

Az első években ő is örült mindennek. Hazafelé már azon morfondírozott, ugyan mi változott egy hét alatt. Virágozik-e már a kedvenc körtefája, vagy az eső után milyen a határ. Bizony később már csak azt vette észre, amit nagyon kellett: – Hallod, törjük a kukoricát szombaton, vagy le kell kaszálnod a rétet. Még később teljesen mindegy volt neki, hogy mit csinál vagy egyáltalán mit vár a szombat-vasárnaptól. Ha azt mondta neki a felesége: – A lányodnak szombaton lesz a ballagása, úgy készülj! Netán a lakodalma. Mindre bölintott és tudomásul vette.

Mikor jött hazafelé, néha már arra is lusta volt, hogy a tájat szemlélje, a vetést. Pedig régen de szeretete nézegetni! Ha a busz már a faluja határában kanyargott, még az annyira ismerős hajlatokat sem méltatta sokszor egyetlen pillantásra sem. Minek – mondogatta –, semmi köze hozzá. Mit nézegesse, megunhatta már.

Sokszor otthon is mindenféle tárgy, eszköz mintha ellene lázadt volna. A kalapáccsal az ujjára üt, a szög megsebz, egy éles ág a lábába szúr, a kezét a rácsba üti, mindezt csak úgy merő véletlenből. A legszívesebben leült volna az udvar vagy a kert valamelyik félrecső zugába, hogy pihenjen és összeszedje magát, de ha már egy-egy pillanatra megállt nézelődni vagy esetleg elbóklászott, már kiabált a felesége: – Hol vagy már? Mit szamuklász, mikor annyi a dolog! – Pedig sem a felesége, sem a két lánya nem volt követelőzőbb, mint a többieké. Mit mondjon, egyre rosszabbul érezte otthon magát. A legszívesebben bába se ment volna, de hát nem tehetette meg. Volt rá eset, mikor ottmaradt a szálláson – egy-kettő mindig akadt –, kipihente magát, még a városba sem volt kedve bemenni, csak ült, feküdt. S ez az elfuserált élete jutott az eszébe, két napig csak ezen tusakodott. Ez még rosszabb volt, mint otthon, keservebb. Otthon sose ért rá gondolkodni, ez mindig az utazásra maradt. Ott volt idő ilyesmire.

Egyszer-egyszer az is megfordult benne, majd ha nyugdíjas lesz, minden elrendeződik. Szépen fog élni otthon, ráér a fákat is gondozni meg a kertet. Az is lehet, több hízót tart, esetleg libát. Nem olyan ő, hogy, csak otthon kushadjon vagy üldögéljen. Néha még azt is elképzelte, mit fog mondani, ha hízót vágnak a családnak, vejeinek. Azt megnézhetik, nem olyan lesz, mint amit a felesége hizlal. Agár.

Am néha az is felmerült benne, úgy lehet, meg se éri ő ezt az egészet, vagy egyszerűen nem bírja kivárni. S ha véletlenül megérné is, ki tudja, lenne-e valami öröme benne. Hísz úgy összezsugorodott minden a tagjaiban, a testében, de körülötte is minden. Tán még a levegő is. Az, hogy él, mozog, jön-megy, néha szót ejt, mit számít az. Itt is, ott is egy számot tölt. Ennyi. Régen olyan, mint az elhasznált szerszáma, selejtbevaló. Eldobni, tűzre hajtani.

Aztán egyszer úgy érezte, mintha beteg volna. Szorult a torka, melegség fogta el, de nem törődött vele. Majd elmúlik. Hangtalanul dolgozott tovább. Sem a munkatársai a telepen – egy-cgy ottragadt régi cimbora –, sem otthon nem vettek észre semmit, s ő nem panaszkodott. A vonaton is csendesebb

volt, mint máskor. Se a bort, se a sört nem kívánta. Máskor is volt így. A társai nem vették komolyan. – Rigolyás – ezzel el volt intézve, s mind többször a szemébe is mondták. Egyébként is az volt a lényeg, ha valaki megharagszik, majd megbékül. Itt senki nem rimánkodik senkinek. Őket nagyfejszével nagyolták ki a fából, nem simogatáshoz szoktak. Így senki nem vetett rá ügyet. A kártyát meg tudja fogni, ez a lényeg. Hogy sosem tud jó partit fogni, az ő baja. Ám egyszer kiesik a lap a kezéből, s kicsit előrebukik. Még viccelődnek is vele, mert néha, ha vesztésre állt, voltak kissé fura húzásai. – Ne játsszál már Jani! Jókat találsz ki. Késő. – Ám ő most az egyszer nem játszik. Kicsit kedélyesen visszanyomják a sarokba, s ő végleg úgy marad, csak az álla szaladt némiképp lejjebb, s a szemét is kissé csodálkozóan nyitva felejtette. Különben mintha csakugyan játszana. A szembenülő csak most lesz rá figyelmes. Megérinti, s nagy megrökönyödéssel ennyit mond: – Hisz ez meghalt. No, szépen vagyunk. Jobb helyet már ki sem választhatott volna!

Es csendben tovább sopánkodnak, hogy viszik haza, meg ilyesmi. Aztán tört szavakkal az életét idézgetik, milyen ember volt, hisz együtt dolgoztak, ismerték. Miben halt meg ilyen hirtelen, hogy ki sem bírta már hazáig. De nem tanakodtak sokáig, úgys tudták, majd megállapítanak valamit – szívelégtelenség, embólia, májsugor –, hogy a rubrikát kitöltsék, mivel ezt így írják elő a rendelkezések.

Amit ők tudnak, azt viszont nem kérdezik.

NYOMOT HAGYNI

a pincemély
puha gömbjei
penészszag terjeng
koponyádban
szavaid lefelé fejjel
sarokban mind
mint a denevérek
fölkászálódsz és
borotválkozol
– megegyezel és
különbözől
szemed körül és
szád sarkában
maradék vonások
kitekerni a másodperc nyakát
– a fal itt áll
szögekkel tömötten
vércafat-öklökkel vered
a fehérremeszelt valóságba
a versek másodperc-szög-fejét
a fényben elmerülni
– fejedre húzod a paplant
levegő-szilánkéj-szaka
paplan alatt
pihék alatt
rögök alatt
föld alatt
emberként
növényként
szemeim elkeverednek
a sárral
szemeim nem folyhatnak
szét
szemeim az igazgyöngyök
a nappalok-éjek kagylójában
rétegződöttek
csupacsont kezeim között
a végtelen
éjszaka paplan alatt
villany-izzószál éjszaka
foszforeszkálok

virító csontvázam
az ágyon
összekushad a vers
minden összedőlt
bocsássanak meg uraim
torony visszafelé
pincetorony
nyelvetlen harang
– a bronzban hát szél
lengedez
íme a kelléktár
a dárídó díszletei

...
a csillogás nem talmi pompa
csillagpor az arcotokra

kinek arca fényel fényes
gyötrelem-gyöngy menedékes
kinek arcát pántlikázza
hétszín függöny puha fátyla

fényvé válik fényugárrá
szél-kavarta csillagporra

...
por

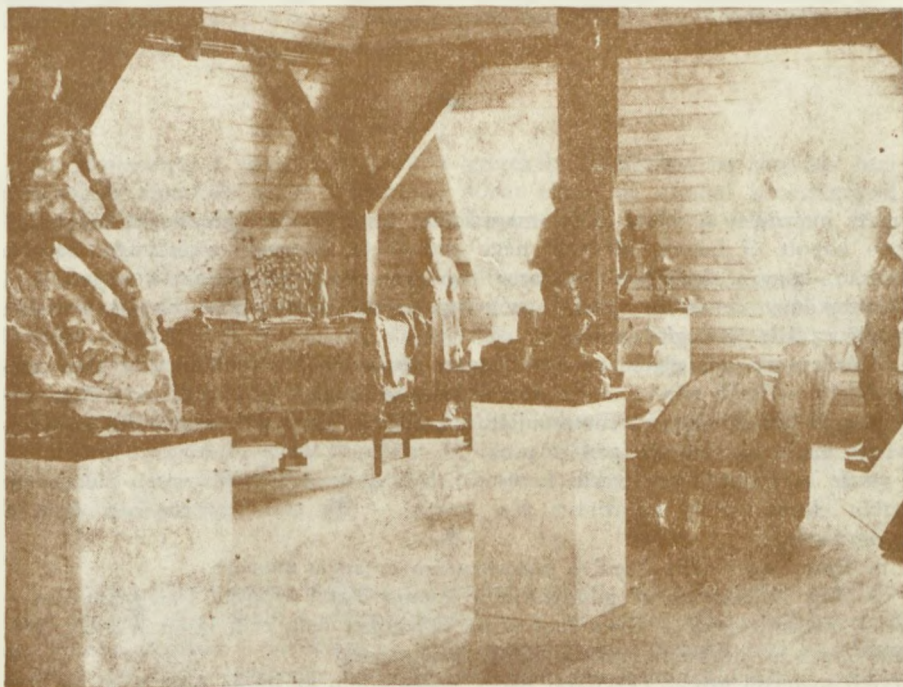
– nyomot hagyni
lerakódni a kiszögellésekben
ennyi
mária-siralom-arcú magyarok
köpönyegesek fodros gallériúk
combrafeszülő harisnyások
és mi
és mi

Levi Strauss farmernadrágban
loholunk az úton
az eső esik
cipőnk beleveszett a sárba
talpunk bütykeink kiáztak
kifehéredtek ebben az
istentelen gyaloglásban
megyünk megyünk követjük a

távgyaloglók csapatát
arccal a sárban vánszorgunk még
fogaink megsűrít a posványt
köpködjük szavainkat
Köpjük a sarat nyelvünk alól

feszülsz arccal a csöndbe
néha a bútorok
megreccsennek éjszaka
hó hull
Nap kél

mint napszakok
évszakok
földtörténeti korok
mint mammutok jég alatt
feszülsz arccal a csöndnek
szavaim
ékek a halál nyakán
szavaim denevérek
mitől riadtatok meg
árnyék a fák levelén
vízcsepp egy róza szirmán
szavaim mitől féltek

Fölzárkózni

– Neveket nem mondok! Ne sértessük ezzel azokat az embereket, akiknek amúgyis éppen elég bajuk van. Legtöbbjük szégyelli, sőt letagadja, hogy valaha idejárt hozzánk... Ám, azért senki nem tud teljesen elszakadni az „alma matertől”, vissza-visszajön, idchúzza a szíve, beugrik, ha csak néhány percre is. Megkérdezi, mi újság van, hogy vagyunk, bepillant valamelyik tanterembe, aztán már siet is... Tudja, ilyenkor az ember szíve átmelegszik: a visszajáró diák minden pedagógusnak nagy sikerélmény, hát még nálunk! Olykor többet ér bármilyen pénzjutalomnál. Mert a kisegítő iskolában csak az a pedagógus állja meg a helyét, aki hivatásból választotta ezt a pályát, aki komolyan tenni akar valamit a sérült gyerekekért... Sőt, azt mondom magának, még a hivatástudat is kevés, ehhez fanatizmus kell! Akinél ez nincs meg, néhány hónapon belül bedobja a törölközőt, megszökik innen. (Egy gyógypedagógus véleménye.)

Az intézmény a város keleti magaslatán, festő ecsetére kínálkozó környezetben kapott új helyet, idestova négy esztendeje. Megvallom őszintén, nem is tudom, hogyan tituláljam helyesen: régebben gyógypedagógiának nevezték, a telefonkönyv egyszerűen csak „gyógyítva-nevelő”-ként említi, az iskola falán pedig ez áll: „Kisegítő iskola”.

Kérdem az utca elején az egyik tágas, sátortetős házmonstrum udvarán szorgoskodó, idősebb nénét, merre van a kisegítő iskola? Nem érti a kérdést, aztán próbálja értelmezni, mutatóujját a szájához biggyeszti, szemöldökét összevonja, majd hirtelen földerül az arca:

– Ja, a gyógyosokat teccik keresni?! Hát a’ még föntébb van – vágja rá, aztán elmosolyodik, kacarintva fűzi hozzá: – Én csak így ismerem őket, a gyógyosok...

– Ismeri egyáltalán őket? – fagyasztanám arcára a mosolyt.

– Hát, itt mennek el mindennap a kapum alatt! Hogyne ismerném őket – feleli magabiztosan. – Ilyen fene rossz kölyköket még nem látott a világ. Né-melyiknek a diliházban lenne a helye, én mondom!

Pár méterrel arrébb egy fiatal pártól érdeklődöm az iskola felől.

– Mi nem oda jártunk! – mentegetőzik a fiú, jobb karját lefejtve kedvese derekáról. – De nem ismerjük különösképpen a sulit... csak azt tudom, hogy olyan, hogy is mondjam... félnótás gyerkőcök járnak oda. Ha találkozunk velük, mindig úgy röhögnek, mint a fakutya. He, he, he... – próbálja utánozni ama bizonyos fakutyát. Sikerül neki.

Kósza emlékeim közül eszembe jut F. Erika, a tizenhárom éves p.-i kislány egy gyermektáborból. Ő volt a társaság mókamestere, nótafája, sportbajnoka, egyszerűen: a lelke. Önfeléd hancúrozás, bohókás magánszámai osztatlan sikert arattak a kisdíjak körében. Őt bezzeg nem kellett noszogatni, biztatgatni, „eredj már, az isten szerelmére, fuss száz métert!” – nem, ő minden programban önként főszerepet vállalt.

Míg nem egyszer nagy sebbel-lobbal törtet be a táborvezetőségi szobába két gyerek:

– Azonnal gyere! – lihegik lóhalálában. – Baj van! Nagy baj!

Csata utáni kép a szobákban. Fehér lepedők a földön, a párnák széthajigálva, a virágváza fölborítva, a függöny letépvé, cipők, ruhák, fogkefék szanaszét.

– Ő volt – sügrik a gyerekek, s magyarázatul hozzáteszik: azért, mert ivott.

– Miért tetted? – faggatom négy szemközt Erikát. Nagy barna szemcit lesüti, magas homlokára dől csapzottan punkos frizurája, arcát enyhe pír járja át.

– Fogalmam sincs, talán, mert dühös voltam.

– És az Egri bikavér?

Fölkapja fejét, villámlik a tekintete.

– Csak egyetlen kortyot ittam! Becsszóra!

Aztán nem bírja tovább idegei harcát, kitör belőle a düh:

– Engem ne nézzenek hülyének, én nem vagyok dilis! – üvölti, aztán sírva fakad. – Azért, mert kiségitő suliba járok, még nem vagyok egészen hülye... mért csúfolnak ezzel?! – potyognak a kislány könnyei.

En akkor tudtam meg, honnan jött.

Az iskolaudvaron éppen játszanak a gyerekek. Fürkészem az arcokat: pszichológusok mondják, hogy a fizimiska sokat elárul az értelmi képességekről. Talán, ha három-négy gyerekre rá merném mondani, arcvonásai alapján, hogy értelmi fogyatékos.

A fogyatékoságnak egyébként három fokozatát különböztetik meg a szakemberek: legsúlyosabb az idióta, a 0,00–0,25 intelligencia-quotienssel rendelkezőket sorolják ide. A második kategóriába az imbecillisek tartoznak, IQ-juk 0,25–0,50, míg debilitásnak az enyhe mértékű értelmi fogyatékoságot nevezik, vagyis akinck IQ-ja 0,50–0,75 közötti.

De hát ki dönt arról, hogy valaki debilis, imbecillis, vagy idióta? Egyáltalán milyen pontosan lehet ilyenféle IQ-kategóriákba sorolni az életük kezdetén álló gyerekeket? És mennyi az esélye annak, hogy ezekből a skatulyákból kijuthatnak?

– Óriási a felelősségük azoknak a szakembereknek, akiknek ezekre a kérdésekre ki kell mondaniuk a választ, ennél fogva meghatározzák, befolyásolják egy ember életútját – vélekedik a gyógypedagógus-pszichológus, aki korábban a gyógypedagógiai áthelyező bizottság munkáját irányította. Akkoriban néhány szüköske helyiségből, szegényes technikai felszerelésből, eszközökből, s nagy hivatásteretű gardából állt ez az intézmény, amely nemrégiben új helyet, jobb feltételeket kapott. – Széles körű, minden apró részletre kiterjedő munkát igényel annak elbírálása, hogy az értelmi fogyatékos gyermek melyik kategóriába sorolandó? Ugyanis ettől függ, hogy a későbbiekben hová kerül: zárt inté-

zetbe, kiegészítő iskolába vagy csak korrekciós osztályba. Ennek eldöntésére meghatározott vizsgálatok, tesztek, megfigyelések, sűrűbbi állnak rendelkezésére.

Mélyen a cigarettába szív, beszélgetésünk alatt ki tudja hány cikket nyomott el. Íróasztalfiókjába nyúl, rajzokat mutat, különböző korú és értelmi képességű gyerekek alkotásait. A téma: „bácsi, néni, gyerek”. Egyikük a rajzlap föl-ső sarkába húzott néhány vonalat, a másik három téglalaphból illesztette össze az ábrákat. Meglepően szép a rajza egy tízéves kislánynak, előtérben az apa hatalmas alakja, mellette az eltörpült anya, hátul pedig a kisgyerek. . .

– Általában mikor észlelhetőek az oligofrenia (értelmi fogyatékoság) első jelei? – folytatjuk a beszélgetést.

– Voltaképpen már kisgyermekkorban észrevehetőek bizonyos problémák, a központi idegrendszer sérülései. Gyakran az óvó néni figyel föl arra, hogy nem játszik úgy a gyerek, mint a többi. Nem annyira eleven, mint a többi, nem úgy és azt csinálja, amit az átlagos gyerekek tesznek. Szóval, esete válogatja, hogy milyen jellegűek ezek a tünetek. Viszont, ha ezek jelentkeznek, akkor a nevelési tanácsadóhoz kell elvinni a gyereket, de ha idősebbről van szó, akkor az iskolaérettségi vizsgálat is szelektálásra ad lehetőséget. Ha például itt nemleges a válasz, akkor az áthelyező bizottság dönt a gyerek további sorsáról.

– Gondolom, a szülők ezeket a döntéseket nehezen veszik tudomásul.

– Megértem, hogy rettentően rossz érzés egy szülőnek azt hallania, hogy gyereke nem értelmű. De ettől még az tény marad, s az agyonhallgatással, a mellébeszéléssel nem oldunk meg semmit. Arról igyekezzük őket humánusan meggyőzni, hogy abban a helyzetben csak az szolgálja a gyerek érdekét, ha a neki megfelelő iskolába, intézménybe kerül. Az esetek egy részében ez nem végérvényes diagnózis, többeknél megfigyelhető jelentős javulás, fejlődés, harmonikus társadalmi beilleszkedés. Érre természetesen a legtöbb esélyük a legenyhébb fokozatban levőknek, a debiliseknek van, akikért sokat tehetnek a kiegészítő iskolák pedagógusai.

Az s.-i kiegészítő iskolában a feltételes módot az utóbbi évtizedben kijelentőre változtatták. Az igazgatónövel végigjárjuk az intézmény termeit, benézünk a különféle helyiségekbe, s bizony szembeütnő, hogy a változás elsősorban csak tartalmi. Merthogy a tantermek szűkösek, az iskolapadok, a szekrények eléggé kopottasak, hiányos a technikai felszereltség, meg a taneszközök sem veteksenek a színvonalasabbakkal. . .

– Még csak hagyján ez az állapot – magyarázza az igazgatónő –, hiszen mostanában már több felszerelést, taneszközt kapunk, sőt szocialista brigádok, vöröskeresztesek, üzemi kollektívák is segítenek a maguk módján. Ezeket a könyveket – mutat a polcokon sorakozó, sárgult-barnult, itt-ott foszladozásnak indult állományra – a városi gyermekkönyvtártól kaptuk. Legnagyobb gondunk, hogy kevés az igazán speciális, a kiegészítő iskolába való eszköz, tankönyv, módszertani kiadvány. Pedig erre nagy szükségünk lenne, mivel az itteni gyerekek rendkívül differenciált nevelést-oktatást kívánnak.

Bekukkantok néhány foglalkozásra. Nem éppen angyalfejemű gyerekek! Az egyik óra elején apró termetű, tintafoltoktól virító, maszatos kislány állít a tanárnőhöz.

– Hoztam neked negrót, nesze! – s nyújtja a kék papírzacskót, benne cu-korkával. – Tudod, beteg voltam, azért hoztam, de most már meggyógyultam.

– Ez aztán a szeretet jele. . . – jegyzem meg a tanárnőnek.

Elmosolyodik.

– Nézze, többször hívtak már innen jobb hírű iskolákba, ahol nem kellene cnyit dolgozni, s az eredmény is látványosabb lenne, sőt a fizetés is – mondja. – De soha nem tudtam elszánni magam, nekem itt jó.

A huszonhárom álláshely közül tizenkilenc foglalt, négy tehát kiadó. A pedagógusgárda fele a tanári diplomája mellé a gyógypedagógusi oklevelet is megszerezte.

Egyáltalán, mi lehet az iskola szerepe, reális célja az értelmi fogyatékos gyerekek nevelésében? Kissé ridegen fogalmaz a nevelési terv: „Az iskola funkciója, hogy a központi idegrendszer károsodása következtében a népesség átlagától számottevően eltérő értelmi fogyatékos gyermekek fejlődésének alapozó nevelését adja”.

– Ha valahol, akkor nálunk valóban az első helyen áll a nevelés – fűzi hozzá az igazgatónő, dr. M.-né. – Mert addig én nem tudok tanítani, amíg a gyereket a pad alól ki nem húzom! Higgyc el, ilyen is van, és nem túl ritkán. Mi lehet a reális cél? Valóban az alapvető ismeretek, az írás, az olvasás, a számolás elemi tudnivalóinak elsajátítása.

– Nem ment ez könnyen. De ahogy ön is írja egyik, pedagógiai pályázaton nyert dolgozatában, 1971-ben a 114 tanuló közül 36 volt tanévvesztes, 14 bukkott meg. Aztán tíz év múlva már csak egy-egy gyerek került ilyen helyzetbe.

– Egy évtized kemény munkáját jelentette ez az eredmény. Átértékeljük a stratégiánkat, s rájöttünk, hogy a legnagyobb figyelmet, tárgyi, személyi feltételek tekintetében az első osztályra kell fordítani, hiszen, ha itt szilárd tudással indítjuk útnak a gyerekeket, ha a képességek maximális felszínre hozására törekszünk, nagyobb a remény, hogy befejezik az iskolát. Később fokozatosan erősítettünk minden évfolyamon: nőtt a gyógypedagógusok száma, valamint következetessé váltak az iskolába kerülés kiválasztásának feltételei.

– Lehet, hogy rosszmájú a kérdés, de nem a pedagógusok lettek elnézőbbek egy kicsit a statisztika „Jakkozása” érdekében?

– Gondoltam, hogy megkérdezi! Nézze, 1971-ben, amikor igazgató lettem, arról beszéltünk a kollégáimmal, hogy miként lehetne az egykori nehéz helyzeten javítani. Mi is két út között választhattunk. Nevezetesen, hogy liberálisan osztályozva szép statisztikát produkálunk, vagy pedig megtanítjuk a gyerekeket, s ennek rendelünk alá minden egyebet. Az utóbbi mellett szavaztunk, s egy komplex pedagógiai programmal próbálkoztunk, amely az anyanyelvi neveléstől a manuális ügyességek fejlesztésén át a napközis létszám bővítéséig valamennyi nevelési lehetőséget átfogta. Ez utóbbiból például 1970-ben mindössze egy csoport működött 16 fővel, most hat napközis osztályban közel 120 gyerekünk van. S ennek keretében nagyon sok lehetőség kínálkozik, például a diák-tanár viszony helyes kialakítására is. A kor és érdeklődés alapján osztjuk őket csoportokra, s a nevelők, a gyerekekkel közösen, maximális beleszólással állítják össze a programokat.

*

F.-né a város túlsó végéről hozza nap mint nap két gyermekét a kisegítő iskolába. Kétszoba összkomfortos, szerény berendezésű szövetkezeti lakásban élnek. Az asszony háztartásbeli, bár korábban a vízműnél asszisztensként dolgozott.

– A gyerekek miatt hagytam ott a céget – mondja –, nem lehetett összeegyeztetni a munkahelyemmel. Hiszen reggel fél hétkor már hoznom kellett

őket át a városon, mire ideértünk már rohanhattam is dolgozni. De fél négykor ismét indulhattam, hogy hazavigyem őket. Nem sokáig bírtam, mondta az uram, hagyjam ott a céget, majd ő pluszmunkát vállal.

- Annak idején ön is idejárt az iskolába. Volt-e hátránya valaha is ebből?

- Nem jut eszembe konkrét eset. De őszintén szólva, sehol nem azzal kezdem, hogy én hova jártam, az embereket meg nem is érdekelte. A munkám alapján ítélték meg!

- S most a két gyerekkel... .

Elszomorodik az arca, hirtelen elhalkul hangja is.

- Ikerszülésem volt, s akkor maradtak vissza károsodások. Az orvosok azt mondják, hogy nem súlyos mértékű, a gyerekeknek azonban jobb, ha a kisebb követelményű iskolába járnak.

- Mégis kétszer is fellebbezett, hogy ne ide járjanak a gyerekek!

- Igen. Nagyon nehezen tudtam elviselni, hogy ők értelmi fogyatékosak. Ezzel minden szülő így van, akit ez a baj ér. Később megnyugodtam, s most már úgy érzem, így a legjobb a fiainak. Igazolja ezt a tanulmányi eredmény is.

F.-né kiveszi részét a társadalmi munkálatokból is. Tagja például a szülői munkaközösségnek, s azt mondják, hogy az iskola nem tud tőle olyat kérni, amit ne tenne meg szívesen.

- Értük, a két fiamért teszem - motyogja félhalkan. - Meg a többi gyerekéért.

Es mi lesz velük az iskola után? A hátránnyal indulók közül képes lesz-e bárki is végleg fölszámolni lemaradását? S hogyan fogadja be majd a közösség, a munkahely?

Neveket nem írok. Megígértem. Pedig néhányan ugyancsak említésre méltó karriert futottak be. Itt van például az egyik barna bőrű fiú, akiért alkalmanként egy fél ország izgul a televízió képernyője előtt, s szorít neki, hogy győzelmet szerezzen az ökölvívóringben... . Aztán egy másik, mint jól kereső autószerelő, a harmadik festő, a negyedik kőműves, az ötödik víz- és gázvezeték-szerelő, a hatodik varrónő... . S folytathatnám még tovább, de sajnos vége szakad a sornak. Mert bármennyire is sikerül néhányuknak „kitörni”, a többség nem tanul tovább. Életük csúcsteljesítményének tekintik az általános iskolai végbizonysítványt. Az utóbbi öt év 56 végzőse közül csupán néhányan töltöttek ki továbbtanulási lapot.

Vége a tanításnak. Elszabadul a pokol a sulis kapujában, egy csoport rohanva indul lefelé az úton, a buszmegálló irányába, néhányan melankolikus hangulatban sétálnak hazafelé.

Valahonnan egy autó érkezik, megáll, vár a bejáráttal szemben. Nem telik bele tíz másodperc, egy bozontos szőzi kislány csapja föl az ajtót, s rohantást fut a kocsihoz.

- Édesapa! Édesapa! - harsogja, mire a volánnál ülő férfi kipattan az autóból, magához öleli a lánykát, aki közben, mint egy imamalom, úgy ontja a szöveget.

Önkéntelenül is az áthelyező bizottságon látott gyermekrajzok jutnak eszembe. A lapot csaknem teljesen betöltő, hatalmas vonalakkal összeeszkábált rajzocska, alatta ákombákom betűkkel ez állt: „akit legjobban szeretek”.

Hagyományörzés és átörökítés

A közelmúltban adták át Salgótarjánban a néptánc szakmai házat. Irányítója *Mlinár Pál az Örökös Aranysarkantyús* cím tulajdonosa, a népművészet ifjú mestere, négy éve a Nógrád táncegyüttes vezetője. A néptáncról, oktatói tevékenységéről beszélgettünk.

– *A „táncos kibontakozásod” egybeesik azzal az időszakkal, amikor az értelmiség széles rétegei tudatosan felvállalták a néphagyományok, a népművészet megőrzését, megőriztetését.*

– Ha körülnézünk, hagyományörzés címén egyetlen nagy múzeumot látunk. A gyűjtők felgyűjtik a tárgyakat, szellemi értékeket, majd leltározzák, őrzik. Alig lehet ma már olyan népművészt találni, aki hordozza és maga formálja például a táncát. Nekem jó ismerősöm egy ilyen ember, a méhkeréki Nyisztor Gyuri bácsi. Megtanultam tőle, amit meg lehetett tanulni, de a sors úgy hozta, hogy két évig nem találkozhattunk. Amikor újból nála jártam, elcsodálkoztam: te jó isten, teljesen mást táncol! Méhkerékit táncolt, de már teljesen mást. Mi fog történni Nyisztor Gyuri bácsival? Filmre, múzeumba kerül. Az eredeti táncokat mi tanítjuk az együttesben, meg a táncházban, de az eredeti funkciójukat nem tölthetik be. Ugyanígy van ez a teljes folklórukkal, tárgyi emlékeinkkel. Ma a táncház funkcióját más tölti be, méghozzá ugyancsak tánc: a diszkó. Hozzá kell tennem, hogy más-képp, de ez természetes, mert a néptánc abba a világba, életformába illeszkedett, ez meg emebbe. Ma azért jönnek táncházba a fiatalok, mert kuriózum. Régen az élet fontos része volt és egyben szórakozási forma a parasztfiataloknak, hiszen nem mehettek moziba, színházba stb.

– *Fejlesztetik-e a néptáncsal foglalkozók ezt a letűnt tánc kultúrát, vagy csak a színpadon mutatják be szeleteit, mint a múlt rekvizitumait a vitrinben?*

– A válaszom: igen is, nem is. A probléma bonyolultabb annál, hogy egyszerűen túltegyük rajta magunkat. Például Nyisztor Gyuri bácsi a méhkeréki táncokat táncolja. Nem tud mást, ő ezen belül fejleszt. Kitalál új motívumokat, esetleg, ha meglátott valahol egy legény táncában számára ismeretlen motívumot, azt beépítette a sajátjába. Csak a saját táncanyagán belül gondolkodhatott és ez fontos. És így is változott, fejlődött a tánc.

Ma én, aki ezzel foglalkozom és a Kárpát-medence csaknem teljes tánc kultúráját ismerem s el tudom anyanyelvi szinten táncolni, teljesen más helyzetben vagyok. Táncosa válogatja, hogy ennyi ismeret birtokában ki, mennyire tud eligazodni és választani a mezőségi, a méhkeréki, a dunántúli, a rábaközi stb. táncok között, közül. Rettenetesen jó táncosnak kellene lenni, és elképzelhetetlenül sok idővel rendelkezni ahhoz, hogy minden tájegység táncát fejleszteni tudja valaki. A Kárpát-medence táncfolklórájában van olyan tizenkét-tizenhat táncrend, ami elkülöníthető egymástól.

Ha én egyikre ráallok, mondjuk a méhkerékire – azért ezt mondom, mert ezen a „tejen” nőtem –, akkor azt fejleszthetem, talán Nyisztor Gyuri bácsi tudásán továbbléphetek. Méhkeréki táncot csinállok, továbbfejleszttem, él a hagyomány, bár benne lesz Mlínár. Igen ám, de én nem méhkeréki ember vagyok, hanem egy néptáncos, aki más táncokkal is foglalkozom, s abba megint bele kell élnem magam, s a következőbe úgyszintén. Ehhez még hozzáteszem, hogy amit csinállok, az már kikristályosodott valamí, mert amit én filmről vagy videofelvételről megtanulok, abból kiküszöbölöm a hibákat, vagyis a saját nézőpontomon szűröm át a táncot.

Feltehetjük azonban, hogy valaki csak egy tájegység táncaival foglalkozik, s miért ne tennénk? Van olyan táncosunk, aki a lőrincrévi táncok iránt érdeklődik. Az együttesünk archívumában rendelkezésünkre áll a film, és ő nézte, nézte, sokszor egymás után, majd táncolta. Háromnegyed év múltán táncosunk lőrincrévivé kezdett válni, olyan szintre emelte a tudását, hogy akár fejlesztheti is a táncot. A válaszból tehát ez az *igen*, s a minőségre vonatkozik. Mégis látnunk kell, a tánc nem a lőrincrévi emberekben él, tehát nem a maga közegében. Kitépett fa ez, még ha hoz is virágot. Nem beszélve arról, hogy kivételes lehetőségről van szó az említett esetben. Ilyet egy csoportban dolgozó táncos ritkán tehet meg, hiszen elsősorban az együttes szempontjait kell figyelembe venni mindannyiunknak.

A kérdésre kíváncszna még egy *igen*, amit a tánc ház jelenthetne: ha lennének olyan tánc házak, ahol csak egy-egy vidék táncait táncolják, és ha lennének olyan fiatalok, akik ilyen tánc házakba járnának. De hát ilyen nem létezik.

– *A hatvanas években még elmondható volt, hogy Nógrádban jelentős mértékben fellelhető a palóc néphagyomány. Ha most körülnézünk, megdöbbenek, mekkorák a veszteségeink.*

– Most mondhatnám, hogy hiszen többnyire felgyűjtötték ezeket a hagyományokat, sőt már irodalma is van, de tudom, nem csak erre gondolsz.

– *Igen, a tudati átörökítés hiányát tapasztalom.*

– Az a folyamat, amely a hatvanas évek elejétől a szemed láttára lezajlott palócföldön, évszázadok óta zajlik a világban. Ahol tért hódít a polgárosodás, az ipari civilizáció, a nagyüzemi, gépesített földművelés, állattenyésztés, ott hamarosan szétesik a feudális alapokra épülő, önálló rendszerű gazdálkodás és a korábbi közösségi tudatformát tükröző szellemi kultúra is. A folyamat tehát Észak-Magyarország sűrű települései vidékén nem elkezdődött, hanem folytatódott. A tendenciát megállítani nem lehet, mert gazdasági-társadalmi változások kísérője, tehát nem folkloristák, megszállott művészetpártolók szándékai szerint változtatható. Nem csodálkozom, ha furcsának találod, hogy pont az én számból hallasz ilyeneket, de azt hiszem, nekünk nem lehetnek illúzióink, mert az többet árt az ügyünknek, mint amit a feltétlen lelkesültség használna. Erre is igaz, mint annyi másra: tudnunk kell, mi történik körülöttünk, hogy beavatkozhatunk a magunk módján. Megint egy méhkeréki példa. Létezik a hagyományörző együttes, mely Nyisztor György, a népművészet mestere mellett még vagy tizenöt idős táncosból áll, de képtelenség volt összeverbuválni fiatalokból egy csoportot, mert nekik ez nem kell. Kazáron sem lehet feleleveníteni a hagyományörző csoportot; próbálta más is, próbáltuk mi is – nem megy.

– *Tebát az életformaváltást nem lehet „megerőszkolni”.*

– Pontosan erről van szó. Nem lehet. Marad az egyetlen járható út: nekünk kell felgyűjteni, megőrizni az értékeket és megtanítani a gyerekekkel.

Beépíteni a személyiségükbe, lelkületükbe, a lehető legeredményesebben, hogy ne vesszen el véglegesen egy kultúra. Ha már nem hagyományozódhat, hát őrizzük, mentjük, ami menthető. A nép szellemi kultúráját szerintem úgy kellene tanítani, mint a történelmet. Nem oktatunk néprajzot, de még valami ahhoz hasonlót sem. Pedig a nyelvünk, nemzeti tudatunk elválaszthatatlanul fonódik össze ezzel a szellemi és tárgyi kultúrával.

Számomra érthetetlen például, hogy a paraszti élet kialakította egyszerűbb használati tárgyak elkészítését miért nem tanítják az iskolákban. Olyan dolgokra gondolok például, mint a madzagszövés, vagy a természetes anyagok, termények felhasználása a mindennapi életben. Az ilyen munkák önmagukban is fejlesztik a kézügyességet, nem beszélve arról, ami ezen túl tanítható lenne a feledésbe merülő óriási értékekből. Vagy nézzük a két ősművészetet, a zenét és a táncot. Mit tanítunk a magyar népzeneből és -táncból? Ha végiggondolom, elszomorodok.

- Vannak, akik azt mondják, hogy az a tánc, amit az együttesek színpadra állítanak, már nem is néptánc, hanem egyszerűen csak tánc. Értik-e a mai emberek a néptáncot? Át lehet-e élni a nézőknek azt, amit ti eltáncoltok a reflektorfényben?

- Népköltészet-e a népköltészet, ha leírják, kinyomtatják és esetleg színpadon előadják? Népdal-e a népdal, ha lekottázzák és pódiumon éneklük, és utána meg is tapsolják? Mert amennyire népköltészet a kinyomtatott ballada, amennyire népdal *A csitári hegyek alatt* színpadon énekelve, annyira néptánc a mi dobogón eltáncolt filmről tanult legényesünk.

Aki egy kicsit figyel a táncművészetre, az tudja, hogy nemcsak eredeti folyamatokat és azokból felépített improvizációkat láthat a különféle együttesek műsorán, hanem valami mást is. A színpadra rendezett néptáncal – egyrészt – szeretnénk elérni olyan hangulatot, amilyen egy táncházé lehetett, vagy ami feleleveníti egy tájegység, esetleg etnikum „ízzeit”, „színeit”. Létezik egy második szintere is az együttesek működésének. Ebben az esetben az anyanyelvi szinten ismert táncokkal minket foglalkoztató gondolatokat, viszonyokat, vagy egy történetet „beszélünk” el. A harmadik féle értelmezés ettől is tovább lép. Itt a néptánc már csak jelzéseként marad meg, tehát mozgásvilágában is szétbontja az eredetét. Azt mondhatjuk, hogy a néptáncból táplálkozik, de ez már néptáncnak nem nevezhető mozgásművészet. Tehát beépítjük az általunk felismert értékeket mint anyagot egy új mozgásművészetbe. E téren vannak olyan elődeink más művészetekben, akik példaként szolgálhatnak erre. Erről sokat lehetne beszélni, és messzire vezetne, de a példák eléggé közismertek (József Attila, Bartók stb.).

Igen, az a tánc, amit színpadra viszünk, valóban közcégéből kitépett. Valószínű, hogy nem tud olyan katartikus élményt adni, mint ha valaki a saját falujában a kedvesével, vagy kedvesének táncol a számára fontos emberek szeme láttára. De valamilyen élményt azért adhat most is. Én úgy próbálok koreográfiát csinálni a színpad lehetőségeinek „agyafúrt” felhasználásával, hogy lehetőleg minél intenzívebb érzelmi hatást érjek el. Más lesz ez, mint amiről az előbb beszéltem, mert a néző nem éli át izomérzetben, de vannak olyan koreográfiák, amelyek elkapják és megforgatják a jelenlévőt. Nehéz ezt elérni, de a nyitott lelkű emberekkel lehet.

Ami talán mindennél fontosabb és ide kívánczik, mi olyan kultúrát igyekszünk megőrizni és újra elplántálni, amely nélkül a modern világ elszomorítóan szegényebb lenne.

- *Többek - nem kevés fáradságot igénylő - munkája révén, a Nógrád táncegyüttessel birtokba vettétek a néptáncos szakmai házat. Tudom, hogy megteremtésében kitüntetett szerepet játszottál. Talán most már nincsen más gondotok, mint táncolni.*

- Lehet, hogy jó lenne, ha így lenne, de ebben a pillanatban másképpen van, s remélem, később is akad a táncon kívül problémánk. A gondtalan táncolgatás feltételezi, hogy lemondunk együttesfejlesztő tevékenységünkről, működési feltételeink további javításáról, eldobjuk egyelőre még diszkréten kezelt terveinket, fátlyat borítunk szakmai gyötrelmeinkre, és nem vesszük tudomásul a körülöttünk létező, más mozgásművészetekkel foglalkozók gondjait. Mert már ismerjük az otthontalanság kenyerét, hiszen az elmúlt időben nem volt állandó próbatermünk, és így nagyon nehéz jó szakmai munkát végezni.

- *Mégis azt mondhatjuk, hogy az együttes jelentősen jobb feltételek mellett indult az esztendőnek, mint ennek előtte bármikor.*

- Ami a próbalehetőségeket illeti, feltétlen. Bár el kell mondanom, hogy a költségvetésünk szélesebb körű szakmai tevékenységünk ellenére sem emelkedett. A társzművészetek felvállalása mellett szeretnénk állandó táncházat is működtetni. Noha elképzeléseink szerint fizetni kell majd a résztvevőknek - még csoportunk tagjainak is, ebben megegyeztünk -, ez az összeg a zenekari költségek felét sem fogja fedezni. Nem szeretnénk lemondani egy-egy népművész jelenlétéről sem az ilyen összejöveteleken, hiszen a népi kultúra terjesztését, megismertetését vállaltuk fel. Több pénzt kell majd fordítanunk jelmczek tervezetetésére, előállítására. Tudomásul kellene venni a fenntartóknak, hogy egy jelmez megterveztetése művészi alkotó munka, és mint ilyen, bizony sok pénzbe kerül.

- *A Nógrád táncegyüttes a környék legjobb amatőr csoportja. A művészi munka színvonala az utóbbi néhány évben jelentősen emelkedett. Emlékszem a táncegyüttes öt éves fennállásának alkalmából adott műsorotokra. Szinte robbant...*

- Örülök, hogy így látod, mert nekem is ez a véleményem. De tudok más is, hiszen belülről ismerem a hazai néptáncmozgalmat, és a többi területen dolgozó amatőröket is figyelem: mi a magyar amatőrmozgalom legjobb csapatai közé tartozunk, olyan értelemben, hogy érezzük, közösséggé váltunk. Nem volt könnyű idáig eljutni, ehhez évek kellettek. Említetted az öt éves évfordulónkon bemutatott műsorunkat. Tényleg robbant, ezt mindenki láthatta. Mégis azt kell mondanom, a mai tudásunkhoz képest az csak petárdapukkanás volt. Bízom benne, hogy lesz még igazibb, nagyobb robbanás is.

- *Állhatatos kemény munka révén jelentős szakmai fejlődést értetek el, ahol fölléptek, sikereitek van. A szakmai ház is elkészült, és nemrégén mégis beadta a felmondását.*

- Igen, beadtam.

- *De hát miért? Tudom, nem kevés tisztelő van, sokan szorítanak érted, értetek. Salgótarjánba jöveleled óta pezsgés indult a néptáncban, számos utánpótláscsoportot szerveztél, pedagógiai munkád elismert az általános iskolák körében, néptáncosztályok sorjáznak városzerte. Mindez jelzi, hogy előrelátó, hosszú távú programot építesz.*

- Gondoltam, hogy ezt nem fogod megkerülni. Nehezen tudok válaszolni, pedig a dolog nem nevezhető bonyolultnak. Most mondhatnám, hogy meguntam a várost, vagy azt, elegendem van a kufárkodásból, a hiába való,

sokszor értelmetlen hadakozásból. De nem mondom, mert tudom, enélkül nem megy. Ha az szükséges, hadakozni kell! Nem lehet társadalmon kívül, légüres térben dolgozni, még táncolni sem. A tánc számomra csak akkor jó, ha valóságízű, vagyis megélt - tartalmában és előadásmódjában is. Ehhez teljes életet kell élni, ezért nem térhetek ki az összeütközések elől, nem hunyhatozok szemet a minket körülvevő problémák felett. Olyan érzelmi amplitudóval csinálni valamit, ami állandóan a nullához tart, nem lehet, főleg nem lehet koreográfiát, táncot. Emberek vagyunk, és a nézeteink, viszonyunk a világhoz, művészetekhez más és más, tehát természetes, hogy ütköztetjük őket. Nincsenek egyedül üdvözítő megoldások, másrészt ugyanazon dologhoz többféleképpen lehet közeledni, és nincs kizárva, hogy a különféle álláspontoknak megvan a maga igazságtartalma. Az viszont megvisel és elkeserít, ha valakik orvul támadnak, s idegtépő hidegháborúban őrlik fel a nekik nem tetszőket. Ez tisztességtelen, s hiába vigasztalom magam azzal, hogy ez kultúrálatlanság, folyton úgy érzem, megromlik bennem valami. A nyílt összecsapás - természetesen nem ökölharca gondolok, hanem felnőttekhez méltó véleménynyilvánításra - magában hordozza a megoldás lehetőségét. Ha az ütköztetésnek, egyértelmű megoldáskeresésnek nincs szítere, demokratikus közege, a problémák feloldhatatlanokká válnak. Ilyen élmények sodortak az eltávozás gondolatához. Hangsúlyoznom kell, hogy ezeket az élményeket nem az együttesen belül, hanem azon kívül éltem meg.

- *Úgy tudom mégis maradsz.*

- Ez még nem dőlt el végérvényesen. Erős szálakkal kötődök ide, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra eltépni. Amikor a csoportnak bejelentettem távozási szándékom, furcsa dolog történt. Képzeld el két-három olyan próbát, amelyen rendkívüli a munkafegyelem, mindenki legjobb tudása szerint dolgozik, csak éppen nem tudja, miért. Valamennyiünknek lelki légszomja volt. Mert minden együtt megszületett ötlet, felépített koncepció, letáncolt ütem értelmét veszítette. A táncosok - táncosok? ezt mondom, mint ha nem barátok lennének - becsapottnak érezték magukat, mert megcsalom őket, és én is úgy éreztem, cserben hagyom mindannyiukat a közös vágyaink, céljaink beteljesülése előtti pillanatban. Ezt a feszültséget fel kellett oldanom. Képtelenség volt nem feloldani. Másrészt viszont elindítottam valamit, amit csak végigjárni lehetett. Talán sejted mekkora konfliktust éltem meg. Végül a távozás helyett a csoportot választottam, noha folyamatosan történnek körülöttem olyan események, amelyek nagyon megnehezítik a munkánkat. Pedig ha megismernéd az együttes nyári és őszi programját, láthatnád, hogy van mit csinálnunk, terveink szerint a turnénk Bakutól Párizsig ívelve. Nekem a tánc, a folklór nemcsak mesterségem, hanem az életem.

- *Köszönöm a beszélgetést.*

BRUNDA GUSZTÁV

KALANDOZÁSOK ÉS GÖRÖNGYÖK (II.)

Naplómból — dátumok és magánügyek nélkül

NAGY PÉTER VÁROSA? Nem egyéni felfedezésem, hogy a városoknak jellemük van, mint nekünk magunknak. A jellem pedig sokkal illékonyabb és megfoghatatlanabb valami, sembogy a bétköznap gyakorlatiasságra bízunk rejtelméit. Kétségtelen azonban, hogy létezik az, amit emberismeretnek nevezünk. Valójában felderítetlen, nagyjából titokzatosnak tűnő képességünk ez is. Eveinkkel felgyülemelő tapasztalataink mellett egyenrangú szerep jut benne – így vettem észre magamon – az ibletettségek is. Abhoz hasonlító feljokozottság ez, mint amilyenre remekművek befogadására nyilunk meg. Képtárak, kiállítások rendszeres látogatói viszont jól ismerik azt a kínos, átmeneti állapotot, amelyben a falakon lógó alkotások csupán mint képkeret, felbordott festék jelennek meg, s képtelenek vagyunk a látvány elemeit műnek látni. Egy szóval nem állandóan (és persze nem mindig jól) működik ez a képességünk sem. De ez hosszabb mese ennél a néhány sornál. Amiért szóba hoztam? Ha van emberismeret, létezik városismeret is. A kettő nem sokban különbözik egymástól. A tárgyukban természetesen, de „batásfokuk”, teljesítőképességük csúcsát csak azzal az igényességgel érhetik el – ebben az egyezés – amit Rilke ír elő szelíd terrorral: sokat látni, tapasztalni, aztán várni kell, hogy emlékezni tudjunk, és még ezzel sem érhetjük be. Az emlék sem elég. Még felejteniünk is kell, majd kitartó türelemmel várni, úgy támadják fel az élmény, hogy már nem tudni, mennyi az emlék, és mennyi vagyok én. Itt a kulcsa leningrádi elbizonytalanodásomnak.

Már tudom: ha Leningrádban valaki nem azt találja, amit keresett, tartson önvizsgálatot, mert nem kint leli meg a magyarázatát hiányérzetének. Nem számolt ugyanis azzal, hogy ez a város másból is áll, mint az épületei, utcái, terei és a most benne élő emberek. Amit az ide látogató nem kap meg a paloták és a sugárutak, csatornák, hidak és körutak, vagy a Nyevszkij Prospekt széles járdáin hömpölygő tömeg feletti csodálkozásában, azt nem is várhatja mástól, csak önmagától. Mert nincs még egy városa Európának – talán csak Párizs –, amelyhez a képzelet teremtményei ennyire valószínűleg hozzátartoznának. A XIX. század orosz irodalmára, s elsősorban a prózára gondolok, azokra az alakokra, regénybűsökre, akiket mindenki ismer, vagy legalábbis hallott róluk, s akiknek a neve, jelentéktelen vagy lenyűgöző élete annyira összefonódott a városával, hogy iskolás felsorolásuk szükségtelen.

Kalauzunk egyszerre ijed meg és lelkesül fel a kérdéseimtől. Amikor a Rogozsin-bűzát is látni szeretném, leszakadván a barkácskészlet, szamovár, búvárszivattyú után kajtató utastársaktól, attól kezdve már két irodalomrajongó vettelkedik egymással a felsőfokok halmozásában. Idegenvezetőnk bibátlannak tekinthető magyar tudása kibicsaklik az izgalomtól, miközben a várostérkép fölé hajolva azonosítjuk a dosztojevszkij helyszíneket. Mert az utca nevek egy része itt is módosult. Az otthon kigyűjtött nevekkél segítség nélkül nem sokra mennék.

Mielőtt az átírt, új jelzésekkel feldúsított térképpel nekiindulnék, még megosztja velem az örömet. Tudom-e, mit igazol a kíváncsiságom? Azoknak a helybéli fanatikusoknak a magatartását, akik Dosztojevszkij születése vagy halála napján szabadságot vesznek ki, testben-lélekben felkészülnek a magánünnepükre, kora reggel virágot választanak, elzarándokolnak írójuk sírjához, aztán valamelyik kedves könyvükkel a bónuk alatt bejárják a regényvárost. És ahogy vannak Dosztojevszkij-rajongók, tábora van Puskinnak, Gogolnak, Bloknak. A névsor bosszú: van választási lehetőség.

Nyakamba veszem a várost.

Véletlen, fontosá váló találkozásokban, megrendítő élményekben nem volt részem. Mindössze annyi történt, hogy láttam mident, amit beleprésselhettem az időmbe. Viszont tudtam végig, hogy a roppant méretű városban sokan vannak rajtam kívül is, akiknek Raszkolnyikov, Sztavrogin, Miskin herceg, Nasztaszja Filipovna – s annyian mások – bejegyzett lakosok. Evakuálhatatlanok, mert bennünk élnek.

LENIN VÁROSA. Azok az első világháborús fegyverek ordenáré hangossággal szólhattak. A tér azonban nem visszhangos. Rastrelli épülete és szemben a diadalív melletti félkörív kényelmesen messzi esik egymástól, mint minden jelentős pontja a városnak. (A Rossi-udvar, amely megoldásában az Uffizi együttesére emlékeztet, ezért is tűnik némileg idegennek a zártságával.) Az egyes lövések durranása, a sortűzek recsegése elszállhat ereje szerint. Mire épülethomlokzatba ütközik, már fáradt, mint egy tévelygő puskagolyó, ami már nem üt sebet, csupán megnyugodva leball, mégba húsba ütközik is. Nem is beszélve arról, hogy a Sándor-oszlop tengelyében két irányba is nyitott a tér. Balra az Admirális elöltti park fái közé, jobbra, a csatorna felett, Puskin lakóházának irányába terjeszkedhet és oszolhat el a fegyverzaj. Akkor hát minek a hangja töltötte be a Nagy Robam idején a teret? Persze a lövéseké is, az ordításé is, de mégis, ezeken a köveken ezrek csattogtak a kor minden elképzelhető lábbelijében.

Még kora délelőtt van, gyér a forgalom. A hatalmas tér szinte kihalt. Igaz, már több száz turista bámészkodik, ekkora méretek között azonban, mint eltévedt hangyaraj a pázsitfűben, úgy elvesznek ennyien. Hallhatom hát hatvanhat év távolából is a csizmákat és bakancsokat, a szétmállókat és szegecselteket, a spiccvasakat és patkókat, a matrózokét és a lovukat felejtett katonákét, meg a munkások olaj- és vasreszelék érlelte lábbelijét, amely lehulló szikra, eldobott izzó vasvég ellen óvott lábfejet és talpat. Ezt a csúszszanást, koppanást, verődést, csattogást hallom most, amely aztán a Téli Palotán belül folytatódott. Abol a térről beözönlők feljutottak a számukra elképzelhetetlen termekbe, azt most a Forradalmárok lépcsőjének nevezik. Hajómélyből törbet fel olyan robajjal a bezúduló tengervíz, mint ők ezeken a lépcsőkön. A tér szétmálló hangjai itt már valósággal megkomponáltakká válhattak. Az építészeti elemek mederbe szorították, terelték a kinti zajt, egyben fel is erősítették a dübörgésig. A fehér szalonban a lábak zenéjét egyszerre érzékeltették művészien jelképesnek, ugyanakkor kiszámíthatatlanul valóságosnak is.

A KOMJÁTHY KÖR

1982. február 16-án huszonnégyen – balassagyarmatiak, a környéken élők és Nógrádból elszármazottak – elhatározták és írásba is adták, hogy Komjáthy Jenő szellemi örököseinek vallva magukat, élő szellemi-művészeti műhelyt hoznak létre Balassagyarmaton; kritikával, eszmecserevel segítik egymás munkáját. Otthonra a Madách Imre Városi-Járási Könyvtárban lettek.

Amikor Podlipszky Ervin könyvtárigazgató útján először kerestek meg levélben, mondanék véleményt írásaikról, bizony meglepődtem. Nem vagyok gyakorló kritikus, bírálatot csak szakkönyvekről írok. Nem érztem és ma sem érzem az értékítélet jogosultságát velem együtt élő, együtt lélegző kortársak fölött. Mégsem mondhattam nemet. Hogy mi ragadott meg a Komjáthy Jenő Irodalmi Társaság tagjaiban? Az, hogy nem szabtak feltételeket, nem kértek megjelent vagy elkészített írásokat belépőül a csatlakozni szándékozótól; hogy felelősséggel érző, problémákkal áldott emberi arcúak bontakoztak ki – akkor még ismeretlenül –, a gépelt lapokról; hogy munkájuk, életük része lett az önkifejezés igénye, a véleményformálás belső kényszere.

Összejöveleiknek utóbb híre lett a városban, a megyében. Vendégeket is hívtak – jobbára még Nógrád határai közül – és 1983 júniusában megszervezték első, háromnapos alkotótáborukat. Ma már szellemi holdudvaruk van, barátaik, sőt szurkolóik.

Nem életkor, nemzedéktudat, foglalkozás, iskolai végzettség vagy stílusvonások rokonítják őket. Írásaik is ezt mutatják. Az irodalom alapelemeit, a költőmesterség gyakorlati abc-jét ma már iskolai tananyagként tanítják. Megszólalni mégsem könnyű. Figyeljük együtt magabízó vagy félénk, hetyke vagy tétovább indulásukat; mikor és hogyan történik meg tolluk mozdulásában a művészet hétköznapi csodája.

KERÉNYI FERENC

Rembrandt-ballada

KOLDULVA kullogok utánad kutatva
kötelet keresve meg a HÁROM FA
egyikét, hát mért is rajzolk
jaj mit csináljak
s mikor a Rosengracht táján
meglep a rendőr az ÉJJELI ŐRJÁRAT
kikötöm magam az oszlopokhoz
nehéz vagyok
mint egy ardennes-i mésző
és évszázados mint a házak
homlokomra enyhe penész nő
elsötétülök mint az éjféli árnyak
beszippantva a sós illatot
amit a tengeri szél hoz:
a gondolatom utánad gondol
a parttalan partokon valahol
s a leideni malomhoz fut ijedten
a láthatártalant elködölve a lisztbe fúj:
barna homály-anyó csoszog a végtelenben
és a vásznakon kimerevedik mozdulatlanul

EGYSZERRE MINDEN feltolul:
Zsuzsanna lány fürdője forr
a lombok közt kínlódva kéjelgő vének
buja megriadt szemétől
s felvillannak mint a bronz
ragyás meggörnyedt koldusok
éneklő bibliai arany-királyok
félbevágott bikákkal áldozók
fátyolos átkozottak
bűnösök: önmagukból is kitaszítottak
zúgó szárnyas vad nőstény-angyalok
scjtelmes puhán-lebegő glóriák
édes szelíd kis holland szűzmáriák
megkínzott krisztusok zokogó férfiak
semmibe hurkolva kezük

SZÁRNYAS vad angyalom: SASKIA
bűvös kezében pirosan gyullad
a szerelem-virág: öngyilkos kardok itt
a boltozatos mellek bordáiban
drága kis holland szűzmáriám:
az ajtófélfának támaszkodik:

HENDRICKJE tejízű arca sír
ó jaj kárhozott krisztus-énmagam
a megváltásért a földön maradtam:
templomok hajók umbra-barna tenger
elefántcsont-okker éjszakák
jaj mester-mester-MESTER...!
ítéleted

beteljesül ma rajtam:
a címek rangok menthetetlen
posványba hullnak mint a pernye
s ott is maradnak eltemetve:
farizeusok főpapok királyok
takácsok ünnepélyes céhe
csapszékek csatornák népe
magunk megváltva itt ölelkezünk
s én térdrehulló
tékozló fiú
lerongyolódva hiú
kényszerképzetektől
szertartás nélkül felkiáltok:

BOT végén ecetes szivacs
nem végeztetett el
halálunk után tovább szenvedünk:

RADNAI KETYKÓ ISTVÁN

SÓLYOMRÖPTŰ LÁNYOK

A Feleségek könyvéből

Mert voltunk mi egykor sólyomröptű lányok
alma illatú őszenben forró vízmosságok

szénaszárító nyárban kócos, göndör boglyák
virágfakasztó tavaszban tüzes nyelvű borotvák

élesek, mint a kés: kifent fényes pengék
gömbölyű mellű, szelíd füstí fecskek

hó szagú télben lavina omlás
szivárvány-hídon pántlikás dekoltázs

és lettünk madonna arcú menyecskék
férjek nyakán lógó féltett creklyék

vagyunk szerelmes nőtény lepkék
fényben megfogott kék szemű legyecskék.

„...egy ország vérben áll...”

Bodó Benjamin, a Fővárosi Ruhafestő Ipari Vállalat becsületes dolgozója, aki másodállásban ruhafestő kisiparos volt, majdnemhogyan késve rontott be a gyár kapuján. Sietve blokkolt, majd tovább ment volna, de a portás meg-
szólította:

– Uram, önnek vérzik az arca.

– Köszönöm, hogy figyelmeztetett – mondta és rohant tovább az öltözőbe.

Magára öltötte festéktől tarkálló overállját és sietett a műhelybe, mikor egy munkatársa vészjósló hangon figyelmeztette:

– Benjamin! Neked vérzik az arcod!

– No és?! Vérzik. Olyan nagy dolog, ha valakinek vérzik az arca?

– Nem. Nem nagy dolog.

– Hát akkor? – kérdezte kicsinylően Bodó Benjamin, és bevonult a mű-
helybe.

Beindította a gépet és befűzött egy vég fehérvásznat az orsók közé. Meg akarta kezdeni a munkát, mikor egy kolléganője csivitelő hangon így
szólt hozzá:

– Jaj, Bendzsi! Magának vérzik az arca.

– Tényleg? Jaj, nagyon köszönöm, édes Elvira kisasszony – válaszolta
finomkodva, dühét leplezve, Bodó Benjamin.

Zakatol a gép, fogy a vászon és csörög a telefon. Felveszik.

– Benjamin! Telefon. A főnök.

– Halló?! Tessék, Bodó Benjamin vagyok.

– Jó napot, Bodó elvtárs. Fel tudna szaladni öt percre hozzám, az iro-
dába? Lenne egy kis megbeszélőnk.

– Igen, főnök! Mindjárt ott leszek.

Morse-hangokhoz hasonló kopogás.

– Igen – hallatszik belülről egy lány női hang. Nyílik az ajtó.

– Jöjjön, Bodó elvtárs, foglaljon helyet... Ancika lenne szíves egy ki-
csit magunkra hagyni – kérte parancsolva a főnök titkárnőjét.

– De Bodó elvtárs! Ön, Bodó Benjamin... Önnek vérzik az arca!

– Hol igazgató elvtárs? – kérdezte ő szenvtelenül.

– Itt a bal felén.

– Igen? Itt a bal felemen? Vérzik a bal felem? Tényleg. Milyen ér-
dekes! Vérzik a bal felem.

Szól a duda, tömeg özönlik ki a kapun, és közben csattog a blokkolóóra
karja. Bodó Benjamin is odaér, leemeli kartonját, csörömpölve lebélyegzi;
majd kilép a kapun, fehér színű trikójában, melyre nagy vörös betűkkel
ráírta: Tudom, hogy vérzik az arcom!

Másnap a szokásos időben felkelt, elvégezte reggeli teendőit, és kilépett az utcára, hogy munkába induljon. A kapuban találkozott szomszédjával, aki szokás szerint köszöntötte, és ő is köszöntötte volna, ha a meglepetéstől a torkán nem ragad a szó. Ugyanis a Józsi bácsin is (mármint a szomszédon) ugyanolyan pólóing volt, mint rajta. Meglepettségéből feleszmélve nagyot köszönt, majd beszédbe elegyedve nekivágtak szokásos útjuknak. A körúton elbúcsúztak egymástól, Bodó Benjamin pedig elvegyült a tömegben, ahol mindenki fehér pólóinget viselt, rajta nagy vörös betűkkel: „Tudom, hogy vérzik az arcom”!

De ez számára már annyira természetes volt, hogy észre sem vette.

NYÁR

Nógrád megye kialakulásának kérdéséhez

Szekercém élén kéket lobban a nap
vörös cérnaszálakat húz az égen
és hamuvá csendesül a pillanat
égett üzenet lapul a gyékényen

rézború indián kezében harag
szemében sápadtabbak a füstjelek
holnapra csupán aszalt szilva marad
égett kenyéren sárga-lángú sebek

formás meztelen fenéken fényostor
csillogó vízcsepp halad a gerincen
medencecsonton madarének lapul

cserepes szájon megcsillan a korom
fényes csónakban szőke bábu pihen
fején szalmakalap zizeg hanyagul

TÉL

Lepkeszárnyak ragadnak az üvegre
jégvirágot ültetnek fehér lányok
vad lovak szájában páragömb lebeg
celofán mögött sápadt villanások

a szikrák visszafogottak reggelre
kőkény-színű rúzs folyik szét a szájon
hósapkákat húznak a fenyvesekre
a szélvédő üvegén pattanások

hófehér kendőben várnak a szikék
puha párnákból kiveszik a tollat
vörös rókák hideg mancsa tör utat

megfagyott néhány felclőtlen szirén
kopasz fákon magányos csillag borzad
farkas-magányok szelik a vasutat

ZONDA TAMÁS:

Várakozás

Pulzusom pergőtüzétől
robajló éjszakában
huszonnégy felhangolt bohóc
rugdossa pöttyös álmait,
a tárgyak harisnyában,
mint bizarr terroristák.
Fényévre hallgat az ajtó.
Apadnak lassan a kölcsönök.
Aztán egy kifosztott hegedű,
kiáltásom belepattan végre
a bodza-szavú éjféli lélegzetébe.

Hirtelen ősz ez is,

smaragd vonósnégyeseim
eltapasta
egyetlen éjszaka.
Szétdúlt pacsírták
a réteken,
darvak ékjétől
felvérzett láthatár.
Rozsdát szitkozó
garázda tombol,
öklét nem oldja vérem.
Még egy ütés:
hülő tetem a nyár,
tarkóján halkán
csordogál a nap.

K R Ó N I K A

Nógrád megye kialakulásának kérdéséhez

A jelen előadás¹ ugyan azt tűzi ki céljául, hogy szempontokat szolgáltatson Nógrád megye létrejöttének problémájához, de nem lép fel azzal az igénnyel, hogy magát a kérdést megoldja. Nem is léphet fel, hiszen mi sem volna elhibázottabb dolog, mint egyetlen vármegye kialakulásának önmagában való „megoldása”, s azután e konstrukció, illetve rekonstrukciós eredmény mechanikus rávetítése Magyarország többi vármegyéjére. A helynevek vonatkozásában *Fügedi Erik* ezt a módszertani elvet ckként fogalmazta meg: „*A belynévanyag olyan, mint egy textília, amely beborítja az országot. Sűrűsége vidékenként eltérő, a szálak is más és más anyagból készültek, más és más színűek. Ezért, ha egy megadott területet vizsgálunk, akkor az egész belynév-szövetet tekintetbe kell venni, nem lehet egy-egy szálát kibújni belőle és arra az egy szátra építeni*”.² Hasonló a helyzet a magyarországi vármegyék kialakulásával is. A Kárpát-medence területén a vármegyeszervezet még akkor is egységes „textíliát” alkot, ha egyes vármegyék egymástól eltérő, olykor több száz évnyi távolságra levő időpontokban jöttek is létre, ha ennél fogva társadalmi közcgük és funkciójuk is sokban változást szenvedett. Nógrád megye kialakulásáról megbízható képet csak akkor tudunk rajzolni, ha Trencsén megyétől az erdélyi Fehér megyéig, valamint Máramarostól Zágrábig adatokon nyugvó elképzeléseink lesznek magáról a folyamatról, a vármegyék kialakulása mikéntjéről. Mindaddig meg kell elégednünk szempontokkal, amelyek érvényét, valóságtartalmát a későbbi kutatások szükségszerűen módosíthatják vagy cáfolhatják.

Az eddigi szakirodalom egymástól erősen eltérő képet vázolt fel Nógrád megye kialakulásáról. *Reiszig Ede* a századfordulón úgy vélekedett, hogy a Nógrád várhoz tartozó királyi uradalomból alakult ki Nógrád vármegye, „mely már Szent István alatt, a nemzeti királyság alapításakor keletkezett”. Az első foglalás jogán szerezték megyebeli birtokaikat a Záhok. Nógrád megye másik törzsökös nemzetsége, a Kacsics, „ha nem is az első foglalás jogán, de alkalmasint a nemzeti királyság első századában telepedett le a vármegyében”. Okleveles adatok csak 1108-tól kezdve vannak a nógrádi várszerkezetről. A vármegye kiterjedésre nézve jóval nagyobb – északi – része az esztergomi érsekiség alá tartozott; az első nógrádi főesperes 1254-ben szerepel pápai oklevélben. Ugyanakkor a váci püspökséghez is tartozott egy nógrádi főesperesség, amely a megye déli, kisebbik részére terjedt ki: ez a terület az ún. Kis-Nógrád megye.³ *Váczi Elemér* szerint Nógrád vára, amely egyszerű földvár volt, a honfoglalás előtt bolgár-szláv területen feküdt. A honfoglalás után Nógrád is azon várak közé tartozott, amelyeket a magyarok némileg átalakítottak, és a várispánságok, a későbbi vármegyék székhelyeül választottak.⁴

A felszabadulás utáni szakirodalomból előbb *Makkai László* vázolta fel Nógrád megye kialakulását. Szerinte a megye nyugati fele a fejedelmi törzs szállásterületéhez tartozott, ide esik a „*későbbi királyi és egyházi birtokok zö-*

me, továbbá maga a megyének nevet adó vár, Nógrád is, sőt egy másik megyeszékhely, Hont is közvetlenül ehhez a területhez, az Ipoly alsó folyásához csatlakozik". Míg a nyugati területen a X. századi magyar leletek és törzsi helynevek hiányoznak, addig a megye keleti részén mindezek megtalálhatók. Erre a területre a magyarok az Alföldről, a Galga és a Zagyva mentén vonultak fel, s itt helyezkedtek el a Szolnok, a Kacsics és a Záh nemzetségek birtokai. „Mindenesetre legkésőbb I. István korában a feudális államszervezés Nógrád megye területére is kiterjedt, mégpedig – mint az természetes – délnyugat, a központ felől haladva kelet felé. Ennek a terjeszkedési iránynak kétségtelen bizonyítékai a tárgyalat terület szélén emelt királyi várak, Nógrád és Hont... A területünkre eső két, egymáshoz aránylag közeleső királyi vár közül Nógrád a kelet, Hont pedig az északnyugat felé eső királyi birtokok szervezési gócpontja lett”; Nógrád és Hont között pontos határ nem volt, mivel „a királyi vármegyerendszer nem az ország területének közigazgatási beosztására, hanem a szétszórtan fekvő királyi birtokok igazgatására szolgált”. Ugyanakkor Makkai László sem zárta ki annak lehetőségét, hogy „a várszervezet a királyi birtokok igazgatásán túlmenően már kezdetben bizonyos közigazgatási szerepet is játszott”. Hangoztatta, hogy az esztergomi érsekség csak a XV. században jutott Nógrád megyei birtokai zöméhez (egyedül Érsekvadkert látszik régi szerzeményének), az egyházi közigazgatás szempontjából pedig úgy foglalt állást, hogy Nógrád megye „részben a váci püspökhöz, részben az esztergomi érsekhez tartozott. A két nógrádi főesperesség közül a váci püspökét Kis-Nógrádnak is nevezték, amely a Diósjenőtől Mátraszöllősig bírbató vonaltól délre eső területet foglalta magában”.⁵

Györffy György Nógrád megye kialakulására nézve is érvényesnek ítélte a magyar vármegyerendszer létrejöttéről alkotott elméleti konstrukcióját. Ennek lényege, hogy a vármegye a nemzetségi szállásterületből alakult ki, vagyis „az új magyar államban a hét törzs nemzetségeinek népe ugyanazon területi keretek között élt tovább, mint a X. században”. E feltevése Györffy szerint azon vizsgálatok jogosítottak, hogy „a vármegyének a nemzetségi szállásterületből, ill. a várral rendelkező nemzetségszó uralmi területéből való alakulása minden olyan megye esetében levezethető, ahol a birtokviszonyokat és a nemzetségi hagyományokat ismerjük”. Doboka, Komárom és Békés megye kialakulásának vizsgálata vezette Györffyt ezen általános tétel kimondására, amely tételt azután a legtöbb megyére, így Nógrád esetre is érvényesnek tekintett. Megint csak egy-egy vármegye (Csanád, Csongrád, Komárom) vonatkozásában végzett vizsgálódásai alapján jutott arra az eredményre, hogy a vármegyei területén „a nemzetségi birtok, a királyi várbirtok és a királyi magánbirtok 1/3–1/3–1/3 arányban oszlik meg. Ez arra mutat, hogy a nemzetségi szállásbirtoknak általában kétharmad része került kisajátításra, míg egyharmad része nemzetségi birtok maradt”. A nemzetségi egyharmad birtoklásának kérdése Györffy szerint további következtetést tesz lehetővé a vármegyék kialakulását illetően. Ahol ugyanis a nemzetségi egyharmad nem az ősfoglaló nemzetség kezén maradt, ott „a nemzetség ellenállt a kisajátításnak”. Más megyék esetében viszont „a nemzetségi részen az ősfoglaló nem és az első ispán nemzetsége kb. egyenlő arányban osztozik”. Ez utóbbi csoportba tartozik Nógrád megye, ahol az ősfoglaló Záh nemzetség és a megye első ispánját adó Kácsik (Kacsics) nemzetség egyenlő arányban osztozik a nemzetségi harmadon. A Záh nemzetség őshonosságát az igazolja, hogy „birtokai összeesnek a honfoglaló magyarnak tartott régészeti leletek területével”. Ugyanakkor Györffy úgy ítélte meg, hogy Nógrád a hercegség (dukátus) megyéi közé tartozott, vagyis

olyan megyék közé, ahol „sokkal kevésbé tapasztaljuk azt a szabályosságot, ami a királyi vármegyékben a megye, a nemzetségi birtok és a törzsnévi helynevek között fennáll. A nagy összefoglaló nemzetségek belyén több kisebb nemzetség tűnik fel. Ugyanakkor itt terülnek el a testőrség parancsnokainak birtokai”. Általában a dukátusi megyékben kereste Györffy a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnépek, a kabarok lakhelyét.⁶

Moór Elemér szerint a magyar honfoglalást megelőzően „a bolgárok alföldi tartományuk batárvidékeit mindenfelől várak létesítésével igyekeztek biztosítani, amely várrendszernek a nyomai magyar helynevekből biztosan és batárogottan felismerhetők”. E várrendszer a Duna–Száva torkolatánál levő Belgrádtól és Zimonytól indulva a Duna völgyét védő Visegrádon és Nógrádon, majd a Tisza menti Csongrádon át az erdélyi Belgrádig (azaz Gyulafehérvárig) húzódott. Vagyis Nógrád – Baranyához, Zemplénhez, Csongrádhoz hasonlóan – ősi bolgár váruraldom volt, amelyek „a magyar honfoglalás után is továbbéltek mint fejedelmi dominiumok központjai”. A bolgárok egykori alföldi országrészének állami intézményei szolgálták a korai Árpád-kori magyar állam-szervezet alapjául.⁷

Nógrád megye kialakulásáról legfrissebben *Belitzky János* formált képet. Szerinte Nógrád megye területe a honfoglalás előtt a bolgár dukátushoz tartozott. A várispánságokat „a nemzetségi birtokok figyelembevételével, elsősorban a morva-cseh territoriális egységek mintájára alakíthatta ki” Géza fejedelem, majd I. István király. A királyi vármegyék szervezéskor tekintettel voltak a X. századi nemzetségi várbirtok területére, új vármegyék alakítása esetén a nemzetségi területi hagyományok keretét megtartották. „Nógrád megye hihetően X. század végi kialakítása összefügg a volt bolgár dukátusból alakult nemzetségi várbirtok két részre szakításával”. Ez akkor történt, amikor Hont és Pázmán lovagok hatalmas birtokokat kaptak. A Rima völgyi, későbbi Kis-Hont vármegye szervesen hozzátartozott az Ipoly völgyi Nagy-Hont vármegyéhez. „Nógrád megye bonti szórványokkal tarkítva birtokolta a középső Ipoly-völgyet és nem biztos, hogy a Szemere és Tomaj nemzetségek Szenna és Losonc vidéki birtokai – a XII. század eleji losonci Hont-Pázmán nemzetségi szórvány is erre mutat – már ekkor nógrádi fennhatóság alá tartoztak.” „Bonyolítja a tisztánlátást az, hogy Nógrád megye északi része (Nagy-Nógrád) az esztergomi érseki, déli része (Kis-Nógrád) pedig a váci püspöki egyházmegyéhez tartozott, és hogy a kalocsai érsekség a Rima völgyében birtokos volt.”⁸

A Nógrád megye kialakulásáról formált és itt most kommentárok nélkül közreadott, egymással olykor ellentétes, nemritkán önmaguknak ellentmondó elképzelések is jelzik: sem Nógrád megye kialakulásának, sem általában a magyarországi vármegyrendszer létrejöttének kérdése nincs megoldva. A megoldás útját egyengetheti az alábbi néhány szempont mérlegelése. Mindenekelőtt elég egy pillantást vetni a térképre, s máris beláthatjuk: megyeink kialakulása, a megyeközpontok „megválasztása” nélkülözötte a mérnöki munkát, a szabályszerűséget. Nógrádtól északra a legközelebbi vármegyeközpont a tőle légvonalban 18 km-re eső Hont, ugyanakkor kelet felé – Heves megye kialakulása előtt – a „szomszédos” megyeszékhely, Borsod 135, délkelet felé pedig a legközelebbi, megyeközpontként funkcionáló vár, Szolnok 120 km-re van. Ez önmagában arra mutat, hogy a vármegyék területének kialakulásában, a várak mint központok működtetésében nagyfokú spontaneitás érvényesült.

Segítséget nyújthat a kérdéskör megoldásában annak figyelembevétele, hogy a vármegyének volt határa.⁹ Maga a szlávból származó megye szavunk eredeti

jelentése határ ('limes, terminus') volt.¹⁰ Azonban a legkorábbi vármegyéket nem úgy kell elképzelnünk, mint amelyek első pillanattól kezdve szigorúan körülhatárolt és területileg megváltozhatatlan egységek lettek volna. A vármegye kétségtelenül bizonyos kettősséget foglal magában. A kérdéskörnek főleg a XIX. század utolsó évtizedeiben támadt nagy irodalma. A *Botka Tivadar, Pesty Frigyes* nevével fémjelvezhető irányzat külön polgári és külön katonai megyét tételezett fel.¹¹ *Pauler Gyula* kétségtelenül helyesen számolt le több írásában a vármegyei szervezet kettősségét ily módon megragadni kívánó felfogással,¹² ám ezzel mintha a vármegyei szervezet kettőssége (dualizmusa – mint ezt száz évvel ezelőtt mondták) általában kiszorult volna a szakirodalomból. Márpedig ezt a kettősséget maga a vármegye szó is tükrözi. Egyfelől a várnak voltak birtokai. Ezek a földek fekhettek a vártól igen nagy távolságra is, tehát bizonyosan a megyehatáron kívül. Így például közvetlenül a tatárjárás előtti (1238. évi) adat szerint a nyugat-dunántúli Vasvárnak hajdan létezett két Vasvár nevű birtoka a tiszántúli Csanád megyében. Noha ezek 1238-ban már Csanád megyében feküdtek, egykor (*quondam*) viszont Vasvárhoz tartoztak (*ad Castrum Ferreum pertinebant*).¹³ Másfelől megye szavunk önmagában mutatja, hogy a vár körüli, várból irányított területnek lassan kezdett kifermődni a határa. Egy vár birtokai általában a vár körüli vidéken feküdtek, a kivétel mégiscsak – ha nem is egészen ritka kivétel – az imént említett vasvári birtokok példája. A várkerület határai a vártól távolodóan terjeszkedtek, s egészen addig terjeszkedhettek, amíg a szomszédos (vagy távolabbi) várkerületek határainak terjeszkedésébe nem ütköztek. A határ persze nem merevedett meg azonnal, hanem az eltérő tulajdonú ingatlanok ölelkeztek egymással. Nógrádból véve a példát: nógrádi (tehát Nógrád várához tartozó) várföldek voltak a későbbi Pest, Hont és Kis-Hont megyében, viszont Nógrád megyében földjei voltak a honti, gömöri, bolondóci és szolgagyőri várnak.¹⁴ Érdekes, hogy kelet, illetve délkelet felé Borsoddal, illetve Szolnokkal nem ölelkeztek a nógrádi vár birtokai, mivel a XIII. században kialakult Heves megye, továbbá a Gömör vártól délre lenyúlt Gömör megye éket vert a hajdani szomszédos (bár egymástól igen nagy távolságra fekvő) várak, illetve megyéjük közé.¹⁵ A vármegye kettőssége tehát például Nógrád megye esetében abban ragadható meg, hogy volt olyan időszak, amikor a nógrádi vár tartozékainak összessége és Nógrád megye területe nem egyezett meg egymással. A fejlődés abban az irányban haladt, hogy az idegen megye területére került várbirtokok enkláve jellege megszűnt, a szórt várbirtokszervezet a tatárjárást követően felbomlott, jobbra magánkézre került, s ezzel érvényét veszítette a vármegye kettőssége is. Immár egyértelműen határokkal (mégha kisebb mértékig ingadozó határokkal) körülvevett közigazgatási egységet jelentett a megye. A megyének itt röviden vázolt kialakulási folyamata mind a kettősség felszámolásában, mind a határok megszilárdulásában szintén spontán módon zajló folyamat volt. Tehát nem csupán Szent István korában nem rajzolták térképre az alapítandó megyék központjait, hanem a XIII. században sem készítettek tervet és nem vezettek nyilvántartást a megszilárduló megyehatárokról.

További szempontot jelent a megyekialakulás vizsgálatához a vármegyék számának kérdése. Mivel tudjuk azt, hogy a XII. század közepén 70 körüli megye volt Magyarországon,¹⁶ míg 75 évvel korábban, 1074-ben csak 45, kérdés, mennyi megye lehetett újabb 40–70 évvel ezt megelőzően, vagyis Szent István uralkodásának idején. E ponton aligha oszthatjuk *Pauler Gyula* álláspontját, aki szerint „már pedig a mi megye volt 1074-ben, az alig keletkezett az István halála óta lefolyt zavaros 36, helyesebben az I. Endre és Béla osz-

tályaig lefolyt 10–11 év alatt, hanem bizton visszavihető Szent István idejére”, vagy hogy Szent István alatt is jogunk van 45 megyével számolni.¹⁷ Az országban időről időre támadt nehézségek aligha akadályozták meg újabb vármegyék alakulását, lévén a megyealakulás bizonyos mértékig spontán folyamat. Ha természetesen nem is vállalkozhatunk a Szent István-kori vármegyeszám megadására, bizonyosak vagyunk abban, hogy az *negyvenöt*nél kevesebb volt. A viszonylag csekély számú István-kori megyék tehát nagy kiterjedésű területet fogtak át. Ajtony leverését követően a Maros–Körös-köz déli részétől kezdve az Al-Dunáig húzódó hatalmas területen egyetlen megye alakult ki, Csanád vármegye, ahol utóbb, a XII–XIII. század folyamán jöttek létre a kisebb területű megyék,¹⁸ Csanád mellett Arad, Temes, Keve és Krassó. Északon Újvár megye eredeti állapotában a Zagyva-parti Hatvantól kezdve fel egészen Bártfáig, illetve a Kárpátok hágóiig egy furcsa, félkörív alakú, több száz kilométer hosszan elnyúló képződmény volt, amely a XIII. században szinte a szemünk láttára szakadt szét kisebb megyékre, Sárosra, Abaújra és Hevesre.¹⁹ De említhetünk erdélyi példákat is. A történelmi Erdély térképén szemet szúrnak a hosszúkás alakú, 200–250 km hosszú, alig 10–20 km széles vármegyék (Doboka, Kolozs, Torda). A spontán módon határukat elnyert megyék közül a határvármegyék szinte az Árpád-kori Magyarország egész területén a kerék külőihez hasonlatos alakot öltöttek. Hosszan elnyúló, keskeny csíkok voltak, amiként a küllő is a tengelyből indul ki, hogy a peremig jusson el. Nem véletlen, hogy a XI. századi források nagy figyelmet szenteltek a határvármegyéknek (a marchiáknak).

Vajon Nógrád határvármegye volt-e? A kérdés megválaszolása nagy jelentőségű Nógrád megye kialakulása szempontjából. Amennyiben ugyanis határvármegye lenne, akkor Nógrádot is egészen mélyen fel kellene vinnünk a mai Szlovákia területére, ha viszont nem, akkor megint másképpen kellene Nógrád megye létrejöttét elképzelnünk. Mutatnak nyomok arra, hogy Nógrád *nem* volt határvármegye. Nyitva hagyva itt és most Gömör problémáját, keleti szomszédai közül mind Borsod, mind Újvár az eredeti állapot szerint a Kárpátokig elnyúló határvármegye volt.²⁰ Ugyancsak határvármegyének tekinthető a Nógrád vár térszomszédságában fekvő Hont vár megyéje. Hogy Hont messze északkeletre elnyúlt, annak a XX. század elejéig élő bizonyítékát szolgáltatja Kis-Hont, amely utóbb Gömörrel együtt alkotott megyét, de eredetileg Honthoz tartozott, mi több, nyilván területileg is összefüggött az Ipoly alsó folyása mentén elterülő Hont megyével, így eredetileg nem enkláve volt. Ha viszont az Ipoly-menti Nagy-Hontot összekötjük a Rima völgyi Kis-Honttal, a kettő közti kapcsolatot biztosító széles „folyosó” éppen a középkorból ismert Nógrád megye északi felét foglalja magában. Mindenesetre *Belitzky János* sem tekintette biztosnak, hogy Szenna és Losonc vidéke (vagyis az észak-nógrádi tájék) eredetileg is nógrádi fennhatóság alá tartozott. Hont megye a korai időszakban azonban még Kis-Honttól északabbra is elnyúlt. A XIV. század harmincas éveiben keletkezett pápai tizedjegyzékek tanúsága szerint az országhatárig elerő Liptó a középkor e szakaszán még a honti főesperességhez tartozott,²¹ tehát a Magas-Tátra lábainál a honti főesperes gyakorolt egyházi fennhatóságot. Ezt a hiradást egy 1307. évi oklevél megerősíti. Eszerint a lipetői Kisपालугya plébánia sorsáról a honti főesperes nyilatkozott,²² mutatván, hogy Liptóban valóban a honti főesperes volt otthon. Az eredeti Hont megye tehát Szobtól, a Duna és az Ipoly találkozásától ugyanúgy szalagszerűen nyúlt fel 200 km-rel északabbra, miként Erdélyben Doboka, Kolozs és Torda megye ugyanilyen hosszúságban keleti irányban, a Tiszántúlon Csanád, továbbá a

Dunántúlon a Szávaig elérő Somogy és Zala megye pedig dél felé megközelítően hasonló távolságra. A magyarországi határvármegyék leggyezőszerűen, sugaras elrendezés szerint fogták közre a központi területeket, s maguk az összekötötést biztosították a határ- és a központi területek között. Nógrád nem volt határvármegye, mert ilyen jellegű adataink nincsenek, továbbá mert a határvármegyék eme sajátos elrendezésében Nógrádnak (Hont, Gömör, Borsod és Ujvár megyéje ellenében) nem jut tér északi irányú, az országhatárig elérő terjeszkedésére.

Ujabb – és adott keretünkben az utolsó – szempont lehet Nógrád megye kialakulásához a terület egyházmegyei beosztása. Nógrád megye területe a középkorban két egyházmegyéhez tartozott. Északi részén az esztergomi érsekség, déli részén a váci püspökség gyakorolt egyházi fennhatóságot. Nem pártját ritkító kivétel ez, hiszen hasonló helyzetben volt még Nyitra és Komárom is (az előbbi területén az esztergomi érsekség és a nyitrai püspökség, az utóbbi területén pedig az esztergomi érsekség és a győri püspökség osztozott). Nem térve ki arra, hogy mi okozta Nyitrában és Komáromban e sajátos helyzetet (ami persze önmagában is rontja a nógrádi helyzet megoldásának esélyeit), Nógrád esetében megkockáztatható az a feltevés, hogy az eredeti Nógrád megye *csak* a váci püspökséghez tartozott, s az eredeti Nógrád megye a középkorban dél-nógrádinak nevezhető részre korlátozódott, amely azonban déli irányban majdnem egészen Pest határáig lenyúlt. A XIV. században a pápai tizedjegyzékben megőrzött Diósjenő-Mátraszele vonal képezte a két egyházmegye közti határvonalat.²³ Ismerve az egyházi berendezkedés konzervatív, hagyományörző jellegét, azt kell hinnünk, hogy a Diósjenő-Mátraszele vonaltól északra fekvő, tehát az esztergomi egyházmegyéhez tartozó vidék eredetileg Hont megye részét képezte, amint hogy Hont megye valóban az esztergomi érsekség területén terült el. Eszerint a váci püspökség nógrádi főesperessége alkotta az eredeti Nógrád megyét, amely a Diósjenő-Mátraszele vonaltól mélyen délre elnyúlt, míg az esztergomi érsekség nógrádi főesperessége (az említett vonaltól északra eső rész) utóbb került át Hontból Nógrádba. Itt is spon-tán folyamat játszott döntő szerepet: nyilván a földrajzi közelség okán a Nógrád várból és szomszédságából kirajzó nógrádi várkatonák „hódították el” a később észak-nógrádinak mondott vidéket Honttól. Ezáltal viszont Hont megye elvesztette területi kapcsolatát a később Kis-Hontnak nevezett Rima völgyi tájékkal, amely idegen megyék által közbezárt területté, enklávává lett. A XIV. század közepére kialakult Liptó megye, a XIV. század végére a hontitól független liptói főesperesség, vagyis Hont megye – Kis-Hontot leszámítva – elvesztette északi területeit, megszűnt határvármegye lenni. Hont megye rovására viszont megnövekedett Nógrád megye. A XIV. századra így kialakult határok némi módosítással egészen a XX. század elejéig éltek tovább.

KRISTÓ GYULA

1. A magyar államalapítással foglalkozó előadás részeként elhangzott Salgótarjánban 1982. december 29-én a Magyar Történelmi Társulat Nógrád megyei csoportja tisztújító ülésén.
2. **Fügedi Erik:** Az együttműködés problémái. A magyar középkor kutatóinak nagyvásonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások. Veszprém 1973. 130.
3. **Reiszig Ede:** Nógrád megye története. Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád megye. Bp. é. n. 354., 373.
4. **Vác Elemér:** Nógrád vára történetéhez. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp. 1937. 592.
5. **Makkai László:** Nógrád megye története 1848-ig. Magyarország műemléki topográfiaja III. Nógrád megye műemlékei. Bp. 1954. 36–37., 40–41.
6. **Győrffy György:** Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Nép-rajzi Társaság Könyvtára. Bp. 1959. 35., 20–21., 75. old. 239. jegyz., 39., 94., 76.
7. **Moór Elemér:** Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok 1970. 362–365., 369–371.
8. **Belitzky János:** Nógrád megye története 896–1849. Nógrád megye története I. Salgótarján é. n. (1973.) 16., 20–21., 34–35.
9. **Győrffy György:** a 6. jegyzetben i. m. 17–19.
10. **Kniezsa István:** A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.2 Bp. 1974. 333–334.
11. **Botka Tivadar:** A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok 1870. 489–522.; 1871. 297–309., 368–398.; 1872. 23–38., 67–85., 135–143.; Pesty Frigyes: A magyarországi várkapitányságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882. passim.
12. **Pl. Pauler Gyula:** Megye? Várispánság? Századok 1882. 202–222.; **Pauler Gyula:** Találunk-e egyidőben külön „polgári” és „katonai” ispánt? Századok 1882. 635–642.
13. **Győrffy György:** Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza A–Cs. Bp. 1963. 876.
14. **Belitzky János:** a 8. jegyzetben i. m. 22.
15. **Branislav Varsik:** Osídlenie kočkej kotlíni I. Bratislava 1964. 139–143.; **Ila Bálint:** Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Bp. 1976. 81., 143.
16. **Albinus Franciscus Gombos:** Catalogus fontium historiae Hungaricae III. Budapestini 1938. 1767.
17. **Pauler Gyula:** A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.2 Bp. 1899. 204. old. 110. jegyz.
18. **Ortvay Tivadar:** Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján felüntelve I. Bp. 1891. 380.
19. **Branislav Varsik:** a 15. jegyzetben i. m. 127–152.
20. **Győrffy György:** a 13. jegyzetben i. m. 73., 45.
21. **Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375.** Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat I. Bp. 1887. 197–198.
22. **Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.** Ad edendum praenaravit **Vincent Seclák.** Bratislavae 1980. 453. szám.
23. **A 21. jegyzetben i. m. 188., 192., 195–196., 224., 227–229., 230–231.**

A PARASZTNEMESSÉG

A magyar történetírásban az utóbbi néhány évben örömdetesesen megélfénkült az érdeklődés a különbözö társadalmi osztályok, rétegek, csoportok iránt. Ezen belül is az egykori nemesi rétegekre fokozottabb figyelem irányult, amit az 1980 öszén Szécsényben megrendezett tanácskozás is bizonyít.

Közleményünk is a köznemesség egyik rétegével, neveztesen a *parasztnemesekkel* foglalkozik. Munkánk konkrét néprajzi gyűjtésen alapszik, amelyet 1979–81 között végeztünk a történeti Gömör megye Szárazvölgynek nevezett részén, annak három egykoron nagyrészt kismemesi falunak minösülö községében, *Szuhafön, Zádorfalván és Alsószuhán*. Dolgozatunk része egy nagyobb tanulmánynak, amely kísérletet tesz az itt élö nemesek társadalmi kapcsolatainak feltárására, és egy-egy falu szerkezetén belül, illetve ezen tájegység társadalmában igyekszik elhelyezni az egykori nemességet a huszadik században.¹

Az itt bemutatandó tények érdekességét és jelentöségét az adja, hogy az utolsó 38 év társadalmi változásai ellenére elevenen élnek társadalmunk zsigereiben a múlt hagyományai, gondoljunk csak szórakozásaink, életformánk dzsentroid vonásaira. Éppen ezért tanulságos lehet, ha a szuha-völgyi egykori kismemesek életéből bemutatjuk azt a három területet, amely már-már anakronisztikus módon napjainkig élö hagyományként szabályozza az itt élök mindennapjait.

Az egyik sajátosság házassadási szokásaikban található. *Tárkány Szűcs Ernő* gondolata, hogy a párválasztásban a vagyoni szempont rendszerint az életforma, életstílus keretein belül történt, meghatározó volt ennek folytán a nemzetiség, a vallás, majd a foglalkozás, élethivatás azonossága, tehát több egyidőben jelentkező, értékelö, korlátozó körülménytöl függött az a személyi kör, melyböl valaki házastársat választhatott magának,² alapvetö megállapítás, amelyet tovább árnyal *Paládi-Kovács Attila*. Szerinte a XIX. század végétöl a feudális társadalom tagolásában betöltött szerepeknél sokkal fontosabbá válik az általánosabb, eszményi szemponttá lett vagyoni helyzet, amely a kapitalizmus idöszakában mind döntöbbé vált.³ Kutatásaink fő tendenciájában igazolják ezen megállapításokat. A Szuha völgyében is a vagyoni helyzet figyelembevétele egyre döntöbbé válik a század folyamán, azonban a feudalizmusra jellemző szempont még ma is élö tényezője a párválasztásnak, állandóan jelen van, söt lentebb tárvalandó tényezök hatására napjainkig mintha újra felerösödött volna.

Erre utal a követező érvelés, amely az 1980-as gyűjtésünk alkalmával hangzott el. „*En is mondtam a fiannak, hogy nézze meg kit vesz el feleségül, udvarolgat most is, de mondtam neki, jól nézd meg, én is vigyáztam a család becsületére, és hogy meg ne szóljanak, más az udvarlás, más a házassadás.*” Úgy gondoljuk egyértelmű, hogy a nemes famíliából származó adatközlök mire utalt.

A Szuha völgye egyébként ún. lokális endogám körzetnek számított, amely azt jelenti, hogy egy-egy faluban a nemesek és jobbágyok egymással nem há-

zasodnak össze, hanem ilyen kapcsolatokat két-három falu nemessége egymással épített ki, 8–10 azonos műveltségű lokális endogám egységet teteleznek a körzetben.⁴ Ilyen lokális endogám körzet a vizsgált három falu (Szuhafő, Zádorfalva, Alsószuha és Imola).

Minden valószínűség szerint a nemések a Szuha-völgyben más területekhez hasonlóan – a múlt század során nem házassodtak jobbágy ivadékokkal.

Tapasztalatunk szerint a „vegyes” házasság – itt használt elnevezés – egyszer fordult elő a múlt század nyolcvanas éveiben. Az Alsószuhan ma is élő Lipták fiúk édesanyja, a Lipták nevű cselédjéhez ment férjhez, nemesi származású férje halála után. Ezen történet érdekességét azonban az adja, hogy gyűjtésünk során, amikor a házasság témakörében kérdeztünk, szinte minden alkalommal megemlítették a történeteket, és a közvélemény egy része még ma is elítélendőnek minősítette. Mindez bizonyítja állításunkat is, mert ha a száz évvel ezelőtti történet esemény ma is elevenen él emlékezetükben, a gondolkodás mély rétegeiben a nemesi felsőbbrendűség, másság tudata létező, amely társadalmi kapcsolatainkban meghatározó szerepet tölthet be.

Ezen „botrányos histórián” – az itt élők minősítették így – kívül az első világháború utánig nem történt házasság a két egykori eltérő jogállású réteg között. Az 1920-as évektől már elszórvá találkozunk „vegyes” házassággal, vagy más, általában nemesi származású adatközlők által használt terminológia szerint ún. „rangon aluli” házassággal. Az esetek többségében megjegyzik, „jól kijöttek ugyan”, de a családban mindig ellenkezést váltott ki.

A párvalasztás sokszor a „birtokkönyvből” történt, hogy „30 holdas a 30 holdashoz, 60 holdas a 60 holdashoz” menjen férjül, illetve feleségül.⁵

A vagyoni helyzet figyelembevételre, mint párvalasztó tényező azonban nem élte túl az 1940–50-es évek fordulóját; mivel az állam politikája nivellálta az anyagi alapokat, így a nemesi származás, mint párvalasztó szempont újra felerősödött. Az évszázadok óta hagyományozódott felsőbbtudatnak – a vagyoni helyzetnek, mint szempontnak semmissé válása után –, egyik megnyilvánulási módja lehetett, objektíve segített abban, hogy szinte napjainkig tovább éljen a házassági szokásokban is.

Felvetődik a kérdés, mi az oka, miért eleven a XX. század nagy társadalmi mozgásai ellenére is ezen egykori nemesi jogállás, mint párvalasztási tényező? Milyen társadalmi intézmény tartja fenn és mozgatja?

Kutatásainkból úgy tűnik, a família becsületét tartották szem előtt általában amikor házassodtak, elfogadva a kiterjedt, mindenre figyelő, információkat gyűjtő és feldolgozó rokonság elképzelésit. Ilyen esetben történt meg, ha a vőlegény „egy kicsit bamba volt” is, létrejött a házasság, de mint egy másik adatközlőnk említette, „az ilyen dolog érzelem és tetszés szerint megy, aztán ha ez nem volt, jött a vízbejárás, mert csak azért vette el, mivel a nagymama, vagy nagynéni így bagyta meg.”

A família elsősorban ellenőrző szerepével védte a nemesi nemzetséget, többek között azért is, hogy „valaki be ne kerüljön a családba a parasztok közül”. Kipuhátolta, hogy a kiszemelt családban megfelelően fogadják-e a házassodni szándékozót, „hiszen nagy szégyen lett volna egy nemes fiú számára, ha csak járatták, aztán hoppon marad”.

Amikor az egyén a család, a família elképzelését nem teljesítette, néha haláláig fagyos légkör vette körül. Volt rá példa, amikor a család nem is tagadta meg őt, de legalábbis mindig felemlegették „ballépését”.

A famíliara egy falusi szintű és alokális endogám területre kiterjedő közvélemény figyelte a házasságkötési alkalmak során is. Például ez úgy nyilvánult

meg, hogy megkérdezték az örömapát, „nemes-e akihez a lányod megy? Kikutattad-e, utána néztél-e már, hogy jó család-e?” Pedig mindenki ismerte egymást a vizsgált falvakban, még az imolaiakat is, amely nem alkotott szerves egységet a három faluval.

Érdekes módon az endogám területre kiterjedő nemesi közvélemény mellett, a falusi parasztcsaládok előtt is tekintélyt romboló volt, ha „kisebbhez” ment valaki, vagy „rangon alul” nősült.

A nemesi közvéleménynek pedig olyannyira szemet szúrt az ilyen választás, amikor a családba bekerült egy parasztlány, a templomszéken előcrukkoló menyecskét tüvel szurkálták meg a templomban a sógornői.

Mint azt a következő forrás kitűnően megvilágítja, a falu előjárói, a helyi hatalom képviselői is akadályokat gördítettek a házasság elé, ha az a megszo-kottól eltért, olyannyira szabály volt, hogy nemes csak nemessel házasodik. Az idézet érdekességét továbbá az adja, hogy a történetet elmondó Lipták Lászlónak bátyja, Alsószuha tekintélyes papja volt. *„Én nem voltam nemes, mikor nősülni akartam, az én feleségem apja orosz fogságba került. 1914-ben halt meg, a holtta nyilvánítás nem jött le hivatalosan. Mikor én esküdni akartam, még akkor 21 napra kitétek a hirdetőablára. A jegyző nekem nem csinálta meg a papirokat, azt mondta nem lehet, mert nem jött le hivatalosan az értesítés a balálesetről, menjek az árvaszékhé. Ott azt mondták, mondja meg a maguk jegyzőjének, ha magát a menyasszonya szereti, nem választgatják el, levelet is adott. A jegyző azt mondta, nem mondom meg mit irtak, de ha nem járok el hivatalosan, akkor engem szídnak meg. Úgy volt ez itt is, ha megszerették egymást, vagy elvette, vagy megszöktette a lányt, én 1924-ben nősültem.”* A „rangon aluli” házasság ritkasága nemcsak a számos nehézség miatt jellemző, úgy látjuk, hogy az esetek többségében maga a házasulandó sem gondolt erre, egyszerűen a választhatók közül kiesett a paraszti származású.

Gyűjtésünk során talákoztunk olyan helyzettel is, amikor nem a „60 holdas a 60 holdashoz, 30 holdas a 30 holdashoz” kicsinyes problémája állt fenn, hanem egy szuhafői nemesi fiú részére több család által kívánatosnak tartott menyasszony egy nagyobb távlatú gazdasági természetű vállalkozást jelentett volna, amennyiben létre jön, több egymás mellé kerülő birtoktesten a kitermelt fa szállítását volt hivatva megoldani ez a házasság.

Láttuk a paraszti rétegek nem kívánatosak a nemesek számára, most vizsgáljuk meg milyen a nemesi családok viszonyulása más rétegekhez.

Zádorfalván a tanítók egész sora nemes lányt vett feleségül, de nem csak a tanítók, a jegyzők és papok is így nősültek. „Egy közjegyző innen nősült és kapott olyan hozományt, hogy dúsgazdag lett”, állítják egy kis túlzással. Mind-ezen jelenség a másik két faluban is megfigyelhető. Tehát úgy tűnik, szívesen látták a kérőként jelentkező értelmiségit. Midezt felismerhették a házasodni szándékozó ügyvédek, állatorvosok stb., mert adataink számtalan ilyen házassági esetről számolnak be. Ismerünk olyan történetet, hogy azt a feltételt szabták a nemes családfőnek, amennyiben ügyvédi irodát nyit számára, elveszi a lányát, az apa megnyitotta a leendő veje számára az irodát és létrejött a házasság.

Amilyen szívesen vették a nemesek a falusi vezető réteg, az értelmiség közlekedését, olyannyira nem – kb. a harmincas évek közepéig – az iparosok házasodási szándékát. Erre utal egyik adatközlőnk. „Szép ember volt az uram, de nem néztem volna én gépész legényre, mert birtokos voltam, nemes, de már nem voltam fiatal, így hiozzámentem.”

Az 1930-as évekre már a nemesek körében jellemző, hogy az Alföldről tökéreős nagygazdák lányát hozzák birtokukra feleségnek. Fő okát az 1930-as évek elején tapasztalható gazdasági leromlásban látjuk, így próbálnak javítani gazdaságuk helyzetén, és persze az Alföld viszonylagos távolsága miatt az ismeretlenből érkezett új asszony kívül esik a társadalmi ellenőrzés körén, elfogadtatása könnyebbnek látszik.

A közvélemény azonban soha nem fogadná el akkor a nemes legény választását, ha az „tót” lányt venne feleségül. „Serényfalva az tót, zádori nemesember nem ment oda nősülni, pedig már ki is vetkőztek”, szokták mondani a másik két faluban is.

Másképpen ítéli meg a nemesek a vők szerepét is. Amíg Szuhafőn a parton, és a másik két faluban is a parasztok között vőnek menni negatív dolog, „vőnek nem jó menni, mert a kutya is azt kiabálja: vő, vő, vő” mondogatják. Addig a nemeseknél a vőnek jövő fiú is nemes, tekintélyes ember, tehát nem tapad a vőséghez negatív előítélet.

A másik, napjainkig is szembetűnő elválasztó vonalat a nemesi származásúak és a paraszti, vagy iparos ivadékok között az ún. köznapi érintkezési viszonyokban⁶ találtuk meg.

A nemesi társadalomra és a különböző rétegek közötti éles határok egyik jellemző megnyilvánulási formája volt az egyoldalú letegezés, vagy az, hogy a nemeseket különféle titulusokkal illették a köznapi beszélgetések alkalmával. A Szuha-völgyében még 1981-ben is létezik a megszólítás régi formája a hatvan éven felülieknél. A volt nemes letegezi a volt zsellért, cselédet, iparost, míg azok tisztelettudóan magázzák őket, de ahogyan egyik adatközlőnk mondta, „az ilyen úr, olyan úr elműlik, mi már csak megszokásból mondjuk így, az unokáink már nem fogják így mondani”. Ezen máig élő formák a társadalmi érintkezésben nem éles társadalmi konfliktusok kísérő jelenségei már napjainkban, mindez a kölcsönös tiszteletet és megbecsülést nem zárja ki.

Érdekes történetiségében is megnézni hogyan alakultak az említett viszonyok a XX. században.

Találtunk egy érdekes irodalmi említést is, egy 1940-ben készült tudományos igényű munkában.⁷ „A leszegényedett hétszilvafa nélküli nemest a község megfogadta tehénpásztornak. Egyik kora nyári reggel történetesen egyik parasztgazda elkésve engedte ki teheneit a gulyára, miért is utána kiáltott a nemesből lett tehénpásztornak: Ifiúr várja meg az én teheneimet is! E kis példával mindent elmondtunk a paraszt és a nemes viszonyának korszerűtlenségéről.”

A Szuha-völgyében az imént említett „korszerűtlenség” a század elején olyannyira létezett, hogy még a nemesek gyermekei felé a *kismagácska* megszólítás volt a gyakorlat a zsellér és más nem nemesi származékok részéről. „Ha megszületett a gyerek, mindjárt úgy mondta a nagyanya, megllett a kismagácska, hogy már értsen az ember róla, majd meg kell magázni.” Ebben az időben a felnőttek is így szólították a nemes gyerekeket. A későbbiekben a gyerekek között oldódott a viszony a köznapi érintkezésben, a felnőttek pedig elhagyták a nemesek gyermekeinek magázását.

Az 1920-as évektől csak a 14–15 éves kortól kezdve, amikor kikerültek az iskolából és társaságaik szétválnak, ekkor válik az érintkezésben a magázás gyakorlattá, a nemes ifjakat már nem tegezik a paraszti származásúak.

A felnőttek közül a cselédek mindig is – ma is – magázták a nemeseket. Megszólításuk például ez volt: *Lenkey uram, Deme uram, Lenkeyné asszonyom, Deméné asszonyom*. A fiatal nemes lányok titulusa *kisasszony* volt.

Maguk az egykori nemesek említették, rendjük gőgös emberei, „akinek nagyobb volt a gőgje, mint a módja”, azok megkövetelték az *uram* megszólítást, sőt egymás között is a *kegyelmed* megszólítást használták.

A nemesek a Ragályi bárót nem *méltóságos úrnak* mondták, hanem *báró úr* volt a megszólítás, kifejezve ezzel, hogy a különbségek ellenére is egy rendbe tartozónak tartják magukat a báróval.

A tekintélyesebb nem nemesi családok tagjai ugyan tegezhettek volna a nemeseket, ezt többen meg is tették, de általában nem, mert így élt a szuha-völgyiek mentalitásában, vagy akár praktikus okok miatt sem. „*Koós Károly bácsi, mint elzselléresedett nemes letegezhetne volna a gazdát, nem kérte volna ki, de inkább magázta, a gazda feleségét leasszonyomozta, már csak azért is szépen beszélt, hogy előbb kapjon egy findzsa bort. De volt olyan, aki kikérte már gyermekkorában, hogy magázzák. Apám például nagyon népszerű ember volt, közel állt a népréteghez, mi nem követeltük ki, persze a mi időnkben már kezdtek elmosódni a határok.*”

Zádorfalván a Róth nevű zsidó család közmegbecsülésnek örvendett, gazdag is volt. Egyik ősök 1948–49-ben a szabadságharcban századosi rangig vitte, ez óriási megbecsülést biztosított számukra a nemesek körében – egyelőre ki nem derített okok miatt a nemeseknél igen nagy volt a Kossuth-kultusz –, ezért a nemesekkel tegező viszonyban volt a családjuk. Tegeződtek még a tanítóval is, „egy tanító már majdnem annyit ér, mint egy nemes”, jegyzi meg egyik adatközlőm.

Érdekes a pappal történő érintkezés. Neki *Nagytiszteletű Úr* járt, ezt a paraszti származásúak jelenlétében is megadták neki a nemesek, egymás között azonban tegeződtek a pappal, egyébként is a társaságukhoz tartozott. A pap feleségének *Juliska néni* megszólítás dívott a nemesek részéről, míg a zsellérek *Nagytiszteletű asszonyt* mondták az illetnek megfelelően.

Harmadikként a templomi ülésrendet említhetjük. Bár az utolsó 25–30 évben már kevesen járnak templomba mindhárom faluban, de a templomszékekben elfoglalt helyet ma is egykori előkelőségük szimbólumaként emlegetik a nemesek leszármazottai.

A múlt század végén a templom székeit és a belső asztalosmunkát egy Kósik nevű asztalos ingyen végezte el Zádorfalván az egyház számára, csak azért, hogy családja ezáltal előkelőnek számító templomszékét nyerjen.

Mielőtt elemeznénk miért tulajdonítottak ilyen jelentőséget az itt élők a templomban elfoglalt helyeknek, lássunk mindhárom faluból példákat, amely néhány igen fontos és érdekes tényről közöl a társadalmi kapcsolatokról.

Szuhafőn a nemesi családok vagyon és előkelőség szerint foglaltak helyet az első négy székben. A templomban a nemes lányok családjukkal ülnek, míg máshol általában külön egy csoportban foglalnak helyet. A székek és padok az úrasztala körül három irányban helyezkednek el, tehát kb. 12 nemesi szék és pad van a templomban. Csak az ötödik széken ülnek a nagyobb, tehetősebb parasztgazdák a partról, és itt húzódnak meg a vagyontalan nemesek is. Az első székek között is legelőkelőbb az ún. kalapos szék, közel az úrasztalához, mely fölött fogas van és a templomba lépők arra teszik kalapjaikat. A székek családról családra öröklődnek a fiúk révén. A székek jogának fenntartása fejében a nemesek ún. székért fizetnek.⁸

Az alsószuhai ülésrendről adott leírás sokkal plasztikusabban és érdekesebben tárja elénk a nemes és nem nemesek, itt Alsószuhán, a másik két falunál jelentősebb ellentéteit.

„Azzal, aki vétett a szokásjog, illetőleg a nemesek privilégiuma ellen, gyakran drasztikusan jártak el, még abban az esetben is, ha valakit egyébként a nemesi családhoz rokoni szálak kapcsoltak. Így például a nem nemes Járdánházi Pál feleségül vette (ilyen házasságra ritkán került sor) a nemes Dapsy-lányt, s azt követően a templomban az első székbe ült. Néhány alkalom után Dapsy Antal és az öccse Dapsy Gábor megragadták Járdánházi Pálon a gubát, kiemelték a székből és kilökték a templom piacára. Járdánházi Pál elkeseredve balagott haza az új gubában; szégyenében nem ment többé a templomba.”

Egy másik Dapsy-lányt, a Dapsy Pál vagyonos nemes ember lányát egy nem nemes származású legény, Lipták János vette el. Ő sem ülhetett a Dapsy-székbe. Ezért külön széket csináltatott magának a kar alá az utolsó sorba. A mai napig is abba járnak a leszármazottai.

Az első világháború után jelentős változás következett. Amikor a katonaviselt legények hazamentek, a nemesi karban már csak három legény üldögélt. A nem nemes parasztleányok, akik a háborúban kitüntetések, rangot szereztek maguknak, több, mint harminc nem nemes parasztleányt a nemesi karba vezettek egy vasárnapi istentisztelet alkalmával. A parasztlányok is beültek a nemes lányok széksorába. Lett nagy zürzavar.

A székrend ügyében a vármegyei gondnok is kiszállt, de a nemesekkel nem lehetett szót érteni. Bár azt határozták, hogy 18 éven felüli fiúk az első karban, az azon aluliak az utolsó sorban üljenek, „a nemes vér nem engedett”. Az egyházi vezetők kérték a gyülekezetet, hogy ne ellenkezzenek a szék, az ülésrend miatt. Üljenek az öregek előre, a fiatalok hátra. Hasztalan volt minden.

Hosszú időnek kellett eltelni ahhoz, hogy a nemesi előjog a templomban is elmaradjon. A régi nemesek megfogyatkoztak, s azok a kevesek, akik még őrzik nemes származásukat, napjaiban már békésen megférnek egymás mellett.⁹

A zádorfalui templomot is az egyházközösség tagjai építették. A nemesek itt is mindnyájan reformátusok voltak, tehát mind hozzájárultak a plébánia létrehozásához, fenntartásához. Élénken él a nemesség emlékezetében Hegyi Szabó Gergely, aki állítólag Lipót király idejében ellovagolt Bécsbe, hogy a templom építéséhez engedélyt kérjen. Az első templomszékekben a falu jelentős nemesi családjai foglaltak helyet. Így a Lenkey, Hegyi, Deme, Dusza családok. Jól láthatók külön a női padok. Itt is megtalálható mindenki padja. A papné és a tanító külön széken ült a szószék alatt, az ún. katótrán. A „nagyságos” Deme Sándor is ide ült.

A templomszékek megvételenek gyakorlata divat volt Zádorfalván is. Öröklődött itt is „családról családra, fiúról fiúra”. Azonban volt egy érdekes külön pad a jövevényeknek.

Mélyebb okokra kell rávilágítanunk, hogy megértsük, miért töltött be olyan jelentős szerepet a nemesek életében mindez, miért emlegetik ma is nagy büszkeséggel, milyen előkelő helyen ültek a templomban.

Ismeretes, hogy a katolikus egyház, mint intézmény vesz részt az emberek mindennapi életében,¹⁰ ezzel szemben a protestáns egyház hívei már közösséget alkotnak, a gyülekezet tagjai egy szélesebb önkormányzat talaján részt vesznek az egyház ügyeinek intézésében a közülök választott presbiteri testületben. Az élet olyan fontos szükségletét kielégítő területen, mint a hitélet – kulcs szerepet betöltő intézmény munkájában részt vesznek, ezáltal ezt a testületet is, az egyházat is inkább a magukénak érzik, mint például a katolicizmus hívei. (Gondoljunk Hegyi Gergely lovaglására.) Tehát a maguk alkotta és irányította szervezeten nagy rang volt az első sorokban ülni.

Ha mindchhez hozzászámítjuk, hogy a nemcek mindig szerettek reprezentálni, jól öltözni, így a padokban elfoglalt hely fontosságát növelte, hogy minden vasárnap az egész falu előtt ünneplőbe öltözve ülhetek családjuk már-már creklyének számító helyére. Ebben látjuk, hogy a templomszék oly nagy jelentőséget és szerepet töltött be a nemesi tudatban és még ma is betölt.

Az itt felsorakoztatott tények, reméljük figyelmézetnek a probléma fontosságára és arra, hogy található még az országban hasonló volt kismemesi falvak, amelyekben néprajzi módszerrel kutatható az ott élő nép társadalmi múltja.

KOSJAN LASZLÓ

JEGYZET

1. Az általunk vizsgált falvak egykéről, Szuhafőről, Lajos Árpád az 1950-es években végzett gyűjtése alapján közzétett egy tanulmányt, ott vezette be a partiak kifejezést, melyet mi is használunk — a falu nem nemesi rétegeire használva, akik nem a „derékban”, a főutcán, hanem a hegyoldalban épített házakban éltek. Lajos Árpád: Nemesek és partiak Szuhafőn, Miskolc. 1979. Borsodi Kismonográfiák 8.
2. Tárkány Szűcs Ernő: Magyar kpg népszokások. Budapest. 1981. 303. lap.
3. Paládi Kovács Attila: A keleti palócok pásztorokodása és állattartása. Műveltség és Hagyomány. Debrecen, 1965. 10. lap.
4. Paládi Kovács Attila: im. Debrecen, 1965. 11. lap.
5. Paládi Kovács Attila: A kismemesek utódalai a paraszti társadalomban (XIX.—XX. sz.)
In: Nógrád megyei Múzeumok Evkönyve 1981. Salgótarján. Itt kitér az endogámia extrém formáira is és megállapítja: „Általánosítható megállapításnak látszik, hogy a lokális endogámia a kismemesség közepes vagyoni állású rétegénél volt a legerősebb.” 169. lap.
6. A köznapi érintkezési viszonyok a társadalom néprajzban használt fogalom, amelyet Szendrei Ákos vezetett be az Etnográfiában 1936—38-ban között sorozatában.
7. Ungvár és Ung vármegye (Vármegyei Szociográfiák) szerk. Csikvári Antal Budapest. 1940. 101. lap.
8. Lajos Árpád: In. Miskolc, 1979. 37. lap.
9. Ujváry Zoltán: Nemesek az alsószuhai templomban. Múzeumi kurír 1981. aug., 33. sz. (IV. köt. 6. sz. 60—61. lap).
10. Makkai László: A művelődéstörténet, mint értékrendszerek története TSZ. 1974. 13, 434 lap.

K Ö R K É P

VER(S)ZIÓK

Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában

„... olyan verseket, szövegeket kívántunk tekintetbe venni, amelyek a versbeszéd nyelvi megszervezettségének szintjén már kifejezik elhatárolódásukat a líra hagyományos formaleveitől (versláb, ritmus, ütem, versszak, rim stb.). Elképzelésünk nagyjából az volt, hogy a »kísérletező költészetnek« Európában lényegében már az utóbbi két évtizedben polgárjogot nyert alakzataihoz viszonyítva legalább annyit próbáljunk szemléltetni, miben és hogyan balad együtt a legújabb költők lírai gondolkodása a jellegadó áramlatokkal.” Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor, a Ver(s)ziók szerkesztői definiálják az iménti módon elképzeléseiket arról az antológiáról, melynek leggyakoribb kísérő jelzője nyilvánvalóan az avantgarde lesz – noha a benne szereplők egy részéről hótorság lenne kategorikusan ezt állítani –, ugyanakkor jogosan nevezhetnénk experimentálisnak akár, kísérleti jellegű művek gyűjteményének, amely biztos receptek helyett inkább a formák – vagy: formabontás – lehetőségeinek sokféleségét kínálja.

Tulajdonképpen a századelő nagy művészeti forradalma óta az alkotás egyik hangsúlyozott motíválója a mind újabb, teljesebbnek vélt terenumok felkutatása. Miként Roland Barthes mondja, minden új író megindítja magában az irodalom perét, s ezt a felismerést pontosítja tovább Umberto Eco Nyitott mű című alapvető tanulmányában: „Napjaink művésze akkor, amikor hozzákend egy mű megalkotásához, egyúttal kétségbe vonja

mindazokat az ismereteket, amelyeket ráhagyományoztak a művészet alkotási módját illetően. Úgy rögzíti tevékenységének módját, mintba a világ vele kezdődnek, vagy legalábbis mindazok, akik megelőzték, olyan bamisítók lennének, akiket meg kell tagadni, és válságba kell taszítani.” Ha nem is ilyen radikális formában, sőt, inkább némi öniróniával elegyítve, ez a szemlélet tetten érhető a Ver(s)ziók szerzőinek műveiben. A tagadás gesztusának értelmezésekor fontos szerepet kap Wittgenstein tétele: „A szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van.” A nyelv tehát nem szubsztanciaként, hanem viszonyként működik. Erre utal áttételesen Déry Tibor 1927-ből való írása is: „A szellem materiája irodalomban nem a valóság, hanem a nyelv. Nem is a nyelv, amely már feldolgozása, formába állása a nyersanyag, hanem maga az őszanyag, a szó; a szó, amely lehet a valóság megjelölése, neve, de nem szükségképpen az. A szó absztrakció is lehet, grammatikai hajtószíj, zenei hangemlék, optikai kép, lehet minden racionális értelem nélküli bangcsoport is, meghatározatlan asszociációk gyűjtőmedencéje.” A formának a látvány, a vizualitás, ezzel együtt a társművészetek – akár képzőművészet, akár zene felé való terjeszkedése tehát – mégha eltérő tartalommal is –, egyáltalán nem új intenció. Épp ezért meg kell jegyeznem, hogy szerencsésnek tartottam volna, ha a szerkesztők az előzmények tekintetében nem csak egy rövid, töredezkes utalást tesznek Kassákra, ha-

nem bővebben is megpróbálják felvázolni a MA konstruktivista törekvéseinek jelentőségét, kiemelik a *Tankó Sírató Károly* által kidolgozott planizmus szerepének fontosságát, netán említést tesznek az 1952-ben Sao Paulóban alakult *Noigandres* című folyóiratról, melynek tagjai jóval a sokat emlegetett *Magyar Műbely* megalakulása előtt a költészet hatáskörébe vonták a plakátot, a reklámszerű jelszavakat, s összetettebb, több értelmű jelként felhasználták a fotót, betűhalmazokat, írásjelsorozatokat, grafikai ábrákat és tipográfiai kliséket. Mindez bizony segíthetett volna a kevésbé tájékozott olvasónak az értelmezésben, kapcsolatban.

A kissé vaskosra sikeredett antológiában – az iménti vázlatos fejtegetést szem előtt tartva – nyers egyszerűsítéssel, tulajdonképpen két fő típusát különböztethettem meg a kísérletinek, avantgarde-nak címkézett műveknek. Egy részük csak a nyelvhez, a valóságához való viszonyát, felesleges illúzióktól való tartózkodását tekintve formabontó – ugyanakkor a vers linearitása náluk többé-kevésbé megmarad, nem düljék fel, tördelik szét a versmezőt. A másik csoportba sorolhatók a vizuális költemények, tipoversek, fonikus kísérletek szerzői – a gyakorlatban természetesen nem ilyen élesen, kategorikusan elkülöníthetően.

A kötet szerkesztésében is ez érezhető: az első ciklus – *Nem Paris, sem Bakony*, címében tehát a tagadás – afféle előkészítés a komplex formabontáshoz –, a forma felbontásához. Ez a rész egyébként eléggé vegyes képet mutat, s egycsek szerepeltetését – például *Nagy Gáspár*, *Parti Nagy Lajos*, *Szervác József* stb. – erőltetettnek, alkalmi demonstrációnak és szövetségnek érzem – ha érvényes lehet itt az utóbbi kifejezés egyáltalán. Félcéertés ne essék, az említeteket jó költőknek tartom, csak éppen alapvetően nem érzem sajátjuk-

nak a szándékolt kísérleti jelleget. Ha pedig megpróbálunk a szerkesztőktől valami markáns koncepciót, egységes szemléletet számon kérni – s ugyan miért ne tennénk! –, a *Szíveri János*, *Egyed Péter*, *Szügyi Zoltán* által hangsúlyozottan vállalt avantgarde világgép és versmodell mellé nehezen illeszthető egy-két – s itt már másokra is gondolok – erősen rögtönzésjellegű, másságával félöen csak ez alkalommal tüntető vers, szöveg. Talán nem lett volna olyan hullámzó, egyenetlen az anyag, ha egyértelműbben a különbözőést okkal vállaló alkotókra, s nem néhány kurióznak minősíthető teljesítményre tevődik a figyelem – ha az egyébként nagyszámú szereplőgárda esetleges csökkentésével kibontakozhatott volna számos, máris közelítő pontossággal felmutatható arccél. Ugyanakkor a szerkesztői nyitottság védelmében viszont feltétlenül meg kell említeni, hogy éppen ez tette lehetővé a szomszédos országok magyar nyelvű irodalmának felvételét. Különösen egységes, határozott kép rajzolódik ki az *Új Szimposion* kör költőiről: *Szíveri János*ról, *Csorba Béláról*, *Szügyi Zoltán*ról, *Fenyvesi Ottóról*, a valóságot szikár, lecsupaszított nyelvhasználattal újraértelmező lírájukról. De megemlíthetem az erdélyiek közül *Szőcs Géza*t vagy *Cselényi Bélát*, mint e fiatal nemzedék legjelesebb képviselőit. Velük párhuzamosan kiragadható hazai példát csak nehezen tudnék most mondani, talán csak *Zalán Tibor* rendkívül asszociatív szabadverseit illeszthetem melléjük, amelyek éppen nem rimelnek a bevezetőben is felvetett metaforaellenességre, de grafikai jelei, kiemelései az első lépéseket jelentik a forma felbontásában – amit aztán a további két ciklus teljesít be.

Természetszerűleg látványosabb, izgalmasabb az itt közölt anyag, címük – *Egy pohár kvíz*, *Drámaömlés* – is játékosabb, oldottabb – egyben nagyobb lehetőséget kínál a visszaélé-

sekre is. Hogy miképpen képzelhető el ilyen aspektusból egyfajta szintézis közelítő állapota, idézzük most *Jean-Francois Boryt*: „*A vizuális költészet, amikor eddig irodalmon kívülinek tekintett elemeket (plakát, felirat, útjelző tábla, kilométerkő) tart az alapjának, s belőlük építkezik, az írást keletkezési állapotában igyekszik megragadni, megkeresni azt a vékony szálát, amely a zsidó-keresztény kultúra súlyos poggyásza alatt összeköti a Hammurabi törvényeit (i. e. 8000), a phaisztoszi korongot (Kréta, i. e. 3000), Nicolas Cirier epigrammáit a középkor kalligráfikus mestereinek kézírataival, s a példák vég nélkül folytathatók.*” A Ver/s/ziók vizuális költeményei – mi tagadás – egyelőre nem közelítik meg ezt az illuzorikus teljességet, de a legtöbb esetben vélhetően nem is akarják, legalábbis nem oly görcsösen, hogy a dolog esetleg azonnal önmaga ellentétébe csapjon át. Egyfajta egyensúly próbál itt megvalósulni a szellem tetszetősnek mutakozó játékaival és a világegész minél adekvátább, összetettebb kifejezésére irányuló örök mozdulata között. A befogadás elképzelt aktusa – az egyoldalú belső szemlélet uralmától elvonva – a külső, vizuális, érzéki élménnyel egészül ki. Jellemző tendenciája a társművészetek eredményeinek asszimilálása; ennek révén a vizuális költészet újabb, élesnek hitt határvonalak elmosása felé mozog: már nem pusztán nyelvi művészet, de nem is képzőművészet – határvonalon helyezkedik el a művészetek intermediális részeként. A Ver/s/ziókban a lettrizmustól a body poémáig, a fonikus szövegtől a plakátversig szinte minden irányzat dokumentálva van. Törvény nincs – mondja *Bujdosó Alpár*. s bizony hiábavaló próbálkozás lenne akár egy-egy alkotó művei között is azonos törvényszerűséget keresni. Mindegyik alkotás egyszeri, ezért korlátozottan al-

kalmazható szabályokat teremt, ugyanazzal a kulccsal ritkán nyithatunk be egyik műből a másikba. Jóllehet, ez védi az egészet az iskolás jellegtől, ugyanakkor bosszantó esztetességek, felszínességek forrása lehet. Esetenként egy-egy ötlet már a siker reményével kecsegtet, s ez sokakban bizony joggal indukál bizalmatlanságot. De ne legyünk se telhetetlenek, se igazságtalanok. Az ötletszinten maradó munkák mellett jócskán tartalmaz a kötet érett kompozíciókat. Tetszenek *Endrődi Szabó Ernő*nek a formautánzó képverstől induló, később már színekkal is hangsúlyozó tipografikus szövegei, *Körmenyi Lajos* többféle eljárást is magába olvasztó, de többnyire a szabadvers keretein belül maradó művei, *Petőcz András* kissé *Nagy Pált* idéző fotóversei, *Géczi János* állandó kísérletező kedvről tanúskodó, mégis minden esetben tudatosan megkomponált alkotásai, *Szombathy Bálint* nyugodtan képzőművészetnek minősíthető poétikus grafikái.

Úgy gondolom, a Ver/s/ziók a közeljövőben joggal pályázhat a legvitatottabb könyv címére, s ez tulajdonképpen máris eredmény – a nehezen kivívott, dokumentált jelenlét eredménye, ami azonban szükségszerűen nem eshet egybe a teljes el- és befogadás aktusával. Különöscn, hogy nálunk az avantgarde, vizuális költészet elmélete olyannyira szegényes, s így a közönség kellő érzékenységének kialakulásához még – féltő – sok időnek kell elteltie. No, és mindig könnyebb a hermetizmus, esztéticizmus, alogicizmus és egyéb hangzatos címkék emlegetésével az elutasítás kevéssé fárasztó gesztusát gyakorolni. A Ver/s/ziók megjelenése után viszont többé aligha lehet az új és újjáéledő törekvéseket figyelmen kívül hagyni, s hatása tán ahhoz is elengedő lesz, hogy meggyorsítsa a vizuális költészet komplex rendszerének kidolgozását.

BEZZEG JÁNOS

VILÁGVESZTÉS?!

Épp abban a pillanatban, amikor az ismertetés(ek) megírásához fogtam, koponyámban belül, belső mozim vezetívásán elindult egy megállíthatatlan képsor: bangstúdióban ülök, ahol lemezfelvétel folyik. Természetesen az én hangomat rögzítik. Állok a mikrofon előtt, fejemen a fülhallgatóval és – filmen minden lehetséges – ugyancsak én ülök az üvegfallal elrekesztett keverőhelyiségben is, a hatalmas pultok előtt, hangmérnöki minőségben. Körös-körül ismerős és ismeretlen arcok, zibongás, majd hirtelen csend. Kigyullad a piros lámpa: **FELVÉTEL!** Azután megkezdődik. Elsőként a cím hangzik el: **VILÁGVESZTÉS?!** (Nagy Gáspár: *Földi pörök*. Bp. 1982. Magvető; Veress Miklós: *Vaküetés*. Bp. 1983. Szépirodalmi.) Az előadó cirpegő fülhallgatójából és a hangmérnök duruzsoló kontrollhangfalából valószínűleg egészen más szűrődik ki, én, a mozi-néző azonban ezt hallom:

A *Koronatűz* és a *Halántékdob* költője harmadik kötetének első oldalai után már sejthető, ami a későbbiekben bizonyossággá válik: számottevő hang- és szemléletváltás, a későbbi pályaszakaszt feltehetően lényegesen módosító hangsúlyeltolódás uralja az itt olvasható verseket. Noha az előző könyvek műveit jellemző vonások – mint például a látomásos expresszivitás vagy „ellentéte”, a transzcendenciára hajló szemlélet és hangvétel – most teljességgel eltűnni látszanak, azt az érzést keltve föl, hogy valamiféle tudatos önmanipuláció zajlik itt – a

költői és versvilág központi helyére kívülről, mesterségesen beemelt elem szervezi át az attitűdöt –, a figyelmes olvasó azonban fölfedezheti: szó sincs effélérről, a váltás, változás éppen hogy természetes következmény: a kiteljesedő költőlet eredménye. A „repülni vágyó akarat” és a „ketreces szavak”-at szülő repülési viszonyok szembenállása-szembesülése; az öntörvényű költői és a (szintén öntörvényű) poézis nélküli világ szükségszerű(?) ütközése hozza létre azt a groteszkbe, iróniába, olykor az abszurditás komorságába hajló versvilágot, ami a *Földi pörök*et markánsan megkülönbözteti ugyan az előző könyvektől, de nem távolítja el ettől azokat. A *Halántékdobban* és a *Koronatűzben* jobbadán csak körülírt „repülésvágy” ebben a kötetben teljesebben pontosan meghatározható akarattá. S míg azokban az emberpróbáló, de még nem vérontásig menő „árnyékbokszolás” szült meggyőző crejű műveket, addig itt már nagyon is „talajszagú” birkózás folyik a porból vététt, de akaratunktól immár függetlenül, kiismerhetetlen belső törvények alapján cselekvő gólemszerű hatalmakkal-hatalmasságokkal. A küzdelem tétje a lehető legnagyobb: „a szájjá börtönudvará”-nak megszüntetése vagy a „hallgatni szabad” véglegesülése. Az egyetlen lehetséges életfunkcióját végző, azaz a repülő vagy az „átbúzott madár” állapota: a költői „élet vagy halál” olykor már-már eszkatologikus tisztasággal és tisztánlátással formulázott „tétélei” a *Földi pörök*, legkivált a *Hangtompítók* című ciklus versei.

Emellé, a könyv egészén végighúzó-
 dó gondolatgerinc vagy „pörmenet”
 mellé, azt támogatva-kiegészítve föl-
 rajzolódik egy másiké is: a repülés
 involválása, azaz a szuverén, a poéz-
 zist nélkülöző dolgokat is költészetté
 alakító látásmód – illetve e látásmó-
 dot motiváló-meghatározó szabadság-
 építő vágy – és a „repülni-miért” át-
 lényegithetetlen, bénító látószöge egy-
 másra vetüléséből kibomló gondolat-
 menet, amelyet legtitiztábban az első
 és második ciklus (*tantárgyak a feke-
 te indexből, párhuzamos koporsók*)
 fogalmazzák meg. E gondolatmenet
 lényege végső közelítésben *világvesz-
 tésként* határozható meg, mely világ-
 vesztés nem csupán a létminőség ver-
 sekben, hanem által is megrajzolt alá-
 zuhanását (*koló/rkép, ha látnál*), ha-
 nem az embervesztéses idő állandósu-
 lását is jelzi-jelképezi (*párhuzamos ko-
 porsók*). Egy elsüllyedt világ, amely
 életünkben ma már csak emlékek, sír-
 kereszttek formájában és reminiszcen-
 ciákban van jelen, és az itt- és meg-
 maradt, ám kiürült, emberi tartalmát
 és funkcióját vesztett világ párhuzama
 ez. S a költő, az ellentétes irányokban
 mozgó, merülő és emelkedő világok
 között ide-oda lökődve-verődve riad-
 tan keresi a kötődés lehetőségeit, mó-
 dozatait („*De szüljön meg valaki az-
 zá, aki voltam*”). A „tartozni valaho-
 vá” megindítóan emberi motivációja
 egyúttal arra is készíti, hogy szűkebb
 élet- és mozgásterét, a költészet, az
 irodalom tájait is végigjárja (*utak és
 kutak*) pörölve és vitázva a – számá-
 ra a művekben nyilvánvalóan a világ-
 vesztés zajait-zörejeit intonáló – kü-
 lösféle poétikai felfogásokkal, költői
 magatartásformákkal. A világlét és
 emberlét biztonságát és méltóságát ku-
 tató, mérlegelő szenvedély egyúttal a
 költői lét felelősségét is keresi (*pár-
 huzamos koporsók, Távirat Kányádi
 Sandornak Kolozsvárra...*), olykor ta-
 lán túlzott, indokolatlan szigorral ma-
 rasztalva el a felfogása szerint ide-
 gennek, itt és most gyökértelennek

minősülő/minősített poétikák követőit
 (*Az ún. nyelvkritikus költészet mani-
 festumának rekonstruálása...*). Ag-
 gódása, félelme persze nem alaptalan,
 hisz' a világvesztés eléggé pontosan
 érzékelt és jelentésteli metaforákban
 fölírt történelmi időben, történelmi fo-
 lyamat(ok)ban jelentkezik..., s ki-
 vonhatná kétségbe „a többféle meg-
 nemközelítés látványos eszközeivel...
 a lényegről” „kussoló” művészet elve-
 szejtő cinkosságát!? E világ-, ember-,
 hit-, és honvesztéses történelmi idő-
 érzékelés legkiválóbb megfogalmazása
 a *Két nyárfa a Hódoltságban*, a kötet
 egyik kiemelkedő szépségű verse és a
*Benézünk majd a Múltidőbe... ősz-
 szel, melynek „arcod egy üvegtáblába
 merül...” és „egy élére állított
 vers...”* kezdőü betétjei ugyancsak
 lírai csúcspontjai a kötetnek.

Az utolsó ciklusa az ÉvTiZcDhA-
 tÁrHiD, találó lezárása a poézissel
 végzett törvénykezésnek, a repülés
 szabadságáért folytatott, lírai kérdés-
 felelet formájában végigvitt pöröknek.
 Betetőzőeképpen, utolsó darabjában
 megbomlott világunk, tudathasadásos
 létünk egyik alaphelyzete elevenedik
 meg: a költő önmagával pöröl, ön-
 magát idézi – felfogásától eltérő fel-
 fogások nevében! – (fogalmazzuk így:)
 a kor ítélőszéke elé. S ebben az ab-
 szurd pörben könnyebbséget – mely
 korántsem jelent meg – és belenyug-
 vást – nem a zsebben hordott borot-
 vacés kés tudatának biztonsága, s
 nem is az asztalra tett láb talmi te-
 kintélyeknek fittyet hányó, józan pi-
 maszsága ad (vagy adhat), hanem az
 a tény, amelyet a mű végső üzenet-
 ként (ítéletként?) tartalmában és tar-
 tásában is sugall: embertelenül nehéz,
 de ama bugyrokban is létezhetünk sé-
 rülésmentes gondolkodással, gerinccel.

Ha a *Földi pörök* a bugyrok lefelé
 táguló, szélesedő s mindinkább sötét-
 tülő körébe való alámerülés naplója,
 úgy a *Vakügetés* az izzig-vérig tapasztalt,
 többszörös „alámerülő” útleírás-
 sainak gyűjteménye. Olyan „utazó”,

olyan költőé és emberé, akiről művei ismeretében bizvást elmondható, hogy a legsötétebb sötétség tapasztalásával tudja a *József Attila*-i igazságot: „életét a halálra csak ráadásul kapja”. Olyané, aki a magánélet és a közélet, a költői és a tágabb értelemben vett irodalmárlét pástjain egyaránt megtörtetett. *„szélütötten, mint egy baka: / vérömleny-kigyók balmaza / melyek közt küszködve vakon / anakronizmus Laokoon”* – írja *Pókbáló* című versének *Kívül* alcímet viselő darabjában. s néhány sorral alább a kegyetlen beismerés, amelyre valóban csak a szenvedés minden lépcsőfokát ismerő tudat képes: *„ember utáni pillanat / lebegtet, mint egy madarat.”*

Nem a véletlen költői lelemény műve tehát a cím, a komorságával rendkívül pontosan találó, a léthelyzetet, a költői létérzékeltést frappánsan megfogalmazó *Vakügetés*. Nem tudni – nem derül ki a kötet elolvasása után sem – vajon még mindig a legmélyebb bugyrok sötétségében tapogatózik, „üget vakon” a *„ló nélküli és ló-talan létigé”* – ahogyan a költő aposztrofálja magát keserű-gúnyosan a *Személyes Imrénék* ajánlott, bökverscet inntonáló opuszában – vagy már fölsőbb, világosabb régiókba emelkedett, csak épp olyannyira reátapadt a pokolszag és a sötétséglepel, hogy bizvást hihetjük: odalenn jár! Nem bizonyos ebben a könyvben hol a fenn és hol a lenn, hol a kinn és hol a benn, merre van az előre és merre a hátra, egyetlen bizonyosság létezik csupán: haladunk, vakon!

Félrevezető volna azonban elhamarkodottan úgy itélni: áthatolhatatlan vérszövevényvel, netán kimódoltan fölfejthetetlené tett könyvrébuszal állunk szemben. A tájolás lehetetlensége – a versek tanúsága szerint – nem a költői szándék eredménye, sőt, bizvást elmondható, hogy a szerző, mind a hagyományos költői eszköztár teljes mozgósításával, mind biztos, kiforrott, elegáns verskultúrájával,

mind pedig hagyományos poétaalkatának összes rezdülésével, energiájával annak a célnak a szolgálatába állt, hogy markánsan fölírható, jól érzékelhető, körvonalazható tartalomként vetítse elénk a világot. Nem az ő hibája, ha az eredményt az olvasó (a recenzens) átláthatatlan ködgomolyként érzékeli. Mert ez a világ – világunk – átlényegíthetetlen, szublimálhatatlan – és számomra ez a *Vakügetés* egyik fontos tanulsága – a hagyományos költészet eszközcívvel, s a hagyományos költői magatartással mindenképpen az.

Alighancm a szerző maga is érezte ezt az állapotot, amelyben a poézisbeli hiányosság vádjával aligha illethető, ám a helyzet ettől függetlenül felemás marad. S ha így, akkor, hogy így érezte, szerencsénk, mert föltehetően ebből sarjad, ennek köszönhető a kötetnyitó *Macskaszem*, amely – mint a cím is sugallja – jelképes értelmű tájékozódási-bemérési lehetőséget kínál, s amely egyúttal a könyv egyik invenciózus, szépen formált darabja. Néhány lappal később követi, a *Fekete máglya* címet viselő ciklusban a *Jean-Paul Sartre* halálára írt műve, mintegy rálicitálva az előző fényforrás erősségére, annak szép, kiegyensúlyozott személyes-emberi indíttatású mondanóját a vers műfaji sajátosságai által megszabott lehetőségek végső határáig tágitva, igazi filozófiai magasságokba emeli. Úgy vélem, erről a műről (*A filozófus halála*) már most nyugodtan elmondható, hogy a bölcséleti fogantatású és igényű költészet újabb csúcsa, maradandó darabja.

Gyors egymásutánban sorjáznak ezentúl az alapkettőséget, a kettős (olykor többszörös) térítő-, illetve helyzetérzékeltést az egyszerre fenn és lenn, kinn és benn, előre és hátra érzetét – amelyet a groteszk és abszurd fanyarság frappírozásával a *Pókbáló* második darabja a *Gyerekvers* fogalmaz meg kiválóan – a könyv egészén végigvivő művek. És persze sorra föl-villannak az *„emberi vadon mélyén”*

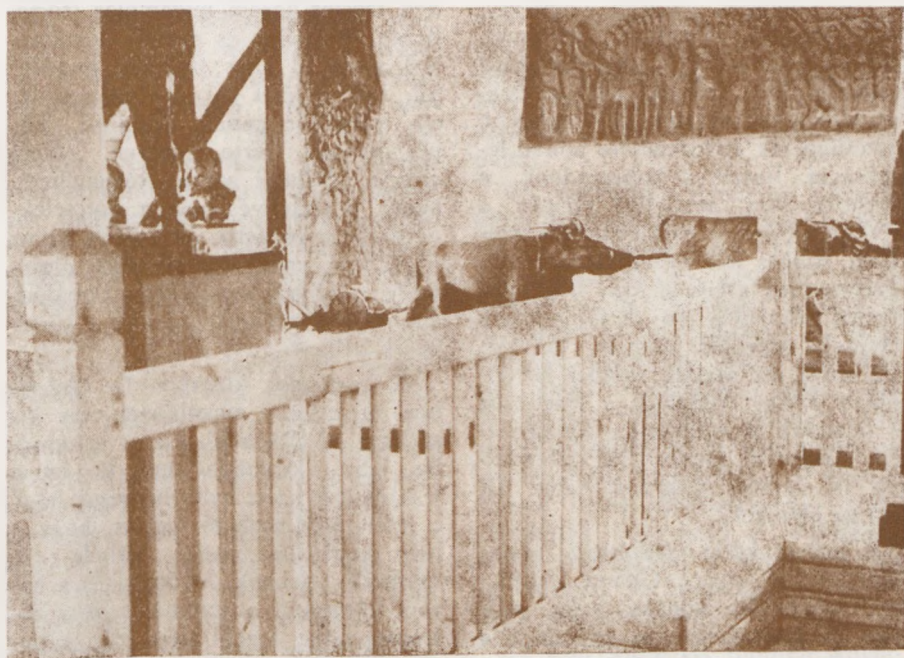
„lován kószáló” költő pillanatnyi helyét-állapotát tükröző jelzőfények, a versekben föl-fölvillanó erőteljes sugarú „macskaszemek”, az olyan sorok és részletek, mint például „*lélekbíány a testem... harmincnyolc éves múltam / vacogom tébolyultan*”; vagy: „*nem való lángtrónra aki / zápolya is lehet*”; és „*országterképnyi alkonyat*”; és: „*az egész ország már szurony / Hiba szól a megafon / biába csattan a pofon / bajol le isten: alacsony / e baze és e rossz plafon*”. De világítanak a jelzőfények versfáklyaként is. A *Focivers*, a *Febér*, a *Salieri javallatai Mo-*

zartnak, az *El Bosco föltámasztása* vagy a kötetzáró, egyszersmind címadó, nagy lélegzetű, igényes vers a legjobb, de korántsem a teljességet felsorakoztató példák.

Az *Erdő a vadaknak*, a *Bádogkirály*, a *Porbamu* című kötetek után a szépívű költői pálya méltó folytatása az ismerős élményanyagot, mondanivalót a filozofikus igényű fogalmazásmód irányába tágító újabb verseskötény a *Vakügetés*.

A felvétel *Dolby NR* rendszerű zajcsökkentő berendezéssel készült.

ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ

„Csak itt és így tudunk élni”

Grendel Lajos három kötetéről

Az a harminc-egynéhány ívnyi „próza szöveg” (regények és elbeszélések), amely összesen 7900 példányban bejött az országba, elegendő volt ahhoz, hogy a harmincöt éves *Grendel Lajost* a magyarországi kritika és a közönség egy része olyan jelentős íróként üdvözölje, akivel valami új kezdődött a csehszlovákiai magyar irodalomban. Az újdonság lényege nem a kisebbségi sors ábrázolása (hiszen ennek már hagyományai vannak), nem is annak tragikus és tragikomikus, paradox vagy groteszk vonásai. A szerző történeti, történetfilozófiai és ismeretelméleti megközelítései azonban az eddigieknél szélesebb távlatok és mélyebb összefüggések felfedezésére adnak lehetőséget. Ennek a látásmódnak a meghonosítása, amelyhez társul a modern irodalom eszköztárának szuverén, magas írói tudatosságra valló kezelése, azt eredményezi, hogy miközben feltárul a művek lapjain egy felvidéki kisváros magyar lakosainak sorsa, az sajátos többlet hordozójává válik. Nemcsak a kisebbség és nemcsak a magyarság sorskérdéseit, hanem az emberi élet lehetőségeit is elemzés tárgyává teheti általa az elbeszélő.

A három kötet (*Hütlének*, 1979., *Éleslövészet*, 1981., *Galeri*, 1982.) legszembeötlőbb vonása, hogy vállalja és következetesen teljesíti a széppróza eredendő feladatát: a múlttal való szembesülést. Nem kell túlzóan fogalmazni ahhoz, hogy elmondhassuk, ez az egyetlen témája az írónak. Megoldásaiban azonban

mindig mást és mást ad. A *Hütlének* című kötet elbeszéléseiben a hagyományos mód az uralkodó, miközben felvillannak olyan jegyek és eljárások, amelyeket a két regényben kifejlődve láthatunk újra. Ilyen például a hűtlenség, a megalkuvás, az értelmetlen áldozatvállalás stb. motívuma, illetve a szereplők sorsának vagy az időnek kötetlen írói kezelése. Ezek az *Éleslövészet* című *Nem(zeti)ségi antiregényben* negatív formában vannak jelen: az írói szándék szerint három leszámolás (történelmi, irodalmi és végső leszámolás) során el akar szakadni mindentől, ami a létét és egyáltalán a léteket, valamint annak irodalmi képét olyanná tette, amilyen. Nem akarja vállalni azt a történelmet, amely a cselekvés helyett pótcelekvésre kényszerítette szereplőit, azt az irodalmat, amely „a becsület, őszinteség, szeretet szavakkal” dobálódzik, és a történetek érdeklík a történetek helyett.

A harmadik kötetben (a *Galeri*-ben) a pozitív megoldásra tesz kísérletet az elbeszélő. Ez is leszámolás, igaz, kimondatlanul, de ezt a leszámolást azért kell elvégezni, hogy a jelen értelmezhető legyen, hogy a jövő meghatározhatóvá váljék. A múltnak, jelennek, jövőnek (és a három kötetnek) a summáját az a dilemma adja, amely előtt EL, a pozsonyi fotóriporter, a *Galeri* egyik hőse áll: „Persze, kell valamiből élni, de megalkudni – az túl nagy ráfordítás volna”.

A dilemma lényege egyik részről abban a feltétlen parancsban gyökerzik, amely szerint élni kell, tudniillik életben maradni és megélni. Másik részről viszont ott a kényszer: ha élni és megélni akarsz, meg kell alkudnod. Ám, ha megalkuszol, ez az egyéniség elvesztése, egyben az élet értelmének az elvesztése is. Így viszont nem érdemes élni. De élni kell, tehát meg kell alkudnod.

Ez az a kérdés, amellyel mindenkinek szembe kellett nézni abban a kisvárosban, amely a történetek színhelye. Boross Ambrus városbírónak, 1632-ben éppúgy, mint Fried polgármesternek 1944-ben, a török uralom alá került magyaroknak éppúgy, mint a különböző hatalom- és határváltozásokat elszenvető XX. századi utódaiknak. Hogy ki és hogyan vállalta, élte meg, milyen mértékben alkudott vagy nem alkudott meg, ez vált mind az emberi élet, mind az emberi tisztesség mércéjévé. A megalkuvás mértéke különböző lehetett, de épen, sértetlenül senki sem élhette át. Testi és lelki rokkantak, eltévedések, egyéniségek megsemmisülése, álitak, pótcselekvések, önáltatások, öncsalások, egykedvűség és még ki tudja mennyi formában lel tragikus megoldást az élni vagy megalkudni dilemmája.

„Meddig lehet így élni, hit és ambíciók nélkül?” – kérdezték egyszer EL-től, s a válasza egyszerre cinikus és pragmatikus: „így soká lehet élni”. Az igazi választ azonban nem itt kapjuk meg, hanem egy másik hőstől, aki már végigélte az életét: „Szeretnék szembenézni magammal, de rájöttem, hogy nincs kívül. Odaállok a tükör elé, és nincs tükörképem”. – írja Grendel.

Ebben a válaszban tárul fel a fenti dilemma megoldása vagy éppen megoldatlansága és megoldhatatlansága. A válaszban egyszerre van jelen a létezés mélysége és a mélység groteszk sőt abszurd volta,

tudniillik az igazi emberi élet hiánya. Hiszen ez a létezés a nem-létezéssel azonos, az élet csak túlélést jelenthet, az egyéniségben az állandó az egyéniség feladása, a hitben a hit örökös megtagadása. Az észszerű, valóságos dolgoknak ebben a világban legfeljebb korlátozott szerepe lehet, hiszen nem a racionális, hanem az irracionális, nem a normális, hanem az abnormális, nem a morális, hanem az amorális az, ami meghatározza a valóságot. De kérdésessé válik így: milyen valóság az, ahol a normális mindennapiság helyébe lépő irracionális lesz mindennapivá. Ahol az átlagos fel sem tűnik, nemhogy döntővé tudna válni, de még annak igényét sem tudják kimondani. Ahol az egyszerű emberi élet iránti vágy legfeljebb látomás lehet, s ha vannak is hétköznapi, hétköznapi történetek, normális átlagemberek, arra kényszerülnek, hogy mindig többet hordozzanak és jelentsenek önmaguknál. Mert ezek, ebben a világban és ezekben a művekben mítosszá válnak.

Itt jutottunk nyomára Grendel egyik legfontosabb szípiroi módszerének: mítoszt, sajátos közép-európai mítoszt teremt, abszurd, irracionális mesét. Szereplői istenek és tündérek helyett emberek, de olyan emberek, akik sem földi világukat, sem emberi mivoltukat nem találhatták meg. Az író persze mást aligha tehetett. A valóságos élet elmentmondásai, szenvedései és abszurdításai olyan szélsőségesek, olyan valótlanak, hogy csak a valóságon kívüli szférákban, a mítoszban (ha úgy tetszik, az irodalomban) lehetséges az értelmezésük.

Az írói eljárásnak többféle következménye van. (Esetleg éppen ezek a következmények az írói eljárás előfeltételei?!) Az egyiket még a *Hűtlenekben* megfogalmazta Grendel: „minden lehetséges, csak a történet

igaz” – írta. Mi másnak a megfogalmazása ez, mint annak, hogy a történet nem bír önálló létezéssel, a valóság viszonylagossá vált, vagy az is volt mindig. Helyébe a történet, vagyis a műalkotás, mint láttuk, a mítosz lépett, s általa a történetet elmondó, alkalmasint az író szerepe megnövekedett. S bár Grendel szerint nem a történet, hanem a történetés fontos, most a dolog megfordult. Az író (és minden mesélő) nem elmondja a valóság eseményeit, hanem azáltal, hogy elmondja, teremti azokat. A szubjektum ilyen nagyfokú előtérbe kerülését sokszor láthatjuk ezekben a művekben. A különböző nézőpontok szerint ugyanaz az eset hol romantikusan könyves-érzelmes, hol közönségesen nyers és durva, hol elringatóan szomorúság, krúdys ízekkel vegyített, mint azt Fazekas Lőrinc és Borbás Magdolna története példázhatja.

A másik következményt (vagy előfeltételt), az elbeszélő tehetetlenségét, a *Galeriben* fogalmazza meg Grendel: „fogalmam sincs róla, hogyan kellene ezt a történetet elmondani. Nem lehet elkezdni és befejezni sem lehet” – írja. Az átélt események nem engedelmessé válnak az emlékezőnek, konkrét egyediségükben elmondhatatlanok. Az eredmény ismert: lehetetlen megállapítani, milyen is (volt) a valóság, mivel helyébe a történet lépett, a műalkotás vált igazzá. A világ megismerhetetlensége így kétszeresen is deklarálható. Az már szándékon, elveken és gondolatokon túli többlet, hogy e deklaráció ellenére mégis a történetek érvényes képe bontakozik ki a művekből. És itt, ezzel bezárult a kör: hiszen e történet, e valóság lényege nem más, mint az a dilemma, amit EI fogalmazott meg az élet és megalkuvás viszonyáról a hetvenes évekbeli Pozsonyban.

A körök (az előfeltevések és következmények) egyébként a művekben is bezáródnak. Ennek oka, hogy a történetek nem különbözhetnek egymástól alapvetően. Ezek „a világ bármely pontján és bármikor megtörténhetnek, ennél fogva időben is és térben is bármely más hasonló történettel felcserélhetők” – írja Grendel a *Galeriben*. „Látni, ahogy egy szöveg a saját farkába harap” – mondaná erre az eljárásra (amely egyébként az *Éleslövészetben* a leg-tökéletesebb) Esterházy Péter. Hiszen a mű befejezése így hangzik: „Alighanem ez a vallomás az, amit kerestünk, s ami kiindulópontnak megfelelné”.

A valóság teremtsének, a mítoszteremtésnek, a bárhol és bármikor érvényes és önmagába visszakanyarodó történeteknek még két következményét kell említenünk. Ha ilyenek a történetek, akkor ezek számára nem lehet döntő a valóságos idő; Grendel ki is emeli őket, mint a várost annak kiszabadult szelleme, a reális időből. Az időnkivüliség a mítosz jellemzője, s láthatjuk, ahogy időtlenné válnak – főleg az *Éleslövészet* – történetei is. De ha nem az idő egyenletes múlása a fontos az események folyásában, akkor nincs jelentősége a történetek folytonos elbeszélésének sem. Le is számol ezzel a regényírói „hagyománnyal” az elbeszélő, s miként Bohuniczky bácsi, „emlékezett, kötetlenül, ahogy egy dologról valami tőle térben és időben távoli másik dolog az eszébe jutott”.

Az eredmény látható, olvasható: egy novelláskötet, amelyben az írói készülődés még túlzottan erős, két regény, amely révén a magyar irodalom élvonalába került Grendel Lajos cschszlovákiai magyar író. (Madách Könyvkiadó, Pozsony.)

TÖRÖCSIK MIKLÓS

MEGÉRTÉS ÉS MEGÉLÉS

Balassa Péter: A színeváltozás

„A kritika – életvitel; méghozzá nem a *birtokló* ítélet és megismerés, hanem a *kimondó* megértés életvitel, kapcsolatteremtés és teremtő kapcsolat.” Balassa Péter esszékötete nem kevesebbet vállal, mint *élet és művészet* problematikájának és problematikussá válásának *együttes* vizsgálatát, elsősorban a „fiatal” magyar prózában. Pontosabban: az a nézőpont, ahonnan Balassa az irodalmat szemléli, csak mint életproblémaként felfogott forma nyitható fel. Balassa szemléletében – mint azt a kötet több művészetfilozófiai-módszertani tanulmánya is leírja – a művészet folytonos *dialógus*, párbeszéd. Az irodalom *„kultúrateremtés, közmeggyezés bizonyos értékek evidenciájában és tolerálásában, a forma, mint magatartás sokszólamúságának köztudomása, témák, motívumok, formalehetőségek és életproblémák közvéleménye, nyilvánossága, az írásnak mint az életre adható plurális válasznak az elismerése.”* Az irodalom a „magatartások parlamentje”. A megértés föltétele: a tolerancia.

Balassa Péter kritikái a következő kérdésre adandó válaszkísérletekben nyerik el „végső” értelmüket: „A tapasztalat újkori prózaiságából, az emberi történet nélküli történelemből, a formátlan átmenet jelenéből megszülethet-e egyáltalán a művészi forma?” Ezzel a kérdéssel esztéták, filozófusok, kritikusok egész hadserege került szembe az elmúlt kétszáz évben. A hegeli művészethalál koncepciótól Adorno „Auswitz után nem lehetséges verset írni” tételéig és to-

vább terjed a történetfilozófiai fogantatású művészetanalízisek sommás végítélete. Balassa könyvében utal is e filozófiai esztétika kritikájára, noha ezt inkább csak jelzi, mint sem tételesen fejti ki: *„Ha foglyai maradunk például annak a szuperhistorikus és tragizált sémának, amely minden művészeti jelenséget az elvesztett aranykor kisugárzásában vizsgál és mindazt, ami »utána« történt, egy totálisan hanyatló világállapot szintén hanyatló kifejezésének tekinti, melyben a művészetnek csupán heroikus vagy parodisztikus áttörései lehetségesek – akkor az »aranykor-vaskor« sémához szükséges rutin megszerzése után, birtelen megmagyarázhatatlanná válnak a művészet valóságos jelenségei. A művészetfilozófia negatív dialektikája mindent eláraszt ebben a tragizált sémában, miközben a vaskor is autentikus nagy művészetet hoz létre, anélkül, hogy bivatásos értői elismernék ezt.”* A könyv lapjain a vita kifejtett formában Lukács Györggyel folyik leginkább, e könyv írójának mesterével, azzal, aki korai esztétikájában feltette a kérdést, amire *ma* Balassa Péter is válaszolni igyekszik: „Műalkotások vannak – hogyan lehetségesek?” Balassa könyve elsősorban kritikai kötet, és nem is célunk részletezni azokat a művészetfilozófiai-problémákat, melyeket részben maga a szerző vet fel, részben – kényszerűen – beléjük ütközik. De: Balassa nagyszerű elemzése – mind a mai próza, mind a Flaubert-könyv – kihívást jelentenek az elmélet, jelesül az esztétika számára. Lc-

hetséges-e egyáltalán olyan esztétika, mely *egyszerre* indul ki a valóságos létező műalkotások sokféleségéből, és amely ugyanakkor rendelkezik a történetfilozófiai általánosíthatóság és értékvilág kategóriáival? Balassa sem tudja-e kérdést megkerülni, noha elemzési az „anyagközpontúság” jegyében fogannak: „Meggyőződésem szerint alig lehetséges művön kívüli esztétika, a művészet önmagában vett elmélete, vizsgont a művön belül sem lehet kizárólag a műről beszélni: nincs magányos »monológikus« műalkotás”. Lehetséges-e a művet, mint művet és mint egy dialógus résztvevőjét megérteni és értelmezni, *hogyan lehetséges a mű, mint életprobléma?* A feltett kérdésre *most* nem adhatunk választ; megkísérleljük Balassa konkrét elemzéseinek mentén a megvalósulás egyik jelentős kísérletét ismertetni. A könyv két részre tagolódik. Az elsőben Flaubert „titkos főművének” az *Érzelmek iskolájának* elemzését találjuk. Fontos döntésnek tartom, hogy a második részhez – mely a mai magyar prózával foglalkozik – hozzákapcsolta Balassa a Flaubert könyvet: a tartalmi „össze nem tartozást” egy mélyebb szinten haladja meg. Egyrészt módszertani szempontból: megvilágosul Balassa szövegkezelési „technikája”, másrészt saját fejlődése szempontjából Balassa gondolati úttrendeződésének is dokumentuma e kötet, harmadrészt láthatóvá válik a modern irodalom, mint az újkori élet prózájára, kiürülésére adandó *válasz* néhány lehetséges, sőt Flaubert esetében egyik első *reprezentatív* kísérlete.

Röviden nézzük át a rendkívül színvonalas Flaubert-elemzés legfontosabb eredményeit. Balassa célja a regény történetfilozófiai és poétikai elemzéstechnikájának együttes alkalmazása. Pontosabban: Lukács történetfilozófiai elemzését és az orosz formalisták poétikai kategóriáit, mintegy egymást „átértelmezve” kívánja

Balassa az elemzést megtenni. Ez egyben kritikát is jelent mind a két típus megközelítése felé. Lukács regényelméletét bírálva fejt ki például, hogy a múlt század második felének regényét nem a Lukács-féle „hanyatlás” séma szerint kellene értelmezni, hanem a regény funkcióváltásáról kell beszélnünk.

Balassa szép elemzésben mutatja ki a regény „duális” szerkezetét, azt, hogy a homlokzati szint (Frederic élete és hányódása stb.) mögött létezik egy másik, „mélyebb” szint is, amely a regény „titkos” középpontjaként nem egy „hőst”, egy problematikus individuumot tesz meg, hanem magát az Időt. „*A puszta időfolyás, a tiszta egymásutániség szellemi elve lép az effektive »cselekvő« motiváció helyére. Ironikusan, parodisztikusan átveszi a hagyományosan reprezentatív-problematikus individuum összeforrasztó, világalkotó szerepét. A műfaj döntő átváltozása ez, amennyiben az Időnek nincs motivikus alapja, nem életténye, cselekvése, személyisége a könyvnek, hanem – szelleme*”. Ezt igyekszik igazolni Balassa a motiváció, a szűzsé, a fabula, a stílus stb. aprólékos és ugyanakkor élvezetes elemzésével. Flaubert a polgári világhoz való „odaláncoltsággal”, a széthullás kegyetlenül pontos ábrázolásával, a „hamis perspektíva” kiiktatásával tehát a *deformáció* leírásával juttatja el az olvasót az eloldozás lehetőségéhez.

„*Egyszerre hatástalan egy aktuális és azonosulást követelő olvasótípusra a polgári világ egyetemes olvasójára, és mélyen »hatásos«, mert negatíve a semmiség kimondásával kifejezi az adott világ meghaladhatóságát, benne az aktuális olvasóval.*”

A fölháborodás: a kegyetlen megfigyelés rögzítése. Balassa valóban izgalmas elemzésével kapcsolatban egyetlen megjegyzésem van. Talán meggyőzőbb és még megalapozottabb lenne elemzése, ha az idő formaépítő

szerepét – épp művészetfilozófiai fontossága miatt – egy alaposabb „időelmélet” felvázolásával egészítette volna ki. Ekkor válna tényleg teljese például a hanyatlástörténet általa adott felfogása és értelmezné teljesebben a poétikai analízist az idő művészetfilozófiája. Ezzel együtt is: példamutató műelemzést kapott az olvasó.

Balassa érdeklődése az utóbbi években a mai magyar próza – mondjuk így – „nem-realista” vonulata felé fordult. Folytassuk ott, ahol a Flaubert-könyv ismertetését elhagytuk: ebben a prózában „...Egyfajta *hiánybefogadás jön létre*, amikor nincs szükségképpen »fölcmlő« katarzisz, hanem *tudomásulvétel van*, konstataálás, leszámolás, odaláncoltság, amiről tudjuk, hogy egyben az ellenkezője: szabadsulásvágy, csak a feje tetejére állítva.”

„Ottlik műve a végső dolgok könyve” – mondja Balassa az *Iskola a batáron* című regényről. És mintha az a próza, amellyel Balassa foglalkozik (Ottlik, Mészöly, Tandori, Nádas, Bereményi, Eszterházy, Pályi, Kornis) mindig ennek a „végső kérdésnek” valamely variációja lenne. Azonban nem a hagyományos „realista” próza *történelemfaggató* magartásáról van szó, hanem a személyiség, a PERSONA „vérzivatarairól”. Hogy jobban érteni lehessen, mire gondolok, ide másolom a könyv néhány kulcsszavát, melyekkel Balassa mintegy *átfogja, keretezi*, vagy az ő szavával: szimulálja ezt az irodalmat. Az Ottlik-mű alapszavai: határ, vég, iskola, vár. Mészöly *Filmje*: passió és állathecc; „Hiszen a hordók és ketrecek zürzavara ugyanaz”; az élet: bestiárium; Nádas könyve „biblikus” könyv, „mert hatalom és személyiség pusztító-ellenállásra készítő, megtörő és megépítő konfliktusát messze a politika, meg a közelmúlt dimenziói fölé helyezi”, a családregényben kibomlik

a *mitosz*, a szenvedéstörténet, mely a család sorsát a „bárány” jegyében értelmezi. Bereményinél ugyanez a toposz „legenda”, az ő célja is „az igazságig keresztülhazudni magunkat”. Eszterházy *Termelési regénye*, kalandregény és paródia; karneváli dialógus. A sok idézet mélyén a „Vagyunk” „grammatikai tere áll”, mely „semmiképpen sem evidencia”. Eszterházy könyve kapcsán még a következő kulcsszavak tűnnek fel: a regény tere az otthonlét – mely „szertetszó”, gyógyír a *sebre*. „*Rend van*, méghozzá egy mélyről jövő bizonyosság adta rend, ebben a »vérbőn kusza« világban, a szeretetek látásából, a házon kívüli otthonosságból születő rend, ami nem más, mint nyomatékos – igen.” Kornis Mihály könyvének kulcsmondata egyben a Balassa-féle interpretáció kulcsa is: „A reményben, hogy kéresem értő fülcikre talál, *maradok*, aki *leszek*...” Kornis nyelvi rétegei a paródia sacra mély formájában a „kultúra sebére” adott „válaszként” „reményé” állnak össze, „hogyan élünk, mint pusztán létezés, és mint megélt-megértett létezés egyáltalán lehetővé válik.”

Ezzel „katalógusunk” – mely persze hiányos, kissé önkényes stb. – végére értünk. Utolsó idézetként: „A *megértés*: a Történéshez, az eseményhez, a jelenséghez való viszony, a személy viszonya is s ez annyit tesz, hogy amit átélve megértünk, az megváltozik velünk együtt”. Balassa egy „új” irodalom és esztétika születésének, pontosabban a vajúdas verejtékes-gyönyörű pillanatának „krónikása”. Az élet és kultúra „sebe” immár évszázados „újszülött”. Ám valahányszor új megélt-megértés keletkezik a tályogon, mindent újra kell tanulnunk és tanítanunk: hogy létezhesünk. Ennek a mélyen pedagógiai elvnek a belátásából születtek ezek az esszék. Ottlik, Mészöly és Örkény indítja el az *irodalom, mint új válasz*

keresés „súlyos” és nagy reményeket adó formateremtését. Ami új: a magyar kultúrában szinte kötelezően válalalandó szerep a politikai és társadalmi kínok és mozgalmak *direkt* vállalása *belyett* az emberi létezés és szenvedés egyetemesebb, „biblikusabb” meglátása-kimondása, a személység és a szeretet-mitológia közegeiben. Új nyelv és új forma keletkezik: egy új kultúra esélye. Balassa már néhány remekművet is regisztrálhat: *Iskola a batáron*, *Mészöly Filmje*, *Nádas és Eszterházy regénye*. Ez azonban még nem új irodalom – de esély. Balassának újra kellett gondolni a kritika és az esztétika lehetőségeit. Esszéi – kísérletek, egy új nyelv és szemléletmód első fogalmazásai. A Flaubert-könyvtől kezdve a szerző szisztematikusan építkeznek: csak olyan művekhez és alkotókhoz nyúl, ahol a kimondott megértés nem lesz a tárgy megerőszkolása. Műközpontú kíván maradni. Nyelve nem tudományos: problémái sem, hiszen a létezés törései és hiányai, valamint a művészet hozzájuk tapadó „csalárd egység” nem szakosítható: *létről való beszéd*. Balassa felveti azokat a „hagyományos” kérdéseket is, melyeket az esztétika mindig is felvetett. Válasza a legtöbb esetben nincs és nem is lehet, hiszen eleve új alapokon kell, hogy építkezzen. Mégis egy kérdésben fontos adalékokkal szolgál. A *befogadás* döntő szerepének tudatosításához épp ezen „új irodalom” vezette el. A hiánybefogadás a hagyományos olvasási és újraalkotási technikákkal szemben új beállítottságot is eredményez:

„Valamilyen egyidejűséget követel ez a szöveg, mert linearitásellenes, *nem* lehet egyszerűen *végigolvasni*, hanem inkább körbe... ezt a prózát szinte *eleve másodszor kell olvasni*”.

Mint látható, kiemelkedő könyvnek tartom Balassa könyvét. Ha egy kifogásról is szölok, azért teszem, mert a módszerben bennerejlő *veszélyre* is utalok ezzel: az általa képviselt új szemlélet és nyelv következtében stílusa is új. Esszéírása „archaikus” nyelvi formák és a problémák létkarakterét „szimuláló” kategóriák ciegyc. Nyelve még sokszor kicsorbul, pontosabban költőien-szecessziósan-barokkosan indázik. Ez néhol telitalálat, néhol erőltetett és göcsörtös igyekezetté változik. A veszély: a tudományos és fontoskodó akadémikus kritikáirás helyébe nehogy a cizellált kifejezések és képek „normája” kerüljön. Élet és művészet együttes megélésének és megértésének nyelve: *homály*, melyet nem a *túlírás*, hanem a nyelvi sejtetések ökonomikus használata enyhíthet csak.

Még egy: Balassának közelednie kellene ahhoz az irodalomhoz is, amely bár más lét- és formaszemléletet artikulál, mégis jelentős eredményeket hoz (például Spiró *Ikszek* című könyve). Ezt azért mondom, mert az általa nagyon mélyen megélt tolerancia és értékluralizmus elvéhez ennek is hozzá kell tartoznia. Az irodalom csak így lehet a „formák parlamentje”, a dialógusok demokratikus hazája. (*Szépírodalmi*)

KARDOS ANDRÁS

Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939—1944.

A II. világháború iránti érdeklődés nem csökken. Az elmúlt fél évben tönézők ezrei medítálbattak és medítáltak a bíres sanzon költői kérdésén – „Hol vannak a katonák?” –, s az idei könyvbét újdonságai között is több olyan akad, amelynek tárgya e gyászos-átkos évek története. Ezek közül legfontosabb és legérdekesebb alighanem az a kétkötetes dokumentumgyűjtemény, amely Hitler és a kelet-európai államsférfiak 1939 és 1944 közötti tárgyalásairól készült korabeli jegyzőkönyveket, ill. feljegyzéseket tartalmazza. A könyv eredeti-jét Andreas Hillgruber, az egyik legismertebb modernkori nyugatnémet diplomáciatörténész adta közre még 1970-ben „Államsférfiak és diplomaták Hitler-nél” címmel. A magyar változat, melyet Ránki György rendezett sajtó alá és látott el a dokumentumok értelmezését nagyban megkönnyítő alapos bevezető tanulmánnyal, a német eredetitől annyiban tér el, hogy csupán a kelet-európai politikusokkal folytatott tárgyalásokról és megbeszélésekről készült anyagokat tartalmazza, s a Mussolinival, Petainnel, Francoval stb. folytatott diskurzusokról papírra vetetteket nem.

A Magvető Tények és tanik című, méltán kedvelt sorozatában kiadott könyv főszereplője Adolf Hitler, akinek búis-vér alakjával a fiatalabb és szélesebb magyar olvasóközönség most, e kötet olvastán szembesül először. A világháború alatt és után készült angol-amerikai szórakoztató filmek és irodalmi alkotások ugyanis, amelyek többségünk Hitler-képét formálták, a valóságos történeti személységnek csak propagandisztikus karikatúráját mutatták be. A kép azonban korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek ezek az – egyébként méltán népszerű-rű – művészi alkotások láttatják vagy láttatni akarják. Hitler távolról sem csak az őrzöngéshez, fenyegetőzéshez és erőszakoskodáshoz értett. Egyebek mellett e válogatás is kellőképpen bizonyítja, hogy tudott – ha kellett – taktikusan is tárgyalni, rábeszélni, megértést szinlelni, bízelegni, kedveskedni és szuggesztív lenni. S mindenekfölött: hazudni. Rendelkezett tebát a politikus, a diplomata bizonyos ismertetőjegyeivel. Különösen így volt ez, amíg hatalma emelkedett, amíg úgy tünt, hogy valóban a kontinentális Európa ura lesz. Bukásához közeledvén személysége egysikübbá válik: monomániái elmélyülnek, sztereotípiái szaporodnak és elsőkélyednek. Elméjének szegényessége és lapossága, gondolkodásmódjának zavarossága és merevsége az utolsó években valóban szembeötöl.

Nem kevésbé érdekes és tanulságos a kötet mellékszereplőivel sem megismerkedni, akik közül a magyar olvasó ez idáig inkább csak a magyar vezetők, Hortby, Bárdossy, Teleki, Sztójay és Szálasi viselt dolgairól olvashatott hiteles tudósításokat. Ez a válogatás kiegészíti a palettát. A magyar politikusok mellett színre lépnek a szomszédos országok vezetői is: a magyarelles bosz-szűszomjtól áthatott Antonescu marsall, Románia államsfője; a vidéki plébános-ból országelsővé lett és állandó kisebbségi komplexusokkal küzdő szlovák államsfő, Tiso; az emberileg lezüllött, politikusként pedig a brutális erőszak bővöle-

tében élő Pavelics ügyvéd, Horvátország „poglavnik”-ja; s végül az erőviszonyokat és a hatalmi érdekeket bideg fejjel és racionálisan mérlegelő Filov professzor, Bulgária miniszterelnöke. S mellettük a statiszták: a külügyminiszterek, követek és tábornokok.

Némi maliciával az egész anyag egy nagy, több évig elbűzódó adás-vétel dokumentációjaként fogható föl, amelyben Hitler az eladó, a kelet-európai politikusok a licitáló vevők, s a tét pedig, amelyről az alku folyik: Kelet-Európa, pontosabban a kelet-európai országok egymás közötti határvonalai. A térség – több szempontból mélyen igazságtalan – új rendjét az I. világháború győztesei alakították ki 1919–20-ban Párizsban és környékén. A hitleri Németország egyik legfőbb (vagy talán: legfőbb) célja e békeműi érvénytelenítése volt. Ennek részeként került sor többek között az első bécsi döntésre, és egy varallus szlovák állam kreálására; Ausztria, Csehország és Lengyelország bekebelezésére; Beszszarabia Szovjetunióhoz csatolására és a második bécsi döntésre; Jugoszlávia megszállására és egy fasiszta horvát állam létrehozására, hogy csak az átrendezés alapvető momentumaira utaljunk. Főbb vonásaiban így nézett ki Kelet-Európa térképe 1941-ben, amely azonban az érdekelt felek egyikét sem elégítette ki. Magyarország a régi Erdély kétbarmadát szerette volna, de csak a felét kapta, s Románia mindent vissza akart szerezni. Horvátországnak szerb területekre járt a foga, Szlovákia az első bécsi döntést érezte méltánytalannak. A bolgár–román viszonyt ugyancsak batárviták tették feszültté.

Ezek voltak az igények és panaszok, amelyek jövőbeni teljesítése, illetve orvoslása fejében Hitler három dolgot követelt: nyersanyagot és élelmiszert, katonát, s politikai hasonulást. Kétségtelen: valamennyi kelet-európai állam megtette a maga ajánlatát. Az ajánlatok módja és mértéke, ill. a megvalósítás időpontja, formája és nagysága tekintetében azonban nem jelentéktelen különbségeket érzékelhet az olvasó. Különösen szembeszökő ez a zsidókérdés esetében. Románia a zsidóság lemészárlásának útját választotta (már 1941-ben), Szlovákia „csak” deportálta őket (1942-től), s a „végső megoldást” Hitlernek engedte át, míg Horvátország mindkét „módszert” alkalmazta. Ezzel szemben a hasonló „megoldást” sürgető német követeléseknek a magyar vezetés egészen 1944 tavaszáig, tehát az ország német megszállásáig ellenállt, sőt a budapesti zsidóság életének megmentése érdekében még ezt követően is sokat tett. Egyéb téren ugyanezt a különbséget konstatálhatjuk. Abhoz képest, ahogyan Antonescu, Pavelics és Tiso „hizelegnek” Hitlernek – jegyzi meg bevezetőjében Ránki György is –, Horthy mindvégig „sokkal nagyobb méltósággal” tárgyal, a német igényeknek – amíg és ahogy tud – ellenáll, s a szomszédok denunciaciójában is mutat bizonyos rezerváltságot.

Mi volt tehát a második világháború alatti Magyarország valójában? „Utolsó csatlós”, ahogy azt a batvanas évek közepéig-végéig halottuk és tanultuk, avagy „vonakodó csatlós” (Unwilling Satellite), ahogyan a korabeli budapesti amerikai követ nevezi Magyarországot visszaemlékezésében? Úgy véljük, s ezt ez a kötet is bizonyítja, hogy Szálasi hatalomátvételéig egyértelműen az utóbbi. (Magvető, 1983.)

ROMSICS IGNÁC

M. Szabó Gyula: Bordásfalak

Mondják, hogy az újságírás a közhely művészete, s ebben az állításban minden túlzással együtt van valami igazság is. Mert – gondoljuk csak meg! – mikor használunk közhelyeket? Amikor nem jut más az eszünkbe, nincs időnk, vagy éppen tehetségünk arra, hogy magunk fogalmazzuk meg a felismeréseinket. Márpedig a napi újságírás kegyetlen malom, sok idő nincs az elmélyedésre. Talán ezért is oly ritka a jó riport manapság. Ez ugyanis az egyik legidőigényesebb műfaj. Nem elég még az sem, ha a bemutatandó tárgyat alaposan megismerjük (sajnos, erre nem sok időt hagy a vidéki újságírás), valamelyes távlat is kell, hogy a valóság elemcít megszerkesszük, formába öntsük. Csak a laikus hiszi el ugyanis azt a közhelyet, hogy „a téma az utcán hever”, hogy az eset önmagában már olvasható írást is produkál. Egyrészt, mert ami az utcán hever, azért már nem érdemes lehajolni se, másrészt annyi kosz rakódott rá, hogy megtisztogatás nélkül fogyasztásra alkalmatlan.

Nagyon jól tudja ezt M. Szabó Gyula is, akinek tizenhét írását vehetjük most kézbe a *Palócföld Könyvek* – immáron negyedik – kötetében. A fiatal újságíró a legkézenfekvőbb módszert választotta. Köztudott, hogy a riporter jegyzeteket készít. Van, aki az írás elkészülte után ezeket egyszerűen eldobja, mások megörzik. Nos, M. Szabó Gyula is az utóbbit tette, s amikor kellő mennyiségű „anyag” össze-

gyűlt, akkor már rendszerezhetette, megszerkeszthette. Nem véletlenül emlegetem a mennyiséget (amely – mint tudjuk – a minőség egyik feltétele is!). Nem számoltam meg, de legalább kétszáz eset, név, figura szerepel a tizenhét írásban. Gyanítható, hogy ez csupán a jéghegy csúcsa, noha én még szigorúbb rostálásra biztatnám. A legnagyobb gondom ugyanis ezekkel a riportokkal, hogy némelyik talán éppen a szerző szándéka ellenére didaktikusra sikeredett. A szerző módszerének sajátosságából következik ez. Tétele bizonyítására nem egyetlen sorsot követ végig, hanem analóg eseteket rak egymás mellé. Ezek vagy megállnak a lábukon, vagy nem. Sokszor bizony banálisak, esetlegesnek tűnnek. Példaként *A ház...* című írást említem. Ilyen idilli lenne a kép Salgótarjánban egy lakótelepi házban? – tűnődtem el, amikor elolvastam. Szeretném hinni, ám a tapasztalataim (Miskolcon) nem igazolják. Ez – természetesen – még nem cáfolat. Alighanem a szerző maga választotta módszere útjára. Az apró, életből ellesett mozaikok, esetecskék, életképek együttesen nem adnak új minőséget. (Zárójelben jegyzem itt meg, hogy ugyanez teszi már modorossá a kötetben előszót író Szekulity Péter írásait is.)

Ezeket a kritikai megjegyzéseket is azért merem tenni, mert bízom M. Szabó Gyula tehetségében. Aki nek ilyen fiatalon ilyen nagy életanyag gyűlt fel a noteszaiban, az

tovább is léphet, akár a szépirodal-
mibb megformálás, akár a szociog-
ráfia felé. Kitűnően ismeri példá-
ul a mai magyar falut. A gazdál-
kodót is, a técszeket, de a kultúrá-
ban vérszegénységet, a szellemi elsivata-
gosodás tüneteit is. Számos példát
említhetnék arra, hogyan tud egyet-
len szituációval jellemezni. Belép –
mondjuk egy falusi kocsmába, rögtön
kontaktust tud teremteni az ott
időgázó emberekkel, s máris kész
a skicc a falu kulturális életéről,
állapotáról. Tudniillik nincs más kö-
zösségi és kulturális fórum az ille-
tő faluban. A kettőt: a kultúrát és
a közösséget nem véletlenül emlí-
tem együtt. M. Szabó Gyula ugyan-
is nem rest utánajárni hogyan is ala-
kult az élet, az életmód az elmúlt
évtizedekben a magyar vidéken. Bő-
ven esik szó a munkáról, amit (ahol
lehet) ellazsálnak (*Elveszett órák*),
míg mások, máshol megszakadásig
hajszolják önmagukat. Akár az egyik,
akár a másik végletet veszem, az
értékrend zavaraival kell szembe-
néznem. M. Szabó Gyula is pozitív
példaként emleget néhány técsz- (és
más) vezetőt és nem vezetőt, aki
12–16 órát dolgozik naponta. Félre-
értés ne essék, nem a szorongalom és
a kötelességtudat ellen kívánok szólni!
De szeretnék már olyan vezetőről
(munkahelyről) olvasni, aki (ahol)
a nyolcórás munkaidőn belül és jól
végzi el a feladatokat. Gyánitom
ugyanis, hogy az, aki napi 15
órát dolgozik, az derék, tisztessé-
ges ember, de nem jó vezető, mert
nem tud szervezni. Maga M. Szabó

sorol fel – igaz más összefüggés-
ben – ezekre is néhány példát. A
vezetői túlkapasokról, basáskodó, ön-
kényeskedő, öntelt és buta, tehát al-
kalmatlan vezetőkről van szó, akik
jégre viszik a rájuk bízott céget, kö-
zösséget. Kár, hogy ezeket meg
nem konkrétan, hely és név megje-
lölésével – de ezt csak halkán jegy-
zem meg, mert ismerem a vidéki új-
ságírás korlátait... Az lenne az ideá-
lis, ha nemcsak a panaszosok, kár-
vallottak neve kerülne be az újsá-
gokba, de az elkövetőé is. Így talán
nem kellene megvárni sokszor,
hogy a dolgok akuttá válása után
fejeknek kelljen hullania. A leger-
kölcstelenebb, ha valaki más helyett
bátor. Szóvá csupán azért tettem
az előbbieket, mert M. Szabó Gyula
bizonyosságát adja írásaiban, hogy
pontosan tudja diagnosztizálni a mai
magyar valóságot. Jó gazdaként ki-
terjed a figyelme az erdők, mezők,
megművelt és ugaron hagyott föl-
dek, a vizcek (és a vízellátás), a szol-
gáltatás, az elhagyott és állami gon-
dozásba került gyerekek és öregek,
a pályakezdő szakmunkások és ér-
telmiségiek, egyszóval az élet gond-
jaira. Szinte már zavaró is ez a bő-
ség, mert féltő, hogy a szerző elap-
rózza magát. Ám – fiatalemberről
lévén szó – tekintsük ezt a kötetet
az anyag- és tapasztalatgyűjtés do-
kumentumának, egy közírói pályá-
első, s máris sikeres fázisának. (Pa-
lócföld Könyvek, 1983., Salgótar-
ján).

HORPÁCSI SÁNDOR

Tízéves a salgótarjáni nemzetközi művésztelep

A képzőművészeti élet decentralizációja jelentős vidéki centrumok létrehozásával és erősítésével is szolgálni kívánja a művészetirányítás és a mecenatúra folyamatos megteremtését és kibontakoztatását. Amikor az 1970-es évek elején e gondolat jegyében megtörténtek az első lépések, Salgótarjában megszületett az a koncepció, hogy a jövőben – szoros összefüggésben a tárgyi és személyi feltételekkel – a Nógrád megyei múzeumi szervezet legyen hivatott az egyedi rajz gyűjtésére, országos gyűjtőkörrel.

Nagyjából ugyanebben az időben, 1974-ben kezdte meg tevékenységét a salgótarjáni nemzetközi művésztelep, az országosan is megélték különböző művésztelepi mozgalom keretében. Ez az alkotótelep 1978-ig általános műfaji – főként festészeti – jelleggel működött; a szobrászat nem képviseltette magát. Utána – éppen a fentiekben vázolt koncepció jegyében – grafikai profiljával tölt be jelentős szerepet. A hazai művésztelepek között (például a nánai az offset műfajra koncentrálnak) nincs átfedés, a salgótarjáni által nyert alkotótelep szintű fórumot a képgrafika Észak-Magyarországon. Miskolc az országos grafikai, Salgótarján az egyedi rajz, Eger az akvarellbiennálék otthona. A salgótarjáni művésztelep tehát a képgrafika hagyományos művelésére (fémkarc, lemezlitográfia, linómetszet, szita stb.), s mindennek előtt az egyedi rajzra nyújt alkotási lehetőséget. Miután a kortárs hazai rajzi törekvések áttekintésére a tavaly először megrendezett salgótarjáni országos rajzbiennálé hivatott, szeren-

csés, hogy a nemzetközi művésztelep szintén mind erőteljesebben tölti be a rajzi bázis szerepét. E cél egyébként mind a művészek meghívásában, mind pedig a múzeumi képzőművészeti gyűjtemény gazdagodásában realizálódik. Így 1974 óta háromszáz mű került a múzeumi gyűjteménybe, amely már részben alkalmas arra, hogy az elmúlt években Salgótarjában dolgozó szlovákok, lengyel, bolgár, szovjet, román, finn, NDK-beli, jugoszláv és magyar művészek törekvéseinek tükrében némiképpen reprezentálja ezen országok grafikai irányzatait. De legalábbis be lehet mutatni e gyűjtemény által említett országok jó néhány jelesét.

A külföldi meghívások elsősorban a baráti országok rajzművészetével való kapcsolatok megteremtését, illetve erősítését szolgálják. Ily módon a művésztelep kiemelkedő szerepet játszik nemzetközi kapcsolatainak ápolásában és kiteljesítésében is, annak konstans elemét jelenti. Ugyanakkor erősíti testvérvárosi kapcsolatainkat a nyugat-szibériai Kemerovóval, a közép-szlovákiai Besztercebányával és a finnországi Vantaával. Mőd van arra, hogy a Nógrádban élő művészek érzékenyebbé, fogékonyabbá, nyitottabbá váljanak a környező népek művészetére iránt, újabb művészbárságok szülessenek, s a már meglévő személyes kapcsolatok tovább mélyüljenek. Mindennek hatása és haszna a helyi művészek munkásságára is ösztönzően hathat.

Szakmai szempontból pedig elsősorban azok a formai, anyagtechnikai kísérletek érdemelnek figyelmet, ame-

lyek változatos tartalmakban jelennek meg, betöltve a művésztelep azon célját, hogy a rajz műfajának országos kibontakoztatója legyen, támogasson minden érvényes mondandóval kecsgető rajzi kísérletet.

Az elmúlt években nemcsak a nemzetközi művésztelep profilja alakult ki, hanem szervezeti felépítése is stabilizálódott, kedvezőek a tárgyi feltételek, jó a technikai felszereltség. A telep sokszorosító grafikai műhellyel, rézkarcnyomó géppel, szitafelszereléssel stb. rendelkezik, s lehetőség van a különböző rajzi technikák művelésére. Egyéni és kollektív munkára szintén mód nyílik.

A művésztelep mindenekelőtt az alkotást kívánja elősegíteni, a feltételeket ennek megfelelően szervezik meg. De ezen kívül az is cél, hogy az itt dolgozó művészek megismerkedjenek Magyarországgal, Nógrád megye városaival és falvaival, e táj gazdag politikai múltjával, irodalmi hagyományaival, művészeti eredményeivel, gazdag folklórával, mindennapi valóságával. Ennek érdekében a szervezők többek között látogatásokat szerveznek ipari üzemekbe, mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe, munkás-művész találkozásokra kerülhet sor. S természetesen megismerkedhetnek a művészek Salgótarján, Balassagyarmat, Szécsény múzeumainak gyűjteményeivel, Hollókövel s Nógrád más nevezetességeivel. A budapesti programokban pedig elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria és más múzeumok kiállításait tekinthetik meg, hogy csak néhányat említsünk a fakultatív lehetőségek közül. Igen emlékezetesek egyébként a magyar művénytársaknál tett műterem-látogatások is.

Az egyhónapos nemzetközi művésztelephez kiállítások is kapcsolódnak. Idén válogatott grafikai anyagot mutattak be a korábbi művésztelepeken született alkotásokból. A telep zárá-

saként pedig kiállítást nyitottak a legfrissebb művekből. Mindkét tárlat a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeum kisgalériájában nyílt meg, hogy a nagyközönség is megismerhesse a végzett munkát.

Idén tízéves volt a salgótarjáni nemzetközi grafikai művésztelep. Az eredmények máris jelentősek s a jövőben a művésztelepi tevékenység további gazdagodására számíthatunk. A telep grafikai – elsősorban egyedi rajzi – profiljával rangot vívott ki magának, eredményesen kapcsolódik az országos képzőművészeti élet vonulataihoz.

Ugyanakkor néhány gondról is szólni kell. Ezek közé tartozik például az, hogy több éves tapasztalat szerint főként a meghívott külföldi művészek megjelenésére nem mindig számíthatunk. Esetenként a testvérvárosi, testvérmegyei kapcsolatok is nehezen realizálhatók, néha bizonytalan a kementrovói, vagy a szlovákiai művészek érkezése, s hazai művészek is hiányoznak. Pedig a tervezett nagyobb létszámú telep eredményesebben tudna működni.

Az észak-magyarországi területről már valamennyi jelentős művész részt vett a telep munkájában. Igaz, festőkről ez nem mondható el, de a telep grafikai.

A jó kezdeményezések folytatására ugyancsak szükség van, gondolunk itt a nemzeti estek, művész-közönség találkozók szervezésére, elsősorban annak érdekében, hogy a művésztelep intenzívebben kapcsolódjon be Salgótarján, illetve Nógrád megye kulturális életébe. Kívánatosnak látszik ugyanis a lakosság figyelmének – az eddigénél fokozottabb – felkeltése, a kölcsönösen haszonnal járó ösztönző figyelem.

TÓTH ELEMÉR

Olvasóink figyelmébe ajánljuk, hogy megjelenés előtt áll a Palócföld Könyvek újabb két kötete. Az év utolsó negyedében – a sorozat ötödik és hatodik darabjaként – Szepesi József, valamint Bódi Tóth Elemér verseit vehetjük majd kézbe.

Tizenkettedik alkalommal rendezték meg a tokaji írótábort (1983. szept. 11–15.). A tanácskozás nagy érdeklődést kiváltó témája *A család a szocialista társadalomban* volt. A résztvevő írók koszorút helyeztek el Darvas József tiszaladányi és József Attila lillafüredi emléktáblájánál. Vásárosnaményben kegyelettel emlékeztek a közelmúlthban tragikus szerencsétlenség következtében elhunyt Fábíán Zoltán íróra és munkásságára. Nógrád megye alkotói közül Laczkó Pál vett részt az írótábor munkájában.

A Balassagyarmaton működő Komjáthy Kör, amely irodalomkedvelő és alkotói ambíciójú helyi fiatal értelmiségiek szervezésével alakult, június 25–26-án tartotta első táborozását. Találkoztak a kulturális élet helyi irányítóival, megbeszélték gondolataikat, megvitatták új műveiket. E számunkban összeállítást közlünk a kör néhány tagjának munkáiból.

Amint azt Tisztelt Olvasóink tapasztalhatták, e számunk sajnálatos módon, késve és a korábbiakban megszokottól eltérően, más színben jelenik meg. A késedelemért és a színeltérésért szerkesztőségünk – rajtunk kívülálló okok miatt – nem vállalhatja a felelősséget. Kérjük Olvasóink szíves megértését és változatlan érdeklődését. (— a szerk.)

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál *Radácsi László*
Fancsik János *Szabó Károly*
Molnár Pál *Tamáskovics Nándor*
Németh János *Tóth Elemér*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Bacsó Piroska (cikk, tanulmány)
Kelemen Gábor (riport, szociográfia)
Kojnok Nándor (szépirodalom)
Praznovszky Mibály (hagyomány)
Czinke Ferenc (művészet)
Pál József szerkesztő (körkép)
Főszerkesztő: *Végb Miklós*

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.
Főszerkesztő: *Végb Miklós*. Szerkesztőség: 1100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-186. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a magyar posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHL, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHL 113-961 62 pénzforgalmi jelzőszáma. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0535-1867

Index: 15-025

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 1000 példányban 3,6 (A/3) * terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 81.31319 N. S.

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD

1982 DEC 7